

KIM

5 2043 xp

МАМЛУК

12 (3)

300-1
6382

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

О.-А.Д.У.К.
Г.П.Б.Ср.Рэ.
№.133779

МАЛАДНЯК

Штомесячная літаратурна - мастацкая і грамадзка-політычная часопісь
ЦК КПБ (б) і ЦК ЛКСМБ

— пад рэдакцыяй —
адзінца, ГЭСЭНА, М. ЗАРЭЦКАГА

Год выдання чацьверты

Сшытак дванаццаты

ДЗЯРЖАўНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
М Е Н С К—1926

1-я Дзяржаўная друкарня
Заказ № 419
У ліку 3000
Галоўлітбел № 17256

Двое Жвіроўскіх

(Апавяданьне)

I

Жвіроўскі-бацька і Жвіроўскі-сын.

У Жвіроўскага-бацькі нос высах ад раньняе старасьці, і на твары, шызым ад куда падстрыжанай шэрсці, ён выдаецца навіслым карчом, пераплеценым сінімі жылкамі-пруцьцем. На самым канцы заўсёды трасецца бліскучая кропля.

У Жвіроўскага-сына нос ня высах—зайстрыўся ад раньняй дзіцячай гароты, ад думак цяжкіх нядзіцячых. На сінім змарнелым тварыку ён выдаецца недалужна-ўзнятай птушынаю дзюбкай. Ён кропля, а заўсёды пацёкі пад носам. Ён не трасуцца, а пывуць з настойнай павольнасьцю.

Жывуць Жвіроўскія на Завальным завулку ў той старэнькай хацёнцы, што сьлепа касурыцца вокам крывым з карузлага бруднага садзіку, што ўзьляглася трухлявым тулавам на кастылі-падпоркі лабатыя.

У хацёнцы адзін цямявы пакой, у пакоі—цямявым і брудным—раскіданы роілам рэчы, грамаздзяць пакой няпрытульным халодным бязладзьдзем. На бруднай, гадамі нямытай падлозе стаіць і ляжыць такое начыньне:

- 1) Гарнушкі для стравы;
- 2) Апоркі;
- 3) Падтопа;
- 4) Чайнік;
- 5) Труба пабітая ад грамафона;
- 6) Сноп спаракнелай саломы;
- 7) Цэбар;
- 8) Конь паломаны (цацка);
- 9) Рознае сьмецьце.

Чапяла, вілкі і качарга стаяць, дружна стуліўшыся, у чорным кутку каля печы.

У гэтым пакоі праходзіць-паўзе жыццё двух Жвіроўскіх: Жвіроўскага-бацькі і Жвіроўскага-сына.

Калісьці даўней (і цяпер таксама, але ў думках толькі туманна-цягучых Жвіроўскага-бацькі) было іначай, было так...

На сурдуце—бліскучыя гузікі, на шапцы—кукарда. У гузіках і кукардзе ідзеш па завулку з асаблівай паважнасьцю, бо суседзі пазіраюць з пашанай, бо ў сустрэчных твары палахліва сур'ёзяцца або растуць ветлай усмешкай. Так ідзеш, бывала, са службы. А дома прыстойнай і гладкай пльненью цячэ сямейнае шчасьце. Жонка—руплівая слухмяная гаспадыня, ціхія далікатныя дзеці, канапа мяккая. І грамафон пасьяла палудню, задорна-вісклівы ёкат—романсы Вяльцавай.

А мо' й ня было гэтага? Мо' гэта старчыя сны толькі турбуюць нутро малюнкамі пекнымі? Памяць у Жвіроўскага-бацькі ўжо высыхае, памяць дрэнна ўжо служыць. Сьціраюцца межы-граніцы паміж успамінаў жывых і туманна-ружовых марлятуценняў.

Ці было, ці ня было... Ці бачыў, ці сніў...

Добра помніцца во што.

Стаў непарадак. Непарадак гэты звалі словам, якое палохала сваёй страшэннай навізнай, сваёй жудаснай незразумеласьцю. Слова—рэвалюцыя. Непарадак адабраў у Жвіроўскага жонку, канапу, Вяльцаву і бліскучыя гузікі. Асталася хацёнка трухлявая на Завальным завулку і асталася навекі ў нутры турботная едка злосьць.

А непарадак астоіўся ў новы парадак—у дзіўны, чужы. Асеў гэты новы парадак, разгарнуўся чужым сумятлівым жыццём, сьціснуў Жвіроўскіх у хатцы старэнькай, у няпрытульным брудным пакоі.

Так і жывуць. Трудна сказаць, адкуль дастае стары Жвіроўскі сабе і сыну свайму на пражытак. Мабыць, яшчэ прадае, што дасюль не прададзена?

Ранідой, толькі золак засьцэле цьмянай сівізнаю вокны, Жвіроўскі-бацька пачынае бубнець, гутарыць з сынам. Ён добра ведае, што сын ня слухае, што сын яшчэ соладка сьпіць, але ўсё роўна гаворыць—цягне цяжкім аднатонным голасам, вядзе бясконцую гутарку, навучае сына, як трэба жыць, як сьцерагчыся надобрых людзей, як ладзіць з начальствам, з старэйшымі.

О, Жвіроўскі прашоў дасканала навуку жыцця. Ён цяпер ведае ўсё і ён не дапусьціць, каб сын яго трапіў на нядобраю сьцежку, не дапусьціць, каб ён спазнаўся з злымі людзьмі і паддаўся іх ашуканству. Ого, ім толькі гэтага й трэба, яны толькі й чакаюць, каб узьбіўся які неразумны хлапец, каб ашукаць яго, адабраць апошні грош, сарочку з цела садраць. О, трэба ўмець, як з імі жыць, абыходзіцца. Стары Жвіроўскі век пражыў, ведае ўсё.

І гаворыць-гаворыць бясконца Жвіроўскі. І вусны яго, аброслыя куца падстрыжанай шэрсцю, крыва шаволяцца, тонка падцягваюцца таёмнай едкай усьмешкай.

Гаворачы, ён падтапляе печку, чысьціць бульбу, гатуе сьняданьне. Потым будзіць сына. Каб разбудзіць, ён не аклікае яго, ня кратае, а толькі мацней заводзіць гаворку. У сына тады пачынае бытацца, сплятацца ў адну нясуразную муць зьявы дзівосныя сну з шэрымі зрыўкамі вобразаў-думак, роджаных бацькавай гутаркай. Але, нарэшце, бацька нешта пытаецца. Сын толькі чуе апошняе:

— Га?

І, расплюшчыўшы вочы, дапытліва глядзіць на бацьку шырокім нярухомым поглядам.

Бацька заводзіць сваю бясконцую гутарку. Сын млява пацягваецца і напранаецца.

Так пачынаецца дзень двух Жвіроўскіх.

Удзень сына няма—ён ходзіць у школу. Удзень Жвіроўскаму-бацьку няма з кім гутарыць, і ад гэтага цяжка стаўляецца злосьць у нутры і не сядзіцца на месцы. Тады Жвіроўскі пачынае гаспадарыць. Ён зьдзявае сваю старую падзьдзёўку і содзіць на нос акуллары. Ён кожны дзень правіць падзьдзёўку і кожны дзень знаходзіць у ёй новыя дзіркі. Такі ўжо парадак.

І яшчэ ёсьць работа ў Жвіроўскага. У фанэрнай скрынцы з-пад мыла складзена вопратка. Там, на саменькім дне, пад кучай рознага рызьзя, ляжыць тужурка з бліскучымі гузікамі. Жвіроўскі часамі яе выцягае і сядзіць над ёй гадзінамі цэлымі, шукае раней не заўважаных дзірачак, старанна іх зашывае, загладжвае. А то яшчэ возьме анучку і чысьціць бліскучыя гузікі. Ад чыстага бляску іх у Жвіроўскага плавае мокрая усьмешка на вуснах і масьяцца вочы ўбогай давольнасьцю.

Над тужуркай Жвіроўскі ўспамінае. Над тужуркай у тумане старых вачэй пасьцілаюцца пекныя ўзоры мінулага і ў іх так прыемна, так соладка распускаецца жорсткі ком засохлай сьвядомасьці.

І гладзіць тады Жвіроўскі тужурку, з пяшчотаў гладзіць, з ласкай, быццам прад ім жывое стварэньне—роднае й блізкае.

І тады сьціраюцца межы-граніцы паміж успамінаў жывых і туманна-ружовых мар-лятуценняў.

І невядома тады:

Ці было, ці ня было... Ці бачыў, ці сьніў...

А трэцяй гадзіне (роўна а трэцяй) прыходзіць са школы сын. Палуднуюць моўчкі. Бацька жыдка-віхлясты погляд упінае ў міску і аднамерна размашыста цьмякае. А сын есьць марудна, спыняецца. Яго скруглены дзіцячымі марамі погляд—туды, за акно палунаў, распусьціўся ў бялясым прасьцягу сьвежага дня.

Мо' гэты прасьцяг кліча яго да сябе, у сваё шырокае, вольнае ўлоньне? А мо' змарыўся проста хлапец, дык нязмога павесці вачмі, адарвацца ад сьветлае плямы акна...

Пасьля палудню бацька крэкча, бурчыць і кладзецца на ложак. Сын прыбірае стол, раскладае кнігі і сшыткі і вучыць лекцыі. У пакоі тады плыве нуднай патокай ціша (бацька, як спіць, не храпе) і, як хвалькі гэтай цішы, шалясьцяць маўклівыя кніжкі ў руках Жвіроўскага сына.

У час пасьля палудню, калі так глуха зьвісае ў пакой ціша, калі асьцярожны бацькаўскі посьвіст снуе мяккую пялёнку спакою, Жвіроўскі-сын аддаецца сваім дзіцячым думкам-развагам. Гэты час здаецца яму нечым празрыстым і вязкім, нейкай шырокай густой паласой, у якой так павольна і мякка купаюцца вобразы думкі, у якой сам увесь расплываешся, пераліваешся ў плаўна-цягучыя мары.

Кніжкі спакойна ляжаць на стале. Пальцы мякка цярэбляць старонкі. А вочы—застыглыя, ціхія плывуць сваім бляскам празрыстым туды, за акно, дзе шырокі прасьцяг, дзе халодна-глыбокія сьвежыя далі.

Аб чым можа думаць, аб чым можа марыць хлапец у дваццаць гадоў? От, сьцелюцца й сьцелюцца сьмелыя вобразы, пішуцца хварбай шырокай малюнкі жыцьця нязнанага, чароўнага сваёй глыбокай нязбытнасьцю.

Ён ужо вандраўнік, ужо бродзіць па дзікіх гушчарах адвечных лясоў, жыве сярод лютых зьвярэй, вядзе з імі бойку. Вось ўжо з тыграй лютай сустрэўся. Ашчэрыўся страшны разьюшаны зьвер, выгінаецца гібкім спрунжынавым целама, во-во гатоў кінуцца. Але-ж у яго добрая спадзейная стрэльба ў руках. Стрэл—і валіцца зьвер, недалужна рычыць, аблівае крывёй расьліны зялёныя.

І ўздыхае вольна Жвіроўскі-сын, быццам сапраўды мінуў небяспеку і, зморшчыўшыся, выцірае пад носам пацёкі назольлівыя.

Потым ён правадыр, вядзе за сабой мільёны паўстанцаў. Ён абуран страшэннай адвагай, ён цьвёрды, як камень, яго ўсе слухаюць, ён аддае мудрыя загады, іх выпраўняюць з маўклівай павагай. І вось—бой. Ліецца кроў, грываць гарматы прылятаюць на конях з даносамі, ён сам на кані, на гарачым, буяным стаеньніку. Вось націскаюць ворагі, сярод паўстанцаў спалох, сумятня. Ён кідаецца наперад, сам уразаецца ў гушчу ворага. Усе сьмялеюць, запалваюцца адвагай, усе за ім, у вапошную напружную бойку.

І—перамога.

І зноў вольна ўздыхае Жвіроўскі-сын, зноу выцірае пацёкі.

І чуе, як суха кашляе бацька на ложку, як варочаецца, крэкча.

Вымятаюцца ўраз палахлівыя мары, пальцы нэрвова хапаюць за кніжку. На твары нуда расплываецца кіслай грывасай.

Пачынаецца вечар.

Увечары будзе самае прыкрае. Будзе бацька лекцыі пытаць, будзе глядзець жорсткім чакаючым поглядам, папраўляць па кніжцы суха і рэзка. І будзе гаварыць яшчэ, пазіраючы на сына з апаскай затоенай, што ў кніжцы пішацца так, а сапраўды вось так, што напісалі кніжку бальшавікі, што ня трэба ім верыць, а гаварыць ўсюды трэба, што верыш... І будзе чакаць тады сын, калі ў бацькі твар затрасецца ад злосьці на гэтых бальшавікоў, і замітусяцца жыдкімі вострымі аганькамі цьмяныя вочы. Будзе чакаць, бо знае, што тады прычэпіцца бацька к яму і балюча будзе цягаць за вушы.

А кончыцца вечар доўгім дакучным маленьнем. Будуць стаяць поплич у змрочнай чырвані лампадкі двое Жвіроўскіх. І будзе сын, шаволячы вуснамі, пазіраць скоса на бацьку, будзе

думаць аб тым: чаму гэта бацька, як моліцца, дык падцягвае вусны і няпрыемна так шчэрыцца, быццам усьміхаецца нечага едка і прыкра.

І будзе чакаць, пазяхаючы, сын, ці скоро бацька кончыць маленьне, каб легчы хутчэй і яшчэ хоць трошку, хоць поўгадзінкі памарыць.

II

Бывае так, што адна і тая самая думка гадуецца доўга ў двух чалавек—уцішку, затоена, і баіцца, ня важыцца кожны сказаць другому аб ёй, заціскае яе ў самы глыбокі куток істоты свае, беражэ, як патаёмную нейкую схову.

І бывае потым, што думка гэта раптам сама па сабе высклізае на поверх і робіцца прастай, звычайнай. Бывае тады адзін момант, што звязвае думка гэта двух чалавек блізкасьцю шчырай, сагравае цёплай сяброўскай лучнасьцю.

Бывае гэты момант прыгожы і шчасны.

Так гадавалася думка адна ў двух Жвіроўскіх.

Маладое сэрца Жвіроўскага-сына на волю ірвалася. Душы ў шэры гнёт жыцця нуднага, жыцця тупога й вузкага, як сьляпая нара. Нязбытныя мары—далёкія, як небасхіл, як ружовыя цені вчэрняй зары, цягнулі некуды, пенілі ў сэрцы дзіцячым шчымлівыя няясныя парываньні.

Нязбытныя мары, далёкія... Яны толькі акраса, толькі ружовы сьвет, у які можна на час акнуцца, каб аквяціць хоць у думках, хоць на момант адзін шэрасьць жыцця.

А хочацца часам бліжэйшага нечага. Хочацца, каб у жыцці было трохі прэстасьці, каб не драўляная гэтая аднастайнасьць заўсёды, штодня. Хочацца сьмеху, песень хоць трошку. Каб вырвацца на часінку з пад бацькавай волі—цяжкай, жалезнай—быць такім, як іншыя дзеці, як большасьць дзяцей.

У школе Жвіроўскі ад усіх стараніцца, у школе няма ў яго блізкіх сяброў. Прыдзе і заб'ецца ў куток свой, стуліцца, сьцісьнецца, як птушанё адзінотнае, і пазірае нясьмела, водзіць спалохана востранькім носам, дзюбкай птушынай.

У школе заўсёды поўна живога дзіцячага тлуму. Сплятаецца ў бязладзьдзе дружнае звон галасоў—сьмелых і рэзкіх, працятых сьвежим задорам дзяцінства вольнага.

Гоман, піск, сьмех, песьні. І ўсё—абрыўкамі ўзмыўнымі усё—выбухі, узлёты напорнай бурлівасьці маладога жыцьця.

Жвіроўскаму тлум гэты сэрца сьціскае. Жвіроўскаму ён спакуса вечная, цяжкая, нявымоўная спакуса. Часамі ледзьве стрымаецца, каб ня ўбіцца ў гурму дзяцей, каб ня зьліць свой ціхенькі слабенькі голас з гэтай пярэстай жывой сумятнёй. Хочацца-ж і яму гэтага звону бязрупатнага. Хочацца-ж і яму хоць трошачку сьмеху, хоць трошачку песень. І падмывае нешта ўнутры, і цяжка ўседзець на месцы—у куточку сваім. І тады сэрца даўка сьціскаецца, а ў носе востра ўзьнятым, у дзюбцы птушынай, пачынае шчыпаць нешта, сьлёзы на вочы балюча выціскаць.

Тады скрозь зацятую злосьць, скрозь шчыmlіваю боль унутры праразаюцца жорсткім рыпеньнем сухія бацькавыя словы.

— Трымайся сам па сабе, ня зводзься ні з кім, кампанія да добра не давадзе. Сьйдзешся з імі, яны і падвядуць цябе, ашукаюць. Ём што, яны выкруцяцца, чыстымі выйдучь адусюль. А ты і ўліпнеш, як мухіна ў цеста. Не глядзі, што яны дружакі такія...

І разам з сухімі жорсткімі словамі выплывае злосны і едкі бацькаў твар, ашчэраны дзікай усьмешкай-грымасай.

Страшна Жвіроўскаму, што бацька агідным здаецца, што злосьць на яго мімаволі ўціскаецца ў сэрца. Гоніць тады, як мага гоніць вон з галавы спакусныя думкі, сілком прымушае сэрца радзіць пачуцьцё адданай пакорнасьці. Шэпча настойна, упарта, каб заглушыць іншыя думкі, іншыя словы:

— Татачка... татачка... Даруй мне... Я буду слухаць... Я ня буду крыўдзіць цябе...

І нецярпліва чакае, ахмелены тлумам, зьбянтэжаны роілам думак напружных, каб хутчэй кончыліся заняткі, каб ня было ўжо ні тлуму таго, ні звону дзіцячага, каб пабегчы, сьціснуўшы сэрца, да бацькі і стуліцца ў норцы сваёй, забыцца на ўсё, толькі ўцішку, няпрыметна для ўсіх, пацяшаць сябе глыбока-нязбытнымі марамі.

Думка гая прышла к Жвіроўскаму-сыну сьперш, як далёкая палахлівая мара. Прышла ў той дзень, як было нейкае рэволюцыйнае свята, як разам з бацькам хадзіў ён па вуліцы і з захапленьнем углядаўся смаглымі вачмі ў чырвоныя

сьцягі, у бліскучыя трубы оркестраў, у стройныя рады людскога натоўпу, як піў нутром усім песьні бадзёрыя-звонкія і шырокія, як бязмежны прастор.

Бацька бурчэў тады, але цішэй, як звычайна, і голас яго быў убогі, сіпучы—слабы ў злосьці бяссьільнай.

Сын тады бацьку ня слухаў. Сын думаў сваё. Сын марыў аб нязбытным, аб немагчымым і разам такім простым, даступным, марыў аб чырвоным гальштуку.

О, каб узнаў тады бацька сынавы думкі!

Вось з таго часу гальштук чырвоны закрасаваў у ваччу Жвіроўскага-сына, стаў яго марай таёмнай, нясьмелай. Ужо ў час пасья палудню ён не брадзіў па дзікіх зарасьлях лесу адвечнага, не змагаўся з зьвярмі крыважэрнымі, а з чырвоным гальштукам на шыі, з радасным боем у грудзёх, хадзіў у стройных радах піонэраў, пад задорны ядраны гул барабану, пад сьпевы бязмежна-шырокія, вольныя.

А з часам прыгледзеўся,—і мара зрабілася думкай, настойным замерам.

Толькі баяўся, ня важыўся сказаць аб ёй бацьку, хаваў яе ў самым глыбокім кутку істоты свае, бярог, як патаёмную нейкую схову.

А ў Жвіроўскага-бацькі іначай было.

Жвіроўскі-бацька ўзгадаваў тую думку з болем, з шчымлівым турботным страхам.

Жвіроўскі-бацька думаў часамі аб долі свайго сына, і яго старое счарсьцьдвелае сэрца балюча зьнібела трывогай. Трывога была чорная, поўная жудасьці, бо цёмна было ўсё, губляліся думкі ў няясным, няведаным. Бо тое, што разьвівалася вокал, што абкружала новым, чужым—толькі агульны тупы спалох наганяла, сьціскала колам варожым, у якім ня бачыў стары Жвіроўскі выйсьця, не знаходзіў месца свайму слабенькаму сыну.

Зьнібела сэрца чорнай трывогай, трывога пераходзіла ў страх. А страх зьвінаўся ў пэўную думку, і гэта жорсткая думка душыла нутро сваёй цьвёрдай, халоднай няўхільнасьцю.

Загіне сын. Напэўна, загіне. Ня хопіць сілы ў яго, каб знайсьці сабе месца сярод сучаснага сьвету, у якім поўна бяз-

божных жулікаў, у якім на кожным кроку натрапіш на злосьнікаў лютых.

Ня знойдзе сын сабе месца, не... Загіне, напэўна...

А мо' будзе іначай... Мо' пойдзе сын на нядобры шлях, сам такім зробіцца, як усе тыя. Забудзецца й на бога й на бацьку, страціць сумленнасьць.

О, гэта будзе самае горшае. Пры думцы аб гэтым у бацькі старога загараюцца вочы цьмяным злосным агнём, і трасецца, віхляецца аброслы падстрыжанай шэрсцю твар. А вусны падцягваюцца, кривяцца дзікай усьмешкай-грымасай.

Хай лепш загіне, хай лепш памрэ.

Калі гняце старога Жвіроўскага страх, калі шчыміць у сэрцы трывога за сына, ён пачынае маліцца. Ён доўга стаіць тады на каленях, корчыцца, хліпае ў малельным экстазе, плача бяз сьлёз. Сьлёз няма—старасьць высушыла. Толькі сударгай моршчыцца твар ды нейкі ком горла сьціскае.

Просіць Жвіроўскі ў бога, каб наўчыў, надаўміў, што з сынам рабіць.

Муляць калені худыя, ломіць сухая сярэдзіна, у вачох пачынае дрыжэць цьмяны езусаў твар. І мяшаецца шчыры малельны настрой з бяссьільнай старчаскай злосьцю. І плача ўжо, хліпае не ад гарачай набожнай чуласьці, а ад гэтае злосьці едкай, турботнай.

А трывога ня гіне. Трывога гняце, трупіць сэрца. Быццам на сэрца капаюць нейкія кроплі гаручыя і ўпіваюцца, колюць, атрутную пену ўздываюць.

Потым, сустрэўшыся з сынам, бацька Жвіроўскі доўга і ўпарта ўглядаецца, сочыць за ім настарожаным вокам. Глядзіць, ці ня ёсьць у сыне зьмена якая, ці ня прынёс з сабой сын чаго новага адтуль, ад таго чужога, варожага. І некаторы час здаецца няшчырым, падробленым ціхі слухмяны погляд сына, здаецца, што ёсьць ужо нешта ўнутры ў яго, толькі хавае ён, тоіцца.

І знаў, адчуваў сваім хваравітым інстынктам бацька Жвіроўскі, што калі-ні-калі, а ўсё роўна ўбачыць ён у сыне сваім гэта страшнае, новае, чаго так баіцца ўбачыць. Знаў і дрыжэў, і нецярпліва, настойна шукаў якога выйсця, шукаў спосабу ратаваць свайго сына.

Адразу спалохаўся быў Жвіроўскі стары, як гэты спосаб мігнуў у думках ценем няясным. Хацеў адагнаць, зьнішчыць зародак дзікае думкі. Але мімаволі стаў расьці, разьвівацца гэты зародак, і вырасла думка—выразная, ясная.

З воўкам жыць, павоўчу выць.

Увесьці самому сына ў іх хэўру. Увесьці і наўчыць, як „з воўкам жыць, павоўчу выць“. Цяпер, пакуль жыў ён яшчэ, пакуль ёсьць яшчэ сілы сякія-такія, ён здолее сына ўтрымаць у межах патрэбных, зможа прыўчыць яго быць падвойным—у іх такім, як яны, а тут такім, якім хоча бацька бачыць яго, якім быў і астаўся сам бацька.

Няхай сабе будзе там нясумленным бязбожнікам—іначай месца ня знойдзе ў іхным жыцьці, іначай загіне. А тут, удзіску, яны разам удвух будуць маліцца, будуць замальваць бога, каб прасьціў ім абодвум гэты міжвольны грэх.

Вырасла думка і захапіла істоту Жвіроўскага-бацькі. Спачатку страшэнная, дзікая—з часам стала простаю, звычайнай, стала настойным замерам.

Толькі баяўся казаць аб ёй сыну. Баяўся, каб не падумаў той часам, што здаўся бацька стары, каб не зразумеў сын іначай бацькаву думку.

І хаваў Жвіроўскі-бацька думку гэту ў самым глыбокім кутку істоты свае, бярог, як патаёмную нейкую схову.

І быў у Жвіроўскіх адзін такі момант, калі ўзгадаваная кожным з іх думка раптам, сама па сабе, высклізнула наверх і для абодвух стала простаю, звычайнай. І зьвязала гэтая думка двух чалавек блізкасьцю шчырай, сагрэла цёплай сяброўскай лучнасьцю.

Быў гэты момант прыгожы і шчасны.

Было гэта ўвечары. Жвіроўскі-сын згатаваў у ваблезлым чайніку чай. У запэцканай мухамі пушцы з надпісам „какао Жорж-Борман“ было два агрызкі цукру. Бацька і сын пілі чай з цукрам.

Ад чаю цяплынь расплывалася, сагрвала пакой мяккай прытульнасьцю. Было ласкава на душы ў абодвух Жвіроўскіх, было цёпла на сэрцы. Бацька з сынам завялі ціхую гутарку. Сын апавядаў пра вучэньне, пра школу, пра настаўнікаў, бацька

распытваў, цікавіўся. Бацька ўспамінаў даўнія-даўнія часы, калі й ён вучыўся ў школе, калі й ён жыў такімі інтарэсамі.

У гутарцы сын памянуў піонэраў. Між іншым неяк сказаў:

— Піонэрам—тым добра. Яны ўсюды ходзяць, на сходках на розных бываюць, на гуртках. Яны больш чаго знаюць за іншых...

Бацька спаволі паставіў на стол недапітае блюцца, выняў з роту недассаны кавалак цукру й спытаўся:

— А калі вышэй куды паступіць, ці лягчэй піонэраў прымаюць?

— Вядома, лягчэй... А з піонэраў у комсамольцы перавядуць, дык комсамольцаў усюды першых прымаюць.

— А ў гуртках чаму навучаюць гэтых піонэраў?

— Усяму. Ёсьць спортыўны гурток. Гімнастыку робяць. Кажуць, мацней чалавек ад гэтага робіцца. Прыгожа так, калі пачнуць вырабляць розныя штукі.

Бацька задумаўся, змоўк. Сын таксама. Усплыло паміж іх нешта напятае, вострае і жывое, што вымагала выказу нейкага, што цяпер ужо, у гэты момант, не магло астацца за-тоеным.

Сын проста, нібы аб звычайнай якой дробнай справе сказаў:

— Я-б дужа хацеў паступіць у піонэры.

Ён ня бачыў, што ў бацькі нэрвова дрыжэла ў гэту часінку шчака. Ён не глядзеў на бацьку, адвёў свой шырокі марудны погляд у бок. Але чуў, што бацька ня лаецца, што ня злуе нават. І яму было добра зусім, ён быў спакойны.

Тады бацька сказаў:

— Я ўжо троху думаў аб гэтым. Яно й праўда, ня шкодзіла-б.

І тож зусім проста вышла ў яго, быццам гаварыў аб звычайнай якой дробнай справе.

У гэты момант можа больш, як калі, Жвіроўскі-сын пачуў свайго бацьку. Яго сэрца растапілася жаркай пяшчотай, хацелася ў гэты час прыгалубіць старога бацьку, пацалаваць у шызы, аброслы падстрыжанай шэрсцю, зморшчаны твар.

Ён радасна бліскаў сьветлымі вачмі, заўзята шморгаў вострым носам, дзюбкай птушынай, і лапатаў жвава аб тым, як будзе добра яму, як будзе весела, калі ён паступіць у піонэры.

Бацька спыніў яго.

— Толькі во што, сынок. Паступаць ты паступай, але будзь асьцярожны... Не паддавайся на іхныя штучкі. Глядзі, каб не ашукалі цябе.

І Жвіроўскі-бацька пачаў навучаць свайго сына, як трэба трымацца яму ў піонэрах, як захаваць сумленнасьць, набожнасьць сваю і г. д.

Жвіроўскі-бацька бурчэў, Жвіроўскі-сын ня слухаў нічога. Яму ўсё-роўна, ён згодзен на ўсё, будзе рабіць усё-чыста, як бацька гаворыць.

У яго будзе чырвоны гальштук.

Ён будзе хадзіць у стройных радох пад дружныя песьні, пад звонкі, задорны гул барабана.

Што яму больш яшчэ трэба?

III

Жвіроўскі-сын прышоў са школы ў чырвоным гальштуку. Першы дзень у чырвоным гальштуку... Як-жа тут не задраць у гару востры нос, як-жа ня чмыхнуць лішняга разу, не падсярбнуць задорна пацёкаў з-пад носу!

Жвіроўскаму-бацьку чырвоны гальштук на тонкай худзенькай шыі сына няпрыемна, балюча вочы ўкалоў. Ён паглядзеў скосу на гальштук, і яго зморшчаны твар раптам затросься. Скрывіўшы вусны нядобрай усмешкай, ён падышоў да сына і дрыжачымі пальцамі здзеў з сынавай шыі чырвоную стужку.

— Ня трэба тут... Там насі сабе, колькі хочаш, а тут, у хаце маёй, я не дазволю.

Сын няўцяма зірнуў на бацьку. А ў вачох у яго бліснулі сьлёзы. Глядзеў на бацьку, ня зводзіў вачэй, быццам чакаў яшчэ нечага. А ў вачох дрыжэла сьлязьмі маўклівая горкая крывада, і скрозь яе—тонкія голачкі злосьці.

Бацька схаваў гальштук у фанэрную скрынку з-пад мыла, дзе было складзена рознае рызьзё, дзе на саменькім дне ляжала тужурка з бліскучымі гузікамі.

— Нічога, пасьпееш. Наносішся...

Сын не сказаў нічога. Моўчкі сеў за стол, моўчкі стаў палуднаваць. А як пасья палудню бацька заснуў, сын асьцярожна падкраўся пад ложак і выняў з скрынкі чырвоную

стужку. Ён сеў з ёй к акну, глядзеў на яе, любаваўся. І стала спакойна, ня было ўжо крыўды, ня было злосьці.

— Хай сабе. Ня ўсё-роўна? Абы там, у школе, у го радзе...

У той вечар ён добра адказаў бацьку лекцыі і перад сном шчыра маліўся за сябе, за бацьку, за піонэраў.

Назаўтра ўраньні бацька аддаў сыну чырвоны гальштук, а сын, прышоўшы са школы, сам вярнуў яго бацьку назад.

Так і пашло з таго часу.

Разгарнулася шумам зялёным вясна.

Была вясна цёплая, ясная.

Ахінула вясна прыроду ўрачыстасьцю сьвежай, паслала па сьвеце дыван характа маладога.

Разгарнулася вясна Жвіроўскаму-сыну. Павесялела жыцьцё, аквяцілася. Далучыўся—чэзлы, слабенькі—да маладой ядранай руні—і сам зарунеў, сам сокам сьвежым набраўся.

І не пазнаць стала хлапца. На твары—чырвань, на вострым носе, на дзюбцы птушынай, вяснушка ў капейку асела. Вочы—ня вочы, а зайчыкі гарэзныя, спрытныя.

Ходзіць Жвіроўскі-сын на спорт, на гурткі, сьпявае песьні вясёлыя, сьмяецца сьмехам звонка-рассыпчастым—сапраўдным, поўным сьмехам дзяцінства.

А дома Жвіроўскі-сын так, як раней. Дома сьлізкі, віхлясты погляд Жвіроўскага-бацькі заўсёды блукае, сочыць за сынам. Прыглядаецца бацька да сына, быццам наскрозь яго працінае, нутро ўсё хоча ўбачыць. Баіцца стары, каб ня згубіць роднага сына, каб не папусьціць яго ў лапы злосных варожых людзей.

І адчувае стары, з страхам, з трывогай нямой адчувае, што робіцца нешта ў сыне, што ня той ужо ён. І напружвае сілы свае, каб ня выпусьціць з рук, каб затрымаць, захаваць хлапца ў спрадвечных дзядоўскіх звычаях, у набожнай строгай сумленнасьці.

Жвіроўскі-сын прынёс новыя прыгожыя кніжкі. Кніжкі заўсёды ляжалі пярэстым стройным грудком на акне. Ляжалі ціха, спакойна,—нібы-та што. А Жвіроўскаму-бацьку яны здаваліся чымся жывым і калючым, як вожык. Бачыў ён у пярэстым стройным грудку нешта злосна-чужое, варожае, бачыў па-

грозу едкую ў чырвані вясёла-размалёваных вокладак, у страшнай незразумеласьці новых нячуваных слоў.

І лёг невялічкі ціхі грудок бярэмам цяжкім на сьвядомасьць Жвіроўскага-бацькі, прыціснуў страхам тупым, нямою трывогай. Лез невялічкі ціхі грудок востра-назольлівай плямай у вочы старыя, балюча калоў сваім маўчаньнем затоеным. Турбаваў, жыцьця не даваў Жвіроўскаму-бацьку.

І нешта раз, топячы печку, стары Жвіроўскі спаліў сынавы кніжкі. З зладаснай дзікай усьмешкай на зморшчаным твары чакаў, калі вернецца сын.

Сын прышоў і спытаўся:

— Татка, дзе мае кніжкі?

Бацька жыдкім віхлястым поглядам поўзаў па цёмным кутку. Блукала на твары зладасна-дзікая ўсьмешка.

— Няма кніжак. Малы ты яшчэ, каб чытаць іх.

Вышла так, што зірнуў пасья гэтага бацька на сына, і тая дрэнная, дзікая ўсьмешка, зладаснасьць тая маўклівая — з кніжак варожых, з успамінаў аб іх, аб расправе над імі, супроць волі самога Жвіроўскага-бацькі перанеслася на сына, на атарапелую постаць яго, на едка-чырвоны гальштук на шыі.

У вадказ вочы Жвіроўскага-сына зайстрыліся тонкімі голкамі злосьці.

І быў у тую хвіліну бацька ворагам сыну, а сын ворагам бацьку.

Гэта быў пачатак. З таго часу так і пашло. З таго часу паміж двух Жвіроўскіх прашла глухая шчыліна і расла з кожным днём, і глыбела, разьзяўлялася чорным непераступным бяздоньнем.

Бацька яшчэ пільней стаў прыглядацца да сына, сачыць за кожным крокам яго, выпытваць аб усіх драбнотах яго жыцьця за парогам хаты.

Мукай нясьцёрпнай былі для Жвіроўскага-сына вечары, калі ня было ніякіх сходаў, заняткаў, калі трэба было сядзець дома, у брудным пакоі, адзін на адзін з сухім, злосьна-настарожаным бацькам. У гэтыя вечары садзіўся бацька за стол супроць сына і пачынаў жорсткі свой допыт.

Ня было ўжо цяпер у старога Жвіроўскага руплівай бацькаўскай трывогі, ня было й страху за сына, за яго долю. Пы-

таўся для таго, каб злавіць на чым-небудзь, каб знайсці прычэпку якую і потым піліць, упікаць, мучыць бясконца сваёй буркатнёй-зв'ягаю злоснай. Хацелася цяпер, прагна хацелася выпытаць у сына што-небудзь такое, што-б падагрэла злосць у старых нячулых грудзёх, што-б дало магчымасьць едка ўскіпець старому счарсьцьвеламу сэрцу.

І калі мучыў ён сына, калі бачыў, як маўкліва й балюча набягаюць сьлёзы на крыўдай працятыя сынавы вочы, станавілася лягчэй сэрцу старому, была на душы дзікая нечалавечая давольнасьць. Было гэта так мо' затым, што паступова злучыўся ў цяжкім уяўленьні вобраз сына з вобразам таго чужога, варожага, што сыцінула колам глухім, што адабрала некалі жонку, канапу й бліскучыя гузікі.

А сын стуляўся, хаваўся ў маску глухой затаёнасьці, паказваў бацьку свайму толькі маўкліва-напятае вочы, у якіх скрозь сьлёзы крыўды нямой прабіваліся часам вострыя тонкія голачкі злосці.

І ня было ўжо ў сынавым сэрцы адданай пакорнасьці, ужо скрозь панавала ў ім сыцінутым комам агіда—цяжкая, шчымлівая, шавалілася чорнай гадзюкай варожасьць. Ужо ў часе вячэрняй малітвы Жвіроўскі-сын не маліўся за бацьку, не прасіў дараваць думак нядобрых пра бацьку. У дрыготна-чырвонай цішы, стоячы на каленях перад змрочным панурым езусам, Жвіроўскі-сын думаў аб тым, як, што зрабіць, каб пазбыцца ад вечных бацькавых здзекаў. І карабатае, быццам мохам чорным аброслая постаць, што нязграбна кленчыла поплеч, здавалася чужой, незнаёмай, быццам нейкім дзіўным выпадкам сышліся, сустрэліся і некаторы час церпяць адзін аднаго.

Так не магло доўга цягнуцца. Так было цяжка, нязносна абодвум. І чулі абодва, што прыдзе нейкі канец. Ня зналі—які, але чулі і чакалі яго. Бацька з трывогай тупой, а сын з палахлівай надзеяй, з туманнай радасьцю.

Блішчэла ў той час сонцам і радасьцю лета. У сонечнай радасьці пералівала сумятнёй квяцістай маладое жыцьцё. Было ў ім поўна задору моцнага, сьвежага, поўна размаху шырокага. Захапляла гэта жыцьцё, цягнула ў сваё бурлівае ўлоньне ўсё маладое, здаровае, усё, у чым клякоча крыніцай рунёвы ядраны сок.

Жвіроўскі-бацька пачаў біць Жвіроўскага-сына. Ён біў ня так, як звычайна б'е бацька непаслухмянага сына. Ён біў з асаблівай звычайнай жорсткасцю, знаходзіў у гэтым сабе задавольне бруднае, дзікае. Ён перастаў гаварыць, перастаў весці сваю бясконца-цягучую буркатню. Ён маўчаў увесь, у маўчанні збіраў злосьць, каб выліць яе ў жорсткіх здзеках-пабоях.

Сын пачаў ня прыходзіць да хаты. Сыну хата стала турмой, стала катаргай. Сын аддаўся цалком сумятні прыэстай жывога жыцця. Прыходзіў дамоў толькі нанач. Прыходзіў з тупым адчаем, з затоенай глуха ў дзіцячым сэрцы варожасцю. Ішоў і знаў, што зараз бацька зашчэпіць дзверы, возьме клудзіну якую і пачне біць. Біць будзе доўга, бо сын ня хоча плакаць, а сьцісьне зубы ад болю і маўчыць. Будзе біць, пакуль усё-ткі сын не заплача. А сын заплача не ад болю, боль ён можа стрымаць,—заплача ад злосьці бясьсільнай, ад таго, што сілы няма, што ня зробіш нічога. І яшчэ ад таго, што доўга ўжо, жудасна доўга б'е разыюшаны бацька.

І вось прышоў, нарэшце, канец.

Канец быў такі.

Прышлі нешта раз да Жвіроўскага-бацькі і сказалі, што ён ня мае права біць свайго сына. Жвіроўскі-бацька нічога не адказаў, толькі ўсьміхнуўся таёмна і злосна. Потым сядзеў на ложку і нешта шаптаў, часамі нэрвова ўздрыгваючы і крывячы ў дзікую ўсьмешку-грымасу свой шызы, аброслы куца падстрыжанай шэрсцю, зморшчаны твар.

На полудзень прышоў сын. Прышоў, як за звычай, цёмны, насуплены. З-пад зьведзеных броў палахліва блішчэлі вострыя вочы, вочы загнанага зьвярка.

Бацька, як сына ўбачыў, адразу затросься, зашамаў бягучна дрыжачымі вуснамі. Хацеў нешта сказаць, хацеў закрычаць, але замест гэтага вырваўся толькі дзікі зашчэмлены віск.

Ён кінуўся к сыну, схопіў сваімі касцюанымі пальцамі сына за вуха, вывеў моўчкі з хаты і з усёй сілы штурхнуў за вароты. Сам вярнуўся ў хату, зашчэпіў дзверы і сеў зноў на ложку—чорны, страшны, як нейкая дзікая крыважэрная птушка.

Сын адразу сьціяміў, у чым тут справа.

Ён пастаяў часінку на месцы, зірнуў, вока прыжмурыўшы, на пякучае яснае сонца, падшмаргнуў разы са два носам і пашоў па завулку, адважна махаючы левай рукою, задраўшы заборна ўгару востры нос—дзюбку птушыную.

Пашоў расказаць у сваім піонэрскім атрадзе, як выгнаў яго несьвядомы, політычна-адсталы бацька.

Так разлучыліся двое Жвіроўскіх.

Жвіроўскі-бацька і Жвіроўскі-сын...

Сьветлых дзён хараство

О, вясна, сьветлых дзён хараство!
Ў сонцацьвеце губляюцца мары.
Сьмех дзявоча-пралескавы твой
патануў у ясноце ў надхмар'і.

Вецер вольны плянэту абег,—
ў падарожжы мне з ім не агоркне.
Заклікаць выйду ў поле цябе,—
пакланюся далінам, узгоркам.

З імі песьні складаў я раней,
з імі песьні складалі ракіты.
Быльнягі закалышуць мяне,
быльнягі—госьці сонца, блакіту.

Ой ты, цёплая радасьць палёў,
не хадзіць мне мяжой да крыніцы!
Ў ціхіх лозах як кошкі плёў,
толькі ў песьні і можа прысьніцца.

Што было, таго сёньня няма,—
зарасьлі сьцежкі мілья зельлем.
У палёх расьцьвітае вясна,
у палёх веснавое вясельле.

Я пашлю дарагі ёй паклон
і спаткаць выйду ў поле удачу.
Закалоціцца лісьцямі клён,—
я пад ім песьняй горкай заплачу.

О, вясна, сьветлых дзён хараство!
Ў сонцацьвеце губляюцца мары.
Сьмех дзявоча-пралескавы твой
патануў у ясноце, ў надхмар'і.

* * *

Высіцца, высіцца арка...
Ветры прыпалі к зямлі.
Сонда вясновае яркне.
Песьні ў палёх расьцьвілі.

Выбег дзень спуджаным лосем,—
беляя кудлы трасе.
Лозы ля рэк не галосаць...
Песьні чудоўнай красе.

Вусны вясны васільковай
сонечны салад нясуць.
Дух мой сягонья ня скован,
дух мой сьцюдзёніць расу.

Будзе і радасьць, і шчасьце,—
вырастаць кветкі красы.
Ветры ня будуць іх шастаць,
ветры—напевы вясны.

Сьніцца мне з зорамі вырыс...
Песень ня хочу другіх.
З імі ў дуброве я вырас,—
буйства для іх дарагіх.

Гром з навальніцай,
як хлыне,—
схіляцца ніцам

усе.

Мары вясновае плыні,
зелень мне вочы сасе.

27/III—26 г.

* * *

Вечна

ўвечар

вецер

з сьвістам.

Зоры сьцелюць шоўк

над далінаю імглістай.

Падарожны ў лес зайшоў

памаліцца з лістам.

Пуста

змрок прылёг пад кустам.

Сонца ўсходзіць паміж гор

і сьпіну залоціць зьверу.

Ўсё-ж ня веру,

ой ня веру,

што мажорам

граюць на жалейцы,

што мажор

ў прасторы льлецца.

Адлятае ў вырай жораў...

Ну, няхай,

няхай

і гэтак.

Ой шумі вясною, гай,

ў перазвоне кветак!

Я сягонья босы,

я хаваю ў жменю стыд.

Ой вы, сосны,

мае сосны,

сосны,

песенны запал астыў!

На грудзёх жыцьця

апаўшыя лісты.

Вечна
    ўвечар
вечер
    з сьвістам.
Зоры сьцелюць шоўк
над далінаю імглістай.
Падарожны ў лес зайшоў
памаліцца з лістам.

21/III—26 г.

* * *

Сьлязіны буйныя упалі,—
ў іх сэрца разарвала жаль.
Завіўся ночы цемрашаль,—
брыльянцяцца расою далі—
сьлязіны буйныя упалі.

Шчыміць балюча крыўды рана,—
не загаіць яе вачам.
Няўжо мне, сьцяўшы боль, маўчаць
і аж да самай сьветлай рані?
Шчыміць балюча крыўды рана.

Пайду да быстрае крыніцы
і гора, сум свой разьнясу.
Я сьлёзы агарну ў красу,
а не ўпаду пад ногі ніцам.
Пайду да быстрае крыніцы.

Сьлязіны буйныя упалі,—
ў іх сэрца разарвала жаль.
Завіўся ночы цемрашаль,—
брыльянцяцца расою далі—
сьлязіны буйныя упалі.

Янка Бобрык

Агні... лісьдэ...

Ізноў я сярод лясоў, ізноў слухаю, як звоніць сасоньнік
ды шуміць беразьняк,—і ў гэтым звоне, у гэтым шуме, чую я
нешта роднае, блізкае...

Змрок цярушыцца наўкола,
наўкола цярушыцца змрок.

Павольна ў палёх пачынаюць бліскаць на сінеючай шыр-
ме аганькі...

Аганькі беларускае хаты...

Вопратка вечару ўбіраецца брыльлянцістым дожджыкам.
Рознакалёрным бляскам пераліваецца на ёй дожджык брыль-
лянцісты.

Ціха
павольна,
павольна
і ціха
кроплі дажджу
мігацяць,
мігацяць...

Чуласьцю сьветлай мой дух аплятаюць,
чароўнасьцю дзіўнай варожаць мяне.

Аганькі!
Аганькі!
Залацістыя!
У сэрцы маім вам квітнець...

Але нядоўга цешылі сэрца яны. Хутка адзін за адным,
адзін за адным зьнікалі павольна, бы зьнічкі ў небе...

І раптам, няма тэй прыгожасьці, стройнасьць парушана,
бо жыцьцё не вянок з васількоў,—
але рэчка між скалаў: і гор...

* * *

Їду, праціскаюся далей у гушчу лясную...

Бачу я хатку, хатку адну, што прытулілася там каля
гаю, стаіць у разважаньні глыбокім яна, задуменнасьць чало
агарнула, стаіць, як заблудзіўшыся ў нетры лясной...

Наўкол адны дрэвы... яе ажынулі...

Дрэвы ня хочуць маўчаць,

бо падружыліся з ветрам так моцна,

моцна яны падружыліся з ім...

Сыплецца лісьце,

сьцелецца лісьце,

з шолахам дзіўным на дол,

і аздабляе з музыкай лісьце

залатымі каралямі дол...

Згубілі прыгожасьць дрэвы, няма хараства, што было,
але дрэвы ніяк ня сумуюць... дрэвы ня хочуць маўчаць...

Пашто сумаваць! калі з новай вясною ізноў закрасуе ў іх
маладосьць, завіхрыцца вясною і радасьць...

...Не вярнуць толькі мне маладосьці пялёстак, якія асы-
паў я на жыцьцёвых шляхах...

Не вярнуць, не вярнуць...

Бо жыцьцё—

жыцьцё не вянок з васількоў!..

Ал. Дудар

С к р ы ж а л і

(Цыкль вершаў)

1

За мастом разышліся вілаватыя сьцежкі,
разышліся дарогі...

І трава пры дарозе, і дзірван на ўзьмежках,
і туман крутарогі.

Не прайсьці, не праехаць і назад не вярнуцца
праз бары, дзе бярозы верхавінамі гнуцца—
разышліся дарогі.

2

І праз вецер заходні, і праз вецер і слоту
пахне днём і вясною.

Не магу і ня здамся... Будзе ў песьнях яснота,
будзе сонца са мною.

Заімжыць пазалотай лёгкакрылая песьня
і ня будзе самотна, і ня будзе мне цесна—
пахне днём і вясною.

3

Там, у сонцавай хаце, што на ўзьмежку нябёсаў,
пазалочаны ганак.

Ходзіць месяц бялявы і галосіць, галосіць,
як забыты каханак.

Пойдзе месяц надхмар'ем на зялёныя ўзгор'і,
і да самага раньня вартаваць будуць зоры
пазалочаны ганак...

Бо на першае гора не забыцца ніколі—
мусіць гэтак і трэба.

Калі ляльку пабілі, не паможаш нічым тут—
над пабітаю лялькай будзе плакаць дзяўчынка,
будуць сьлёзы, як срэбра.

5

Можна ў горы з усьмешкай, можна плакаць ад шчасся—
будзе сэрца, як крэмень.

Засумуе асіна, стане лісьцямі шастаць,
стануць стыгнуць карэньні.

Дні з начамі праскачуць, як шалёныя коні.

Цела зробіцца кволым, стануць срэбнымі скроні—
будзе сэрца, як крэмень.

6

Выйду, выйду ў нізіны, дзе прасторы і вежы.
Загарацца сузор'і.

Ў кім гарачае сэрца, таго смутак драпежны
ня супыніць, ня зморыць.

Выйду, выйду на горы, дзе лунаюць сусьветы,
кіну песьню ў пагоню за мяцежнікам-ветрам—
загарацца сузор'і.

7

І ні лютае гора, ні балючая крыўда
не павіснуць на крыльях.

Прыдуць людзі ліхія, ды з каменнямі прыдуць,
прыдуць з крыкам зьвярыным.

Будуць бэсьціць адважных, што ўзьняліся на ўзвышшы,
і ад злосьці бясьсільнай, як ваўкі заскавычуць—
не павіснуць на крыльях.

Анато́ль Во́льны

* * *

Песенная
Радасьць,
Радасьць мая
Песенная!
Што-ж журбой ты
Ў сэрца,
Як агнямі
Ўзьвесьніла?

* * *

Сэрца ўсё
Расколата, —
Як пялёсткі
Сыпецца.
Яркім жарам
Золата
Хоча сэрца
Выпяцца.

* * *

Туманы
Над гаем...
Гаі
Затуманіліся.
Я адзін
Увечары
Без яе
Застануся.

* * *

Ў залатую
Восень
Лісьце ўсё
Паскручана.
Сэрцам ўсё
Ня зносіцца,—
Яно больлю
Змучана.

* * *

Раса сум свой
Раньнем
Выпяе
Сьлязамі.
Ў сэрцы шчырым
— Рана
Тугой песьні
Стануць.

* * *

Ў суме песьнь
Ня згінула.
Мары яе
Зьдзеісьнілі.
Я кахаю
Мілую
Ласкавей
І песьняй!

Валеры Маракоў

Я верыў тады

О, як блізка мне мая хатка!

Колькі сноў навявае яна...

Колькі ўспамінаў лепшых дзён майго жыцця і маладосьці звязана з ёй! Вось пад гэтай самай старэнькай бярозкай яшчэ так нядаўна я марыў абняць увесь сьвет, зьліцца з ім душой і заплакаць, заплакаць ад радасьці і надзей...

Я тады верыў, усяму верыў, нават недасяжнаму шчасьцю, якое жыло ў маіх грудзёх, як нейкі смутны неразгаданы сон, якое трывожила і непакоіла сэрца, клікала мяне з цішыні залацістых палёў на жыццёвыя плыні, на брук гүлкіх прастораў, пад трывожна-сіняе неба няпрыветных камяніц...

Я тады жыў...

Я хацеў жыць...

Я любіў, нявыказна-моцна любіў жыцьцё, я верыў усім сэрцам яму!..

* * *

Былі дні няпрыветнай восені.

Былі хмурыя чорныя ночы.

Былі сьлёзы пякучыя і пралітая кроў асін і бярозак.

А пасья.

— Усё жадала жыватворчага адпачынку і спакою, каб з новымі сіламі ўзяцца за жыцьцё і жыць... жыць пакуль сэрца нястрымана стукае і заве, каб любіць і імкнуцца зрабіць наша жыцьцё прыгожым, радасным, поўным надзей сьветлай будучыны...

І я жыў.

Не глядзеў на тое, што жыцьцё ўсё болей і болей прыціскала мяне да зямлі, а наадварот,—чым цяжэй стала жыць, чым ніжэй нада мной нависалі хмары, тым мацней паланела душа, разьдзіралася сэрца ад болю і лілася родная песьня поў-

ная смутку, надзей і прастору... Тым мацней і рашучай рабіўся крок, разгіналася сьпіна, і было лёгка, радасна жыць...

І калі хацелася плакаць пад тужлівыя напевы восені, дык я верыў, што кожная сьляза, якая праліецца на зямлю, зацвьіце васільком...

Я верыў, што за часам глухой непагоды восені расьцьвіце залатая вясна...

Заіскрыцца сонца на гальлі зялёна-кучаравых дрэў задумна-тужлівай дубровы...

О, тады чулае сэрца паэты ўп'ецца сонцам, уп'ецца зарой васільковага раньня жыцця.

* * *

І тая пара прышла.

Яна прышла маладая, поўная надзей...

Гэта была вясна...

Ажыло і застукала мацней сэрца.

Сэрца ажыло і застукала мацней.

І парой,—

яно як-бы хацела вырвацца з грудзей, або крыкнуць моцна, голасна ўсім:

— Людзі... Таварышы,—добры дзень!

— Добры дзень, дарагая вясна...

І табе, чырвонарумяная зара, якой я так хацеў упіцца, аб якой гэтулькі марыў.

Якую кахаў,

якой верыў—

Добры дзень!..

Паўлюк Трус

Ой, пайду...

Ой, пайду ў далячынь—

за сяло;

Там, дзе жыта шуміць на паўмежку,
Там, дзе ў вішнях сяло расьцьвіло,
Завіваюцца кветкамі сьцежкі!..

Падзіўлюся, як жнеі пяюць,—
Засьпяваю і сам пра раздольле!..
Ветры буйныя песьню маю
Разьнясуць па шырокаму полю.

Ветры буйныя песьню вясны
Разьнясуць па зялёнай даліне.
Будзе гай на гары гаманіць,
Будзе плакаць у лузе каліна!..

Пазьбіраю я сьлёзы-расу,
І рассыплю у песьні-крышталі!..
Тады ўбачыш ты радасьць і сум,
Як жыцьцё у няспыненых хвалях.

Ой, пайду ў далячынь—

за сяло;

Там, дзе жыта шуміць на паўмежку;
Там, дзе ў вішнях сяло расьцьвіло,
Завіваюцца кветкамі сьцежкі!..

Я. Туміловіч

Ці-ж ня ты?..

Ці-ж ня ты мяне зачаравала?..
Ой, чарнява-любая дзяўчына!..
Лятуценні нікнуць,
Лятуценні вянуць
І душу маю ніколі не расчыняць.

* * *

Няхай зьвініць лістота на бярозах,
Няхай прэстасьцю усыцэлецца душа;
А я сягонья шчыры і цьвярозы
І не хачу няпраўдай пацяшаць.
Хай голейкі вясна свае наземіць,
Хай разальле ў душы дзівоснае віно:—
Тады я стану, стану на калені
І для вясны маёй спяту вянок.

* * *

Хоць і ты мяне зачаравала!
Ой, чарнява-любая дзяўчына:
Лятуценні зьніклі,
Лятуценні зьвялі
І душы маёй ніколі не расчыніш.

М. Лужанін

Беларусі

Песень сок
разьліў для Беларусі
у крыштальныя кілішкі слоў...
Стану на калені
і схілюся.
пайду ў будучыну ад яе паслом.

Ня згубіў
юнацкага я жару
і нашу штодня яго ў душы,
каб разьдзьмуць у зарава пажару,
а агні ня нашы
патушыць.

І калі маўклівыя акаліцы
будуць чуць
мяцежны сьпеў
і пазнаюць словы комсамольца,—
будзе радасьць
вернем сьпець.

Я тады
у ліпені жытнёва-каласістым
на узьмежку паміж ніў палёў
стану

і схілюся

Беларусі

ў радасьці пявучых слоў.

Ліха яго разьбярэ

Сьмяецца сонца. Плачуць стрэхі. Весела блішчаць-мяняюцца пад сонцам лядашыкі. Не разьбярэш—каму весела, а каму сумна.

Промень сонца прабраўся праз акно ў канцылярыю і гуляе—забаўляецца белымі гузічкамі машынкi і рознымі блішчастымі цапстрыкамі. Нагнуўшы русую, зьлёгка кучаравую галаву над аркушам паперы, машыністка пільна ўглядаецца ў каракулі рукапісу. Яе тонкія бровы сышліся. Між іх ляглі дзьве няглыбокія маршчынкі, якія яе трошкі зблякламу міламу твару прыдаюць разумны выраз. Ёй трэба скончыць тэрміновую зьверхуручную працу.

Дзелаводу тэрміновай працы ня трэба канчаць, але ён яшчэ ўсё кешкаецца каля стала, хоць час заняткаў скончыўся. Ен то замыкае столік, то зноў адмыкае яго, бярэ некія паперы і гартае іх, а сам украдкаю паглядае на машыністку. Ня першы дзень ён паглядае на машыністку,—часьдзяком то ўсьміхнецца ёй, то перакінецца вясёлым жартам, але ні разу яшчэ яму не здаралася аставацца толькі ўдваіх, і, мусіць, загэтым ён яшчэ ні разу ня ведаў гэтых нутраных дрыжкаў, якія непакоюць яго цяпер.

— Дазвольце, Ганна Андрэеўна, можа я разьбярэ, — сказаў ён нарэшце, хаваючы ключ у кішэнь.

Узяўшы загэтым крэсла, ён сеў побач з машыністкай і нагнуўся над рукапісам.

Валасы яе прыемна заказыталі ў яго каля вуха. Ад гэтага калена яго мацней задрыжала і шчокі пачалі чырванець.

— Але-ж ліха яго ведае, як гэты Заранковіч піша: нічога не разабраць,—прагаварыў ён, бліжэй тулячыся да машыністкі.

— Пачакайце! Вось гэта-ж здаецца „жэ“,— сказаў ён, паказваючы літару пальцам левай рукі, а праваю, як-бы незнарок, асьцярожна абняў стан машыністкі.

— Ой, скажу жонцы, Язэп Тодаравіч, сказала яна на поўсур'ёзна, не адхіляючыся, аднак, ад яго.

— Кіньце вы, Аня! Што там жонка... Хіба-ж ёй хто забараняе! Дый апрыкрыла ўсё гэта: сядзі, як сабака на ланцугу. Дзе ні ткніся, дык усюды табе жонка на дарозе. Вы самі павінны ведаць гэта па сабе,—здаецца-ж, замужняя. Ды ўрэшце, што жонцы станецца, калі дазволіш сабе часам маленькую вольнасьць?..

А вочкі паменшалі, замасьліліся, просяць.

— Вось які вы верны муж!—дзівіцца яна нарокам.

— А вы дык верная жонка свайму мужу?

— Разумеецца!

А вочкі хітра жмурацца і дражняць: „Паспытай, дык будзеш ведаць“.

— Не дарэмна-ж у вас гэтакія губкі харошанькія, аж мне хочацца пацалаваць іх,—гаворыць ён пяшчотна, прыціскаючы яе да сябе.

— Няможна!—пагразіла яна пальцам.

— А я пацалую.

— А я не дазволю.

— А я пацалую.

— А я не дазволю.

А твар яго ўсё бліжэй і бліжэй нахіляецца да яе твару.

Вось прыцягнуў да сябе і ўпіўся губамі ў яе губы. Яшчэ...

Яшчэ...

— А я не дазволю... А я не дазволю...—шэпча яна ў перапынках між пацалункамі. А па ўсім целе разьлілася са-лодка млявасьць, адабрала рукі й ногі, затуманіла галаву.

Раптам стукнулі дзьверы. Абое чырвоныя, як буракі, нахіліліся над рукапісам. Увашла прыбіральшчыца, каб вымесцьці канцылярыю.

— Дзякую, Язэп Тодаравіч,—ужо разабрала, сказала машыністка, каб хоць што-небудзь сказаць.

„Дык добра такі разабрала“, падумаў іронічна дзелавод. „А яшчэ гэту чэрці прыгналі—заўтра ўсім раззвоніць, што

дзелавод з машыністкаю цалаваўся; напэўна-ж, зьмікіціла. Эх, чэрці!“ вылаяў ён, сам ня ведаючы добра каго, і, кінуўшы машыністцы—„бывайце здаровы“, вышаў.

* * *

Дома дзелаводу Круковічу было ўсё нядобра, усё не пад густ. Пераступіўшы парог, ён перш за ўсё наступіў кату на хвост, а калі кот закрычаў нямым голасам, дык так капануў нагою, што той аж у тры кулі перакаціўся. Затым ён даў пляскача Паўліку (трохгадоваму сыну), які залез у бацькаву кішэнь і выцягнуў некую патрэбную паперку. Хлопец заплакаў, а Круковіч яшчэ не супакоіўся, але злосьць спагнаць больш ня было на кім, бо ў хаце заставалася яшчэ толькі жонка, якой ён трохі пабайваўся.

Але калі жонка падала на стол талерку капусты, дык ён ня ўмоўчаў.

— Чорт яго ведае, што гэта за яда такая!—сказаў ён, сербануўшы лыжку,—ні акрасы тае ня чуваць, ні солі. Замяшае, як сьвіням, абы чаргу адбыць..

— Дык вунь у ражцы мо' смачнейшае будзе,—абсекла яго жонка.

— Душышся, душышся за гэтаю працаю,—бурчаў далей Круковіч,—няма табе ні дня ні ночы, а прыдзеш дадому, дык і абеду людзкага няма, у памыйніцу пасылаюць.

— Ну, дык ня еш, калі нясмачна, якую-ж я табе трасцу згатаю?—адказала жонка.—Недзе назлаваўся, а на мне прышоў злосьць спаганяць.

Калі жонка прынесла на другое талерку смажанай бульбы, Круковіч, глянуўшы на яе (не на бульбу, а на жонку) цераз плячо, спытаўся:

— Дзе-ж твае калдуны? Ты-ж учора хвалілася, што калдуны будуць.

— Эх, сказала-б я табе, дзе мае калдуны, але пашаную толькі дзіцяці,—адказала жонка.—А ты-ж пакінуў мне грошай на калдуны, каб цябе чэрці раскалдунілі? Няшчасных пяцьдзесят рублёў бярэ ў месяц ды яшчэ хоча, каб з калдунамі абед быў. Добра таму выдумляць калдуны, хто ўмее грошы зарабляць, бярэ сто або і болей у месяц, а ты маўчаў-бы нечага.

— Дык ты-б пашла паслужыла, табе-б мо' дзэвьесце далі, калі ты гэтакая работніца.

— Хваробу табе. Ты-б мо' і хацеў?..

Яны сварыліся, а Паўлік, набраўшы ў рот бульбы, нарыхтаваўся плакаць. Вочы яго былі поўны сьлёз. Ён паглядаў то на бацьку, то на матку, ня ведаючы, каго з іх больш шкадаваць.

Скончыўшы абед і сварку, Круковіч закурыў цыгарку, узяў газету і лёг на ложак. Жонка званіла на кухні талеркамі і лыжкамі, а ён пачаў чытаць першае, што папалася яму на вочы. А папалася яму інфармацыя аб падзеях у Кітаі. У яго вачу замітусіліся У-Пей-Фу, Лу-Чын-Шан, Ю-Вей-Цзюнь, Чжан-Цзо-лін, Чэнь-Ч'я-Му, Лю-Цзо-Лін, а хто каго там біў і каго трэ' было біць, ён так і не разабраўся — праз хвіліну заснуў.

* * *

За акном паасеньнему вые вецер. Сьнег з дажджом ляпае ў шыбы, як-бы плюецца хто, схаваўшыся ў начной цемры, і сьліна рагамі цячэ па шкле. За сьцяною, у суседняй кватэры нешта ня то таўкуць, ня то труць і не даюць Круковічу належным чынам спыніць сваю ўвагу на радкох лічбаў, над якімі ён сядзіць ужо некалькі гадзін. Сьвятло электрычнай лямпачкі адбіваецца ад белай паперы і рэжа вочы. Ён адарваўся ад паперы, заплюшчыў вочы, прыціснуў іх двума пальцамі, як-бы хочучы спыніць рэзь, потым закурыў цыгарку і павярнуўся на крэсьле тварам на хату. Жонка спала. Яе цёмна-русыя валасы рассыпаліся па падушцы, рот быў напалову адчынены, шырокі худы твар быў сьмяртэльна бляды. Адзін рог коўдры зьехаў аж на падлогу і адкрыў галёнкі і Паўлікаў аздачак. Круковіч устаў і накрыў хлапца. Калі ён сеў, вочы яго зноў уперліся ў бляды жончын твар. „Якая яна ўсё-ж такі... няпрыгожая,“ падумаў ён. „Вось каб ведала, што я пра яе так думаю, дык-бы й пакрыўдзілася. А я таксама ня ведаю, што яна пра мяне думае. Восем год жывем ужо разам, а думак аднаго аб другім ня ведаем... і ведаць, мусіць, ня будзем. Яна іншы раз пытаецца, ці люблю я яе. Дзівачка: хіба-ж я гэта ведаю? Я сам сабе часта даю такое пытаньне: ці люблю я сваю жонку? і не магу адказаць. А некалі я мог на гэта адказаць. Бывала, жджэш не дажджэшся, каб скарэй вечар. Цягне магнэсам да назначанага месца. А там ловіш кожнае слова, кожны рух. Цяпер няма таго магнэсу. Праўда,—як была хво:

рая на тыфус,—шкадаваў і, каб памерла, напэўна плакаў-бы. Але кажуць, што людзі, нават з турмы выходзячы, плачуць часамі і сумуюць, пакідаючы старую кватэру. Прывычка. А можа гады ўжо ня тыя? Не,—не гады тут вінаваты: чаму ж да тае, да Ганны цягне? А каб пажыў, таксама прапаў-бы гэты самы магнэс. Ужо, мусіць, такая натура чалавечая, што ён ніколі не здаволен тым, што мае, а заўсёды шукае нечага новага. І я магу сьмела сказаць, што хлусіць той, хто клянецца дзяўчыне ў вечным каханні... Праўда,—недзе пра некага было напісана:

Всегда доволен сам собой,
Своим обедом и женой,—

але мне здаецца, што тупіца быў гэты самы здаволены,—вырадак некі. А можа я вырадак? Можа другія йначай думваюць і адчуваюць? Ліха яго тут разьбярэцца“, рашыў ён нарэшце і павярнуўся да стала. Гадзіннік паказваў ужо дзесяць хвілін першай.

— Няхай назаўтра,—прагаварыў услых Круковіч, і сабраўшы паперы ў папку, палажыў на паліцу. Разьдзеўшыся, ён яшчэ пасядзеў хвіліну на ложку, пацёр далоньню грудзі, пазяхнуў раз, а потым пагасіў сьвятло і лёг.

Уночы яму сьнілася прыбіральшчыца Аўдоля, якая ганялася за ім са шчоткаю, баронячы ад яго ня то машыністку, ня то талерку з калдунамі...

... Гэта было летась. Вось ужо год прашоў з таго часу, а ў жыцьці дзелавода Круковіча ўсё пастарому. Ён нават, здаецца, да гэтага часу не адказаў яшчэ сабе на пытаньне—любіць ён сваю жонку ці не.

Вось толькі што: у яго, апрача Паўліка, ёсьць яшчэ й маленькая Наталька. Прывычка?

А. Звонак

* * *

Ах, жыцьцё... Шляхі твае хто зьмэрыць?!.
На шляхох часьцей туманаў бель...
Не таму кажу, што ў суме сэрца,
Не таму, што сэрца у журбе.

Але вось... Кальша вецер сосны,
Ў шуме сосен чую любы край.
Зацьвітуць ня гэтакія вёсны,
Зацьвіце ня гэтакая рань.

Не адзін я, знаю, не адзін я
За радзіму ўсю душу аддаў,
Дык таму ў вачох адцьвіўшых, сніх
Столькі суму к дваццаці гадам.

Трэ́ было да мэты ўпарта йсьці нам,
Трэ́ было адвазе не астыць,
Каб да новай, сьветлай будучыны
Пралажыць хваёвыя масты...

Ї прашлі адважна праз завеі,
Ї спаткалі залатую рань...
Ой, разьвейся, сум, у ветравях,
Ой, завіся ў радасьць, любы край...

Сяргей Дарожны

* * *

Упала неба сінь на возеры—
Заблішчэла дно сьмехам зораў.

І пад гэты сьмех з пахам бэзу—
Песьні ўспомніў мне шолах сьвежы.

Ах, вясна мая залатая!—
Ў полі сонца звон расьцьвітае.

І сьлязіцца сьнег пры даліне,
Маладой травы б'ецца іней.

Ой, зьвіняць, зьвіняць дубы, сосны,
Што ў палёх блішчаць сонца росы.

Хай пяе вясна і дзяўчаты—
Срэбрам песень сваіх родным хатам.

І з таго цяпер над лугамі
Разьліваюцца песень гамы.

І чупрыны хмар серабрыстых
Асмугліліся сонцам чыстым.

Ўжо даліна шум сьніць вясновы,
Да вятры нясуць шум дубровы.

Вее вецер там, хіліць лозы,
Гне сукрыстыя ў дол бярозы.

А ў палёх вясна весялее,
І зьвініць гармонік на сяле.

Думкі сьцежкамі ў лес бягуць,
Беларусі дні маладой цьвітуць.

Эх, вясна мая залатая,
Шалясьцяць кусты ды лістамі.

Ад таго вясну на пачыне
Мілаваць люблю, як дзяўчыну.

Па-над лесам дзень пунсавее...

Пра вясну я сьпеў, як умею.

Я. Відук

І было у восень... Я сказаў аднойчы:
Больш не дакрануцца пальцы мае струн.
(Дубоўка—„Апошняя песьня“).

* * *

Завіхурылі гукі Прадвесьнем,
Распаўзае дыван сьнегавы.
Песьня сну—адцвітаючых лісьцяў
Можа песьняй апошняю быць.

А пакуль падымаюцца грудзі,
Пакуль сэрца ганяе ў іх кроў—
Грэх казаць, што вясна сябе згубіць,
Што поэт безнадзейна замоўк.

Не поэт, не мастак, калі хмары
Яму могуць дарогу запыць,
Калі ён забываецца марыць
Пад акорды напеваў жыцьця.

Хіба-ж можна парваць струны ліры,
Жыць і—разам суняць сэрца стук;
Замаўчаць, калі песьняю зырыць,
І заснуць, калі кветкі цвітуць.

Завіхурылі гукі Прадвесьнем,
Распаўзае дыван сьнегавы.
Песьня сну—адцвітаючых лісьцяў
Можа песьняй апошняю быць.

Апошні дзень

(Апавяданьне)

Маленькі хлопчык Янка сядзеў на прымурку і пазіраў, як бацька сярод хаты засноўваў цабэрак. Пільна ён сачыў за кожнаю клёпкаю, якую Язэп станавіў у кружок поруч з другімі. Часамі клёпкі стаялі надта добра, шчыльна, а часамі яны ківаліся, дзьве ці тры выскаквалі з свайго ўласнага месца, і цабэрак раскідаўся.

Язэп сердаваў, адыходзіў да стала і з нейкаю балючаю думкаю садзіўся на ўслон; твар яго крывіўся, як-бы нарыхтаваўшыся плакаць. Пасядзеўшы крыху, зноў падыходзіў да цабэрка і з такой самой клапатлівасьцю і ахвотай пачынаў размяркоўваць клёпкі.

Янка прыглядаўся сваімі маленькімі, блішчастымі вочкамі да бацькавай работы, яму хацелася, каб як найскарэй яна скончылася, каб больш не раскідаліся клёпкі і, калі бацька наб'е абручы, дык ён улезе ў бяз дна пасудзіну і пакачаецца па падлозе. Гэта было надта прыемна Янку, але-ж ён ня мог дачакацца гэтай гадзіны, калі цабэрак будзе заснаваны, клёпкі будуць трымацца на месцы і ня будуць раскідацца.

— Вось што, Янка,—звярнуўся да яго Язэп,—глядзі, сынку, як я гарую, і на хвіліну няма часу супачыць, а ўсё дзеля таго, каб ты ня быў галодны. Дык глядзі-ж, не забудзь і на мяне, калі я буду стары і ня буду магчы працаваць.

— А што-ж, татка, я павінен буду рабіць?—запытаўся зьдзіўлены Янка.

— А вось што, будзеш працаваць, зарабляць грошы, ды нас старых з мацераю карміць.

— А хто-ж мне, татачка, дасьць тых грошай?

— Людзі дадуць, будзеш ім працаваць, дык і дадуць.

— А чаму-ж, татка, нам ніхто не працуе?

— Бо ў нас няма чым плаціць, мы бедныя—грошай капеечкі няма.

— А дзе-ж іх, гэтыя грошы, знаходзяць людзі?—Язэпу тут ня было чаго адказаць, ён цяжка ўздыхнуў і ўнурыўся ў работу.

— Дык чаму-ж вы, татка, нічога ня кажаце?—не адставаў Янка.

— Не кажу, бо няма чаго казаць, сыноч; людзі багатыры, дык у іх і грошы, а мы...—Язэп чуць трымаўся ад сьлёз: „Гэтакі разумны сыноч,—а ці-ж я яго выхаваю, як людзі сваіх дзяцей, ці-ж я яго навучу, як людзі?..“ Нешта, як камень, цяжкае асела на сэрца Язэпа і ён стараўся разagnaць гэтыя думкі стукаючы моцна на падлозе клёпкамi.

Ня пытаўся больш нічога і Янка, ён як угадаў бацькавы думкі, нешта зашавялілася ў яго сэрцы, яму хацелася плакаць, а чаго, дык і сам ня ведаў.

Раптам адчынілася хата.

— Мамка, мамка!—закрычаў хлопчык і пабег да маткі на парог. То была Акуліна—жонка Язэпа, уся запэчкаўшыся ў гразь. З незадавальнем на твары, яна моўчкі прычыніла хату і, не звараचाючы ўвагу на скакаўшага каля яе сынка, падышла да стала і прысела на лаве. Янку надта стала горка, што мамка не шкадуе яго: ён моцна заплакаў.

— Ну, сьдixні, чаго ўзроўся!—адазвалася Акуліна,—яшчэ й табе нейкая трасца адходзіць...

— Ну і шывка,—пачала разважаць яна як-бы сама сябе, да чаго дажыліся: ані капейкі грошай, ані хлеба куска. А ён, як цяля, нідзе ня пройдзе, каб зарабіць, ды ўсё чакае лепшага часу, а тут, мабыць, лепей няма, як сядзець дома на печы і на дварэ. Ня страшна, і ногі не баляць; ды скоро зьлезеш, няпраўда, апошняя палена дроў у печы, апошні акраец на стане...

Акуліна з кожным словам павышала голас, які пераходзіў у крык.

— Чаго так разышлася,—супыніў Язэп,—нешта вельмі разышлася, як, не раўнуючы, жорны. Ох, падсяку язык, калі доўгі!

— Сячы, сячы, каб цебе бізунамі секлі, сячы, ужо і так, здаецца, добра засек, памарнела за табою, усякае бяды паба-

чыла; нашто мяне нячыстыя ўвагналі за гэтага гультая, за абібока!—Акуліна пачала плацаць і прычытваць на ўсе лады.— Ці не хапала мне чаго ў мацеры, няхай-бы лепей захлынулася дзе ў рэчцы, як ісьці было за гэтага недавярка.

— Не раві, бо яшчэ ня біў!—буркнуў Язэп, выходзячы за дзьверы.

Маленькі Янка стаяў каля печы, пазіраючы на бацькоў, яму вельмі стала шкода мамкі. „Чаго яна плача? Ці я-ж хіба ёй кепска што зрабіў?“ Прытуліўшыся да пячоркі, ён, як ваўчок, пабліскваў спадлоб'я, на вочках круціліся сьлёзкі. Яму хацелася падбегчы да мацеры і пашкадаваць яе.

Язэп вышаў на двор і пашоў да маленькага схіленага набок хляўчука, хоць ня меў там ніякае патрэбы. Гэта ён добра знаў, але-ж мусіў ісьці, бо сядзець у хаце і слухаць плач і праклёны жонкі ня вельмі салодка. У яго душы тварылася нешта невядомае. „І чаго яна хоча ад мяне? Ці я хіба што прапіў, ці аддаў каму?“ Але-ж тут раптам за гэтаю думкаю вынікала другая—апошні акраец хлеба, дроў ні палена—барабаніла ў яго ўвушшу.

— Трэба нешта рабіць,—праказаў ён сам сабе голасна і, рашуча матнуў рукою.

„Ды за што-б тут рукі зашчапіць?“ спытаўся яго нейкі далёкі нутраны голас. На гэта не знаходзілася ў Язэпа ніякага адказу. Ён стаяў, як перад сьцяною, якую трэба пералезьці, ды ня было драбіны.—А што будзе, то будзе,—матнуўшы сьрдзіта рукою, ён завярнуўся і пашоў да хаты.

Акуліне стала шкода гаспадара. Яна бачыла яго задумённы твар, выглядваўшы неяк надта балюча. „За што я на яго сварылася, ці-ж ён хіба не стараецца зарабіць? Не, больш ня буду, трэба пагаварыць з ласкай“...

Гэтым часам Язэп адчыніў дзьверы і кінуў ні то сьрдзіты ні то чаго просячы пагляд на жонку.

— Язэпка!—адазвалася Акуліна,—я сягоньня была ў Ёцкі: ён казаў, каб я памыла хату к субоце, а тымчасам зала-тоўку даў наперад. Дык вось што, Язэпка, ты пайдзі пашукай сабе дзе працы, а я з Яначкам мо' як-небудзь пракідаюся дзён колькі адна; ды ў Ёцкі вазьму, а то трохі дзе пазычу, картоплі ці чаго, ды як-небудзь пражыву.

— Дзе яе нойдеш тэй працы?—спытаўся як-бы сам у сябе Язэп.

— А вось пойдзеш на вёску, на адну, на другую, няўжо-ж не патрапіш?

— Ды яно то так. папрабаваць можна, але-ж невядома...

— Ты вось што, Язэпка, прапытвай; мо' дзе за парабка можна стаць ці як, будзь пракідным, дык і знойдзеш.

— Калі-ж так, дык мусіць сягоньня трэба й пайсьці, мо' да вечара хоць вёрст дзесятак увайду.

— Ну, але, сягоньня пайдзі, добра кажаш, да вечара троха й прайдзеш.

Язэп уздыхнуў, сагнуўся складаць у кучу клёпкі, жаль нейкі ахапіў яго грудзі, нешта яму хацелася сказаць, але язык не варочаўся.

Падапхнуўшы пад палу ўсё сваё начыньне, Язэп цяжка разагнуў сваю пакутную сьпіну і ў задуменьні глядзеў на Яначку, які сядзеў на прымурку. Але не пра яго ён зусім думаў, ды і наогул ніякае думкі ня было ў Язэпавай галаве. Нейкая нядбайнасьць, супакойнасьць адмалёўвалася на яго твары, але разам з гэтым на ім адбівалася нейкае нутраное гора.

— А-га-а,—праказаў Язэп, крануўся з месца і пачаў надзяваць сваю старую падраную сьвітку.—У які-б гэта бок напярод пайсьці?—звярнуўся ён да жонкі.

— На Немысьлі хіба даведайся, там людзі ёсьць і багатыя, скарэй мо' натрапіш у каго заробаткаў.

— З заробаткамі то яшчэ невядома, а ногі натрэплеш...

Акуліну зноў падхапіла нейкае зло, яна аж падскочыла на лаве.

— Ты вельмі ўсё ганаруеш сам сабою, баіцца і з хаты высунуцца! Нябось, мяне не пашкадуе! Хоць загінь, хоць спухні з голаду, дык нават і ня бачыць! Людаед! Гультай... Абібок!!

— От язык, каб табе анямеў ён, аж хату здаецца калоціць.

— Ты не скаланеш, якая табе трасца адыходзіць! Цябе сын няцягае за полы.—Яшчэ нешта нарыхтавалася Акуліна крычаць, але Язэп змоўчаў і пашоў за дзьверы.

— Хоць трохі хлеба укусі!—адазвалася яна ўздагон і тут-жа ўхапіла акраец на стале і выбегла за ім.

Яначка сядзеў моўчкі, прытуліўшыся да печы. Ён ня ведаў, на што гэты гармідар трэба ў хаце, і чаго гэтыя бацькі пабеглі адно за другім. Скора вярнулася Акуліна, твар яе быў

нарыхтаваны плакаць. Да самага вечару яна совалася, як атручаная. Адчувалася нейкая віна перад Язэпам.

— Пашоў, бедны, ня еўшы, ня піўшы, як той сабака, выгнаны гаспадаром, а яшчэ і лаяла, каб папытаўся за што?..

Акуліне рабілася цяжка, сьлёзы раўчакамі ліліся з вачэй, ёй хацелася, каб Язэп вярнуўся і хоць разы два адпачаваў яе за дарэмную лаянку. Але Язэпа ня было, ня было і спакою на сэрцы.

Мо' ў соты раз яна кляла сама сябе рознымі праклёнамі, ды нічога гэтаму не памагала. Нешта шалпатала ў яе грудзёх, быццам там якісь бондар сьвідраваў дзіркі. Разоў пяць яна выбгала за гарод, глядзела ў той бок, куды зьнік Язэп, але нічога, акрамя мокрае ральлі, там ня было відно. Толькі за кожным разам усё больш і больш на сэрцы зьбіралася цяжару, які, здавалася, гатоў быў узарваць грудзі. Але ня ўзрываў, бо гэтага чакала Акуліна, а ён як-бы наперакор ёй не хацеў.

Падышоў і вечар, цёмная ноч, як пасьцілкаю, апранула надвор'е, якое само сабою наводзіць смутак на душу.

Акуліне не хацелася спаць. Яна доўга сядзела на печы, схіліўшы галаву. На сэрцы як-бы трохі адлягло ад горкіх сьлёз, але спакою сабе яна не знаходзіла. Думка, дзе вандруе Язэп, не пакідала яе галавы. Лепш-бы, здаецца, перахварэла тую частіну, чымся лаяцца. І нашто мяне нячыстая прынесла ў хату, няхай-бы ў Іцкі пасядзела да змроку, можа за ноч перагаварылі, а назаўтра абышлося-б бяз лаянкі? Хаця-ж-бы добра ўдалося яму з працаю, каб ня прышлося дарэмна вандраваць ды з пустымі рукамі прыйсьці дамоў. Ды яно то павінна-б быць, хоць якая праца, няўжо ўсе людзі сядзяць, злажыўшы рукі? Каб, здаецца, дзе трапіліся добрыя заробкі і сама-б пашла памагаць, можа ці ня выбіліся-б з галыдзьбы, а то як у тых абцугох, цэлы век душыць, цэлы век няма табе сьветлае гадзіны, усё недахват ды недахват.

II

Было дрэннае надвор'е; цэлы дзень хлюпацеў абрыдлы асеньні дождж, навакол ляжаў туман; здавалася, што ўсё неба спусьцілася наніз і хоча як-бы праглынуць у сябе зямлю. На дарозе, праз туман бліскацелі вялізныя лужыны і доўгімі шнуркамі расьцягаліся ў каляінах. Адзінокі лес маркотна павіраў і

яму, мусіць, ня вельмі прыемна знасіць гэткую хвілю. Час-ад часу пачало зьмяркацца. Язэп, увесь мокры, галодны, цяжка ступаў па гразі. Ён падыходзіў да невялічкай вёскі, якая ўся плавала ў вадзе. Сям-там, скрозь туман заблішчэлі агні. Як сто пудоў скінулася з Язэпавай душы, калі ён убачыў гэтыя надта прыемныя яму, мокраму і абмерзламу, водблескі агню; ня глядзячы на тое, што ногі ўжо адказваліся ступаць, ён стараўся, як можна скарэй прайсьці невялічкі прагалак, што быў між ім і вёскай.

— Сяк-так прыпхаўся,—прашаптаў Язэп, уваходзячы ў гразкі і вузенькі сялянскі дворык. З маленькіх акенцаў хаткі пабліскаў, як воўк з лесу, агеньчык.

— Добры вечар!—сказаў Язэп, адчыняючы хату, і супніўся каля парогу. У хаце было цёмнавата, на камінку дымела абгарэлая галавешка. Каля печы завіхалася гаспадыня, яна выгребала качаргою на прыпечак вугальле, загортвала яго ў ямку. Гаспадар ляжаў на палу, зьвесіўшы доўгія, у падраных лапцёх ногі на дол. Язэп прастаяў некалькі хвілін і, бачачы, што на яго не звяртаюць увагі, адазваўся яшчэ раз:

— Добры вечар! Ці ня пусьцілі-б паначаваць?

Гаспадыня, як маланкаю адварнулася ад печы і вытрашчыла вочы на незнаёмага.

— Ідзі, ідзі далей, у нас месца няма,—залепятала, як-бы злуючы на каго, баба.—Ува ўсіх гэтакія, пане-мой, хаты, а яны сюды ўсе нацукроўваюць. Да не, чалавеча, ідзі, ідзі, ідзі... няма, няма, няма месца, няма.

— Дык хоць-бы на падлозе дзе трошкі...—думаў спрачацца Язэп, але нешта як-бы сьціснула яго за горла і ён ня мог далей нават і слова праказаць, сьлёзы пакаціліся з вачэй.

— Да не, да не, чалавеча, нават і не прасі, бо нямажна.

Ня ўсьпеў Язэп адварнуцца назад, як гаспадыня ўжо адчыніла дзьверы і, штурхануўшы разоў два ў плечы, памагла яму выйсьці. Сярдзіта лягнуўшы клямкаю і шмаргануўшы замок у сенцах, яна ўвашла ў хату.

— А можа трэба было пусьціць, няхай-бы паначаваў, дае ён дзенецца ў гэткую халяпу на дварэ?—адазваўся лежачы гаспадар.

— Я табе пушчу,—затаратаіла баба.—Напускаеш усякае свалаты, а далей абярэ, абакрадзе; вельмі даверыўся ўжо! Даўно кажух уладзіў, дык яшчэ апошняю дзяругу хочаш уперці!

Язэп выхадзіў на вуліцу. Ён добра разумеў словы бабы, якія як-бы молатам стукалі яму ў лоб. Эх, ведзьма! Каб, здаецца, меў тую сілу, увесць-бы сьвет знішчыў. І нашто гэтка кры-вотныя людзі жывуць на сьвеце?! Усё ім мала, усё яны баяцца, каб вы баяліся свае сарочки, каб вы!“

Гэтак разважаючы, Язэп шлёпаў па вадзе. Ён накіраваўся да другога хаты, у якой таксама моргаў з акон водблеск агню. Зрабіўшы крокаў з дзесяць, ён застанавіўся. Перад ім вынікла нейкае надта патрэбнае пытаньне, якога ніяк няможна, яму здавалася, абдумаць ідучы. „На каго ты злуеш? І за што ты злуеш?“ Як-бы недзе з глыбіні выніклі гэтыя словы і заселі ў яго галаве, а за імі хутка мільгаліся адно за адным іншыя— „хіба нехта вінават, што ў цябе няма куска хлеба і палена дроў? Ды не, ніхто тут не вінават, акрамя цябе самога; усякі чалавек, калі хоча жыць, дык ён працуе, дык ён стараецца, кідаецца ва ўсе бакі, каб зарабіць капейку.— А хіба я хачу гуляць?—адказваў на свае пытаньні Язэп. Але гэтыя адказы яго не знаходзілі ў думцы ніякага месца. Яна мільгалася ў яго галаве тысячамі розных вобразаў, якія, змяняючы адзін другога, хаваліся ў нейкую невядомую даль. Куды яны беглі, што ім трэба было—ніхто ня ведае.

Усе гэтыя вобразы складалі цэлую гісторыю жыцьця. Тут былі такія, якія выяўлялі ў сабе нейкае імкненьне, патрэбнасьць нешта рабіць, узяцца за нейкую працу, але гэтыя перабіваліся другімі, тыя як-бы здалёк аднекуль шапталі: „І навошта жыць гэтак на сьвеце, лепш ня знаць яго, гэтага жыцьця!“ Язэпу нечага як-бы страшна стала, ён рушыў з месца і дрыжыкі прабеглі па яго сьпіне.

Падышоўшы да тэй хаты, куды накіраваўся зразу, ён супыніўся каля варот. Не хапала духу ісьці далей: „Мо' дарма толькі зайду, мо' і тут вылаюць гэтак сама. Лепш-бы, здаецца, самую цяжкую працу нёс, як абяронуць язык на гэткую просьбу і ў адказ чужь ляянку“. Гэтак думаючы з нейкім як-бы імкненьнем ці жалем на душы, Язэп пашоў да хаты.

Поўнач... Вёска сьпіць. Вакол цішыня, нават і сабакі недзе пазапываліся ў катухох, ні адзін не адзавецца. Дождж хлюпа-

цеў па стрэхах сялянскіх хатак, на дварэ цёмна і страшна. Ніводнага блішчастага вока агню ня было відаць. Усе спалі. Язэп таксама ляжаў на палатках, ён ужо добра сагрэўся ў сваём „кубле“, але яшчэ не засыпаў. Думка аб заўтрашнім дні, аб шуканьні гэі працы, якое нідзе ня чуваць, не пакідала яго галавы. Пытаўся ён у гэтага дзядзькі, што вось тут храпе на палу: „Мо' ведаеце, дзядзька, дзе тут можна знайсці працу?“ „Эх, дзеткі, да не цяперашнім часам, ня шукай працы,— каму тыя работнікі трэба, калі кожны сядзіць бяз хлеба!“ Вось і ўсё, што мог Язэп праведаць наконт працы. „Куды-ж гэта мне, беднаму, кінуцца заўтра, які тут узяць скутак? Ну і жыцьцё... здаецца-б разарваў-бы сам сябе, растармашыў-бы на кавалачкі. Ці хоць адну хвіліну за свой век меў добрае, як у людзей, жыцьцё. Не! Ніколі... Усё жыцьцё бадзьяешся. Толькі чуеш, што гультай, ды такі, ды сякі, хоць мо' ў дзесяць столак больш робіш за другога“.

Язэп тут цяжка ўздыхнуў і павярнуўся на другі бок, каб заснуць, але думка не пакідала яго і ён зноў пачаў разважаць сам сабе. „Вось хоць-бы Яначку як выкіраваць на другую дарогу, каб так не марнеў, як яго бацька. Ды як тут выкіруеш? Нават і хлеба куска няма, сам згінеш і ён загіне. А ці лёгка бачыць галодным сваё дзіця, ці лёгка зносіць гэту пакуту? Лепш-бы, здаецца, дзе захлынуўся, каб ня знаць гэтага жыцьця! Няхай-бы тады жылі, як хацелі, і жонка і сын! Можа грэх аб гэтым думаць, але-ж хіба я ня рад дапамагчы, ды чым, чым, чым тут дапамагчы, калі і сам, каб ня добрыя людзі далі павячэраць, то зашоўся-б з голаду. Добра, калі-б дзе згадзіўся на якую працу ў каго, мо' тады якую капейку ці другую паслаў-бы і дамоў! А як не, ды што, што тады застаецца“.

Язэп аж скалануўся ўвесь. „Што-ж я ня сплю, заўтра трэба ўставаць рана ды цягнуцца куды-небудзь“. Ён стараўся перабіць тыя страшэнныя думкі, якія так вярцеліся ў галаве. Разоў мо' дзесяць Язэп перакідаўся з аднаго боку на другі, і мо' сотню перашаптаў сам сабе малітваў, але рады ніякае ня было—пытаньне, што рабіць, як ня знойдзецца заробткаў, усё глыбей і глыбей залазіла ў нутро. У душы, як-бы што адарвалася ад свайго ўласнага месца і поўзала па ўсіх вантрабах, шукаючы прыпынку. Сэрца трапяталася, быццам яго хто зьбіраўся выдраць з грудзей і выкінуць, як непатрэбную штуку

на сьнеданьне сабакам. Пот ліўся раўчакамі, уся кашуля была змочана ім. Язэп ляжаў у вагні. У галаве нешта зьвінела. Праз некалькі хвілін з пала так чуцён быў цяжкі, часамі з падхліпваньнем сон. Язэп заснуў.

III

Сяло Прыплавы квасла ў гразі. Вузкая вуліца блішчала, як люстра. З абодвых канцоў поўз платы, хутка пераскакваючы з аднаго сьледа ў другі, беглі бабы, мужчыны і дзеці. Яны накіроўваліся да невялічкай кункі людзей, якія стаялі ля паркану.

— Агапка!—крычала, стоячы на прызьбе каля акна, у чырвоным андараку баба.

— Чуеш, мая сястрыца, ды страшны-ж, страшны гэты „гарманец“, я як зірнула, дык паверыш, мая сястрыца, чуць не самлела. Ахіні дзяругу, ды бяжы хая паглядзі.

Тут баба маланкаю адскочыла ад акна і, хапіўшы ў аберуч андарак, пачала выкідваць голымі нагамі, пераскакваючы з аднаго месца на другое.

Каля стараставага двара ўсё больш і больш зьбіралася людзей на бявевьні, ужо не хапала месца, шмат каторыя стаялі ў гразі. Дзетвара плішчылася на платы як можна вышэй, каб поверх усіх глядзець у ваясродак кучы. У самай сярэдзіне стаяў плячсты, з сіяватым доўгім носам і вялізнаю рыжаю барадою мужык,—гэта быў староста Іван Бурыла.

Ён меў надта сур'ёзны твар, прычурьўшы вочы і наморшчыўшы свой шырозы лоб. Іван пільна ўглядаўся ў насупродь стаяўшага абарванага чалавека.

— Дык, ты, кажаш, работы прышоў шукаць?—зьвярнуўся староста да абарванца.— А як-жа ты да гэтага часу жыў, што цяпер шукаеш работы? Не сягонья-ж ты, здаецца, на сьвет радзіўся, да гэтага часу нашоў-бы работу, калі-б яна табе трэба была-б? Не, браток, мяне так не абшукаеш! Дзякаваць богу, ужо гадоў пяць старостам, прыходзілася бацьць ня гэтакіх дзялкоў, ды і то ўбіраў... Ха-ха... ха... ха...

Бурыла засьмяяўся, як-бы хочучы прыдаць гэтым сьмехам больш самавітасьці і вагі сваім словам.

— Ага!—як-бы нешта цікавае выдумаўшы, спахваціўся пасля сьмеху староства.—Ты кажаш, што начаваў у Немысьлях? Добра... А ці ня бачыў ты часам там у канцы сяла капліцы? На якім яна баку дарогі стаіць?—А?

— Адкасьніся, рыжая халява, чаго ты прычапіўся да мяне, хіба я тваё што ўкраў ці знашоў?!—перабіў староству абарваны чалавек, Язэп. Кожнае слова вырывалася з нутра яго грудзей з самага дна і дрыжала ў паветры, жаль і вялікая крыўда адзываліся ў гэтых словах.

— І чаго вы ўсе ўтаропіліся на мяне, як на нешта цікавае ці страшэннае? Думаеце, што я горшы за вас? Не! я ня горшы і ў мяне ёсьць такая самая душа, як і ў вас, яшчэ мо' чулейшая да дапамогі другому? Калі вас многа, а я адзін, дык вы думаеце здэкавацца з мяне? Эх, людзі, людзі!

— Які ты мне брат?—крыкнуў выскачыўшы староства; вочы ў яго заблішчэлі, як у галоднага воўка, убачыўшы авечку. Ён дрыжэў увесь ад злосьці.

— Мае сыны на „хронце“ кроў праліваюць, а ён прышоў вышпіёніваць, ды яшчэ братэрства тут нейкага шукае! Як маану тут, дык і ўліпнеш у гэта бярвяно! Хлопцы! Вязаць гада!

— Ня трэба мяне вязаць, я і так звязаны,—адазваўся Язэп і разявіў рот—хацеў нешта сказаць далей, але ня ўсьпеў: староства схваціў яго за каўнер і разам тузануў да сябе, што аж зубы залескацелі ў беднага Язэпа.

— Дарогу!—раўнуў Бурыла. У вадну хвіліну натоўп раступіўся. Наперадзе хістаючыся ішоў Язэп. Яго падраная, кароценькая сьвітка вісела, як на калу. Староства, выцягнуўшы сваю тоўстую, гладкую руку, трымаў за каўнер Язэпа, ён ішоў назадзе за ім.

— Куды варочаешся!—крычаў староства мо' соты раз і тузаў абарванца, хоць той і ня думаў нікуды павярнуцца.

Скора яны адлучыліся ад гурту і гэтак сама ішлі па вузенькай вулачцы між платоў да хаты Бурылы.

Дзеці шыліся паабাপал у гародзе, стараючыся забегчы напярод і разглядзець добра „гарманца“, хоць на ім нічога цікавага і ня было.

Каму ўдавалася гэта зрабіць, той крычаў ва ўсё горла: „А хлопчыкі-ж вы мае, ды які-ж страшэнны, у-ю-ю-й!“

Частка мужыкоў пашла за старастам, але большасць засталася на месцы. Бабы затаратаілі на розныя галасы, кожная хацела выказаць сваю думку, не чакаючы пакуль другая скончыць.

Мужчыны адлучыліся ў адзін гурток, адышоўшы ад баб на крокаў дзесяць.

Сярод гэтага гуртка стаяў вялізны ў сівай сьвітцы, з рэдкаю барадою і задзёртым у гару носам мужык. Гэта быў Сава Лось. Ён калісь служыў у воласьці старшынёю і за пакражу казённых грошай прасядзеў тры гады ў турме.

— Вядома, што шпіён,— глумачыў Лось.— Паглядзі, як ён змысна ўкручваўся, кажа, шукаю работы, тое-сёе, а тут так і прадзе вачыма з падлоб'я. Я назнарок прыглядаўся, думаю,— пасачу я за табою, нешта ты вельмі ўздыхаеш, аж тут, бачу,— ня тое твае вочы кажудь. Ня зусім яны глядзяць, куды трэба! Так, браткі вы мае, прадзе й прадзе бяльмом, гаворыць адно, а глядзіць зусім у другі бок; усё вуліцу мерае з канца ў канец, ну й мэт, хітры нямчуга, нябось!

— Ды гэтыя гарманцы ўсе так. Ён табе зробіцца зусім маленькім, здаецца, і пальцаў палічыць ня ўмее, а напасья што з яго выходзіць?.. Ох, зладзеі! Вешаць сукіных сыноў трэба, вешаць! Іншае рады ня будзе, сьвет згубяць, абармоты! Ці ім хіба шкода нашага брата? Ніколі! Здыхай перад ім, дык ён яшчэ і нагою пырне, а ня то што каб дапамагчы табе. Гэта наша дурная Расія, дык усім дапамагае, а якую падзяку за гэта бачыць? Вось, напрыклад, гэтаму самаму „гарманцу“, усякую трасцу яму цягалі цэлы век. Куды хлеб ішоў?—У Гарманію. Куды лес пёрлі?—У Гарманію. А падзяку вось якую маем—трушчыць нашых мужыкоў, як быдла! Гэты самы дзядзька „гарманец“, што нядаўна жор твой хлеб, ды і цяпер мо' яшчэ жарэ, хвароба ня брала, назапасіўся! Не! Калі будам маўчаць, усе прападом! Пара душыць, як тых мышэй! Трэба ўсім брацца за дзела! Вось і гэта: стаяць і пазіраюць на шпіёна, як на якую цацку! Ніхто нават не асьмеліўся і ўлупіць. Ганаруйма сваіх ворагаў, ганаруйма, дык яны нас некалі перавешаюць за гэта! А памойму, прыдушыць тут, як гніду, каб рэчы не ўказаў.

Сярод баб найгучней выдзяляўся голас Мікіціхі. Яна махала абедзвюма рукамі і крычала на ўсё горла, быццам ёй хто плаціў за гэты крык.

— Кажуць, ужо Лодзею забраў, усіх папоў перавешаў, а з царквы зрабіў стайню. Дык як-жа, кажуць, яшчэ здзекуецца над людзьмі, а сястрыцы вы мае! Спачатку адрэжа вуха, потым нос, язык, рукі, ногі, гэтак катуе, пакуль і зусім ня дойдзе чалавек. Мабыць, саграшылі людзі, ось бог і наслаў кару, трэба маліцца, прасіць адпушчэння, а то прапалі, сястрыцы, як рудыя мышы.

IV

Ноч... Цёмна і сумна было ў Прыплавох. Вёска спала. Ні стуку, ні гамонкі. Здавалася, што там ня было ніводнае жывое душы, усё памёрла, усё знікла з гэтага сьвету.

Спалі ўжо і ў хаце старасты Бурлы. Цяжкае дыханьне чулася з усіх куткоў хаты; часамі яно пераходзіла ў хрыпату і падхліпваньне на розныя лады. Між усіх выдзяляўся сам стараста. Неяк страшна, як-бы канаючы, так клекатаў на палатках. Часамі гэты клекат пераходзіў у мармытаньне, і чутно было, як стараста варочаўся, скрыгаў палаткамі ды напасья зноў выцінаў на ўсе лады. Толькі адзін Язэп ня спаў. Ён, уклучаны тоўстаю вяроўкаю, сядзеў на лаве каля сьцяны. Рукі і ногі зьвязаныя, ды апрача таго і сам быў прывязаны да лавы—ані павярнуцца, ані шавяльнуцца. Вяроўка рэзала, як нажом, жывое мяса.

Галава яго павісла к долу, як-бы хочучы адарвацца і ўпасьці на падлогу. Калі-б можна было разгарнуць цемру ночы і зазірнуць Язэпу ў твар, то мы-б убачылі там нешта надта балючае, просячае нейкага ратунку. А ў каго? Дык невядома. Вочы яго глядзелі некуды далёка, як-бы нешта пазнавалі, але нічога ня бачылі: гэта былі погляды малога дзіцяці, якое заўсёды ўглядаецца ў кожную рэч, але не разумее яе. Не разумей Язэп і гэтага становішча, у якім ён знаходзіўся ўчора, гэтае ляянкі, гэтае грамады мужыкоў, якія глядзелі на яго, як на якое дзіва. Усё гэта зьяўлялася як ва сьне, і як-бы не да яго гэта датычыла, як-бы ўсё гэта здалося недзе далёка побач ад яго, і ён дачуўся аб гэтакім здарэньні напасья, як-бы з нейкае казкі.

Разоў колькі вынікаў перад ім вобраз жонкі, Яначкі, але ён ня ведаў, чаго гэтыя вобразы хочуць, што ім трэба ад яго. Яму здавалася, што ён зусім пабочны чалавек ад гэтых воб-

разаў, што ён ніколі ніякіх адносін да іх ня меў. Каб хто часамі знячэўку спытаўся: „Чаго ты, Язэпка, тут сядзіш?“—дык і сам ён ня ведаў.

Усё жыццё перад ім зрабілася як-бы нейкаю дзіўнаю казкаю без канца і пачатку.

Раптам нехта забарабаніў па акне. Язэп як-бы вынырнуў з таго сьвету, схамянуўся і, ня ведаючы сабе адказу ў сваім становішчы, крыкнуў: „Хто там?!“ Папрабаваў устаць, каб падыйсьці да акна, але тут адразу пазнаў, дзе ён і як ён сядзіць, вяроўка дала сваё пачуцьцё. Акно перастала бранчэць і знадворку чуўся гоман.

— Радуйся, бацька, удалося! Прыкакошылі, пяць соцен маю! Не падаваўся гад, але як сталі пароць ды вугольлем гарачым смаліць, мусіў аддаць да капеечкі! Скарэй адчыняй!

Пачулася шлёпаньне ног ад акна да дзвярэй хаты.

„Ці ня гэта твой сын, што кроў пралівае?“ падумаў сам сабе Язэп і пачаў прыслухоўвацца да кожнага шораху за акном на дварэ.

Зрабілася ціха, а потым пачулася нейкае сярдзітае мармытаньне і шлёпаньне нагамі. Пад акном пачуўся гоман.

— Дык чаго-ж там капошыся тры гадзіны, скарэй, адмыкай! Зноў, мабыць, заснуў, старая падла!

Акно зазвінела, здавалася шыбы павыляталі.

Раптам павярнуўся на палатках стараста.

— Осё-сё, осё-сё,—адазваўся ён, шкрабаючы з печы.

— Лескацім тут цэлую ноч!—пачуўся ў адказ сярдзіты голас з-за акна.

Бурыла, сагнуўшыся, хутка выбег у сенцы і, адамкнуўшы, пачаў шаптаць прышоўшаму.

— Маўчы, сыноч, нічога не кажы, у нас сядзіць арыштаваны, за шпіёна арыштавалі, але, мусіць, так нейкі, нешта ня выказвае на шпіёна, мабыць, галотва нейкая.

— А ты ўсякае дрэнні назвалакаеш. Што я ведаю, хто ў цябе там сядзіць. Я і пад акном казаў: удалося, кажу, пяцісотка ў кішэні,—адказаў другі голас і, памаўчаўшы крыху, зноў пачаў:

— Гэта ты адазваўся быў, як я першы раз стукнуў? Толькі дакрануўся да акна, як чуо—„хто там“. Мне здалося, што гэта ты.

— Не, сынок, не! Я ня чуў, гэта, мусіць, ён,—зашаптаў зноў Бурыла.

— Хто ён, хто?—спытаўся сын.

— Ды гэты абарванец. Ён сядзіць, прыкручаны вяроўкаю каля акна на лаве.

— Ну, дык і чуў-жа ўсё. Напускаў свалоты, цяпер круціся, вельмі ўжо служака, шпіёны яму трэба... Глядзі, што хлеб ня трэба будзе цяпер. Раскажа ўсім, дык і ўляціць. Прыкакошыць хіба трэба, ды сказаць, што ўцёк, ня йначай,—бо прапалі.

— Дык бачылі-ж усе, няможна, сынок. Дагадаюцца: цэлы-ж гармідар быў на вуліцы, мо' і адной душы не засталося на ўсім сяле, што ня прышла падзвінца на абарванца,—дрыжучым голасам Бурыла выказваў кожнае сваё слова. Відаць было, што вынік такога зьявішча шмат напалохаў яго.

— Не, іначай ня можна,—рашучым голасам адказаў сын.—

— Калі ўмеў забарсацца, то ўмей і назад выбарсацца, бо наложыш сваёю галавою, а свая даражэй за сотню чужых!

Гэтыя словы, як доўбняю рэзнулі па галаве Язэпа; сэрца яго пачало трапятацца, зубы залескацелі.

Раптоўны вынік апошняе хвіліны жыцця запалохаў Язэпа, не зважаючы на тое, што дзень таму назад, лежачы на палатках, ён гатоў быў уміраць.

„Прытаюся, што сплю“, мільганула думка ў яго галаве. Ён раптам заплюшчыў вочы і пачаў сапці на ўсю хату. Праз некалькі хвілін скрыпнулi дзверы і ў хаце пачуўся лёгкі шорах ног. Язэп цяжка соп, дыханьне не хацела вырывацца з грудзей. Вушы яго былі нарыхтаваны, каб што ды пачуць. Сэрца ўчасціла сваю работу, да твару падступала нейкая агнёвая хваля паветра. Але, не зважаючы на поўны агню твар, на лобе паказаліся капелькі халоднага поту.

У момант зашкрабацелі запалкі, і ў хаце бліснуў агонь. Стараста трымаў у вадняй руцэ кусок адшчэмпленай лучыны, а ў другой гаручую запалку і клапатліва нарыхтаваў агонь запалкі пад востры канец лучыны. Рукі яго дрыжэлі.

Полымя зашыпела па лучыне, і хата асьвятлілася скакаўшым па сьценях водблескам агню. Бурыла кінуў некалькі поглядаў на седзячага Язэпа, як-бы распознаючы яго. Нарэшце, калі на камінку ляжала два ці тры палаючых смалыкі і яскравы водблеск агню зіхацеў па хаце, стараста пільна вытрашчыў вочы на Язэпа.

Ён то прысядаў да зямлі, заглядаючы Язэпу ў вочы, то адыходзіў на хату і цікаваўся на яго збоку.

— Мусіць, сьпіць,—прашаптаў сам сабе Бурыла і тут-жа падышоў да самае лавы.

— Чалавеча! Ці ты заснуў?—запытаўся ён глухім гола-сам, як-бы баючыся чагось.—Не, такі-ж сьпіць, трэба пазваць Амяльяна.

— Сынok! О, сынok!—шаптаў стараста, прачыніўшы дзьверы і высадзіўшы галаву ў сенцы,—ідзі ў хату, сьпіць, усё роўна, як забіты, толькі памаленьку, ня стукай.

З цемры сянец выткнулася на парог постаць чалавека. Гэта быў сярэдняга росту малады хлапец. Шырокі з вялікім задзёрыстым носам, чырвоны, як бурак, яго твар выглядаў надта няпрыемна. Маленькія, блішчастыя вочы прыдавалі гэ-таму чалавеку воўчы выгляд. Нешта адваротна-хітраснае адбіва-лася ва ўсім яго паглядзе. Абмераўшы з ног да галавы сваімі вачамі Язэпа, Амяльян ціханька падышоў да камінку. За-сланіўшы агонь сваёю постацьцю, ён звярнуўся да бацькі.

— Дык хто-ж-бы гэта адазваўся, калі ён сьпіць і ты, кажаш, ня чуў? Няўжо-ж гэта мне здалося? Да не, не павінна быць.

— Мо' хто спрасоньня што-небудзь мармытаў, а табе за акном здалося, што да цябе зварочваецца. Бачыш, ён сьніць усё роўна, як забіты, відаць, што не прытвараецца, бо хоць-бы раз зьнячэўку пашавяльнуўся-б.

— Ну, дык вось што бацька!—пачаў Амяльян і тут-жа хутка ўскочыў на прымурак ды адтуль набраўся на печ.—Знаеш, якая справа? Ты гэтага чалавека разьвяза і пусьці, няхай ідзе, бо яшчэ, як станеш з ім цягацца, дык каб ня было горш! Будуць наводзіць розныя выведваньні, а што, а дзе, а як, ды розныя высьледы, гатоў і сам дзе натыкнуцца на якую халеру. Ня будзеш-жа ўсё ў лесе, паткнешся дадому. А тут такі знай, што на месяц ці больш расьцягнуцца розныя высьледы. Кожны дзень будуць езьдзіць да цябе ды далытвацца... Часам і наляціш, а тады ўжо, брат, крутая справа!..

— Яно-то так, але-ж як гэта будзе схлусіць сваім? Заў-тра-ж прыпруцца паглядзець гарманца, а тут няма, і няма ве-дама дзе дзеўся,—адказаў Бурыла сыну, не пакідаючы са-чыць за Язэпам.

— Скажаш уцёк ды ўсё, разьвязаўся, ну і прапала, каварунага-ж ня было, ну дык чаго табе яшчэ баяцца?

— А добра ты, сыноч, кажаш, найлепш, як ня знацца з гэтымі выведамі ды высьледамі.

Стараста падышоў да Язэпа і пачаў яго торкаць заплячо.

— Ці ты заснуў, чалавеча, ці мо' ўжо няжывы? Чуеш, чуеш? Пралупіся!

Язэп, як-бы нічога ня ведаючы, адчыніў вочы.

— Хто... Што... Чаго?

— Вось што, чалавеча! Мне шкода стала цябе, бо як дойдзе да воласьці, то таго і глядзі, што ня жыць ужо табе! Вось я гэта падумаў, ды і кажу сваёй бабе: пусьціць, кажу, трэба, а то мо' дома жонка ці дзеткі ёсьць, будуць чакаць бацькі. Яно то ты вінават: ці-ж можна ісьці вышпіёнстваць? Але мо' не з добра пашоў... На гэтай вайне ўсяго бывае і красьці навучаць. Прыкажа начальства, ну і выпаўняй, не адмовішся, бо зараз расправяцца як сьлед!

Чытаючы гэту малітву, стараста разбэрсваў вярхоўку і выслабанаў звязанага. Язэпа ахапіла злосьць. Схваціў-бы, здаецца, і растармашыў на кавалкі гэту рыжую хару! Бач, з якою ён ласкаю падыходзіць, калі самому прышло крута.

„Гад, недавярак!“ Гэтыя словы так і навязваліся на язык; здаецца-б крыкнуў, каб аж хата скаланулася. Але-ж ён церпяліва стрымліваў сваё хаценьне і, сашчапіўшы зубы, вачыма абводзіў хату.

— Ну, ідзі!—праказаў стараста, разьвязаўшы апошні вузел вярхоўкі. Язэп ступіў крокаў два, але пераціснуўшы ногі дрыжэлі і згібаліся ў каленях. Ён адступіў назад і сеў на лаву.

— Ня маю сілы ісьці, ад раньня нічога ня еў...

— На вот кусок хлеба ды ўбірайся к чорту!

Стараста ўзяў з паліцы сухі акраец, ткнуў яго Язэпу ў рукі і за каўнер выпхнуў за дзьверы.

Чуць ня пляснуўся бедны Язэп у грязь перад ганкам, але затрымаўся за жэрдкі супроць стаяўшага плоту, на якога ў цемры чуць не расквасіў ілба.

Узваліўшыся на плот, ён церабіў у смак хлеб, які, здавалася яму, быў смачней за пірог. Кожную хвіліну ўсё больш і больш у ім кіпела злосьць на старасту.

— Што гэтаму гаду зрабіць?—пытаў ён сам сябе, ідучы па гразі стараставага двара.

Адышоўшы вобмацкам у цемры ночы на вуліцу, ён раптам супыніўся.

— Разбойнікі! Душагубы!..—вырваліся гэтыя словы з яго грудзей і гучна панесліся ў паветры.

Язэп перашоў упоперак вуліцу і, пералезшы цераз нізенькі плоцік, мернымі крокамі вобмацкам, усё далей і далей залазіў у папярэдняю непраглядную цемру, нібы ў якую пропасць.

Амяляян з печы добра расчуў словы на дварэ Язэпа.

— Чуў, усё чуў!—крыкнуў ён нямым голасам і тут-жа рынуўся з хаты на двор.

Шлёпанка ног бягучага па вуліцы чалавека данасілася да Язэпавых вушэй, але ён не звараचाў на гэта ніякае ўвагі і памаленьку ішоў нейкаю роўнаю і нягразкаю сьцежкаю, а куды, дык і сам ня ведаў.

Прабегшы ў адзін ды ў другі канец вуліцы, але нідзе не спаткаўшы таго, каго даганяў, Амяляян, увесь дрыжучы ад злосьці і страху, хутка шлёпаў да свае хаты. Ён сьціскаў у правай руцэ ўрэз вінтоўкі, як-бы хочучы выціснуць з яго сок.

— Рыжая сволач!—барматаў сашчапіўшы зубы Амяляян. Шпіёны яму трэба! Эх, гад! Ото, цяпер нашпіёніць! Знарок мо' хто падаслаў, каб праведаў? А гэта рыжая халява зацёт яшчэ і нанач да сябе! Гад! Людаед! На шыбельніцу гада,—чуць ня крычучы гэтыя словы, Амяляян, як шалёны, бег да хаты. Рвануўшы сярдзіта дзьверы, ён воўчымі вачыма бліснуў на стаяўшага ў кажусе каля камінку бацьку.

— Ну, што, дагнаў?—зьвярнуўся стараста да сына, увесь дрыжучы ад страху.

— Каб з цябе пару выгнала!—раўнуў той і тут-жа жарнуў з урэза.

Вокны зазьвінелі, і хата напоўнілася дымам. З усіх куткоў паўсхватваліся дзеці, сама старасьціха ў аднэй кашулі, вхкаючы, кацілася далоў.

— А што-ж гэта! А божачка!—залемантавала яна, убацьушы распластаўшагася на падлозе гаспадара. Ад яго цёк раўчук цёплае крыві, ногі яшчэ разоў два здрыгануліся дый пасталі праўцом.

Дзеці і жонка лемантавалі і тармашылі нярухомы труп Бурылы.

Тымчасам Амяльян, як пужлівы заяц, за якім гоніцца цэлая плейма сабак, бег з гумна ў гушчэрны лес. Ён, як можна, стараўся скарэй бегчы. Яму здавалася, што нехта ззаду хапае за ногі і хоча суняць яго. Разоў колькі зачэпваўся за ламаччо, падаў, але тут-жа хутка ўсхватваўся і пёр без аглядкі.

Хвойнік шапацеў навокала. На ўсходзе пачало святлець. Па ўсёй вёсцы ў адзін голас адазваліся пеўні.

V

На другі дзень, пасьяа адходу Язэпа, Акуліна ўстала яшчэ да дня. Ёй сягоньня трэба ісьці на работу да Ёцкі. Укінуўшы палены са тры дроў у печ, яна выгарнула з ямкі затоўчаны ў попел вугальчык, узяла на прыпечку два сухія карчучкі і пачала разьдзьмухваць агонь.

Скора ў печы запішчалі гнілыя дровы, густы белы дым агібаў кругом чалесьнікі і, як-бы ня хочучы, памаленьку сунуўся ў комін.

Акуліна сядзела ў мыцельніку і, прыгнуўшыся да маленькага акна, у якое ўжо выглядаў шэры досьвітак, стругала бульбу. Маленькі гаршчочак стаяў перад ёю на лаве, у ім ужо было дзьве ці тры аблупленых бульбінкі, але яшчэ трэба было ўкінуць штук пяць, каб напоўніць гэту пасудзіну.

— Ужо, мусіць, больш няма?—прашаптала сама сабе баба і тут-жа нагнулася, пачала капацца ў кошыку.—Трэба хоць гэтыя зварыць, а ўсё-ж трохі голад перакусіш! Ды што-ж я, яшчэ-ж павінна быць недзе трошкі круп.

Гэтак разважаючы, Акуліна паставіла гаршчочак на прыпечку, а сама адварнулася да мыцельніку і пачала шкрабаець на паліцы.

— Ды не, мабыць, няма, ці ня ўчора я ўсё ўсыпала Яначку на кашку? Ну, але ўсё яшчэ, дурная, шукаю, ня нойдзеш таго, чаго не палажыў.—Яна зноў адварнулася да печы, узяла вілкі і пачала таўхаць дымеўшыя палены.

Раптам ускочыў агонь і дровы сталі гарэць. Польмя языкамі выскаквала між пален, даючы на сьцяне чырвоны колер.

— Устань, Яначка! устань, сыноч, ужо дзень на дварэ, трэба-ж хутка нам ісьці да Ёцкі, а то ня ўсьпеем за дзень скончыць працу. Устань, дзеткі мае, устань!—так Акуліна, стоячы каля пасьцелі, будзіла Янку.

А ён, сагнуўшыся ў клубочак і ўкруціўшыся дзяругаю, соладка спаў. Лыпнуўшы разоў два маленькімі вочкамі, ён перакаціўся на другі бачок ды зноў пачаў сапіці.

— Ну, няхай яшчэ часінку сабе адпачне, а я зьбегаю да суседкі, мо' дастану яму трошкі малачка.

Акуліна ўзяла на паліцы маленькі кубачак і вышла з хаты.

— Добры дзень, Яўгенька!

— Добрага здаровейка, сястрыца!

Так павіталіся Акуліна з суседкаю Яўгенаю.

— Ці няможна ў цябе, Яўгенька, капельку малака ўзяць!

— Няма, мая ягадка, няма! Каб было, то не шкадавала-б. Галодная кароўка прыходзіць дадому, нават і поўхарты не дае. Паверыш, мая ягадка, што малому Грышачку не хапіла ўчора ў кашку. Дала-б, не пашкадавала-б, дык нават ні капелінкі, зірні—нават гладышык сухі...

Яшчэ нешта хацела казаць Яўгеня, але Акуліна лягнула дзэвярмі і вышла з хаты.

— Чорт вам усім набярэцца! Дай, ды дай! Як у які скарб хлынуць. Нябось, мне ніхто не прынясе! Калі трэба што, дык купі... Усякую галытву буду карміць?.. От, ня бачылася! А не дажджэ тое ліха... Ня хворае, зарабі! З неба ніхто ня скіне.

Цэлую гадзіну Яўгеня чытала даклад праз Акуліну, а, нарэшце, мусіць, забалеў язык, дык сьціхла і пачала мясіць у сырным мяшку адцэджаны тварог.

— Ну, сыноч, годзе спаць, уставай, трэба хутка зьбірацца!

Акуліна ўзяла на рукі Янку, але той ніяк ня мог рашчапіць вочак. Галоўка яго адкідалася назад, як-бы ня хочучы трымацца на шыі.

— Куды пойдам, мамка, куды?—пытаўся Янка, седзячы на прымурку і гледзячы, як маці надзявала на яго маленькую ножку лапцік.

— Пойдам, сыноч, далёка, на мястэчка да Ёцкі.

— А што мы там будам рабіць?

— Ёцкі-ж мала хіба работы ў Ёцкі? Хату памыем, прыбяром чысьдзенька, ды шмат чаго,—адказвала Акуліна.

Пачало зьмяркацца. Кожную хвіліну ўсё гусьцей і гусьцей апранаў зямлю туман. Пылеў дробненькі дожджык. Сярод вялікага поля—на горцы, за поўварсты ад вёскі ішла Акуліна.

Перад ёю, як мурашка, трухаў па мокрай сьцежачцы Янка.

Яго маленькія лапцікі клалі шнурочки на сырой раньняй зямлі.

— Цацак, цацак бачыў я ў тых хлопчыкаў, і конікі, і каласачкі ўсё. Няхай-бы вы, мамачка, мне ўзялі хоць адну; у іх-жа многа, яны-б далі.

— Няхай, дзеткі, як татка прыдзе ды грошай прынясе, накупляем тады й мы яшчэ харашэйшых.

Гэта сказаўшы, Акуліна цяжка ўздыхнула: „Бог ведае, што будзе, ці натрапіць дзе якую-небудзь працу, ці не?“ падумала яна сама сабе. „Нешта мая душа неспакойна“.

— Калі-ж, мамачка, прыдзе наш татка, калі?

— Прыдзе, сыноч, прыдзе! Яшчэ дзянёк, яшчэ дзенёк, ды прычакаем!

Акуліна зноў уздыхнула... Ох, жыцьцё ты пакутнае наша, ходзіш, выціраеш чужыя куткі, усё праз той няшчасны кавалачак хлеба.

Дый таго ніколі даволі ня маеш!..

Хоць-бы сягонья—цэлы дзень марнела, таўклася, апошняю сілу ўкладала, а які прыбытак маю?

Яначку поўкварты малачка ўзяла ды акрайчык хлеба нясу. Вось тут і мацуйся, і сынка гадуй, і сам жыві!

Разважаючы, Акуліна і не згадала, як перад ёю паказалася сяло. Навокала замігацелі аганькі, чуцён быў скрып хатніх дзвярэй і людзкая гамонка.

Нутро гразкага сьмярдзючага сяла кіпела поўным жыцьцём, кожны селянін быў заняты сваімі штодзённымі інтарэсамі:

Бабы цягаліся з вёдрамі, даёнкамі, каробкамі, усякая мела свой клопат, усякай трэба было пільна выпайніць сваю працу.

Гэтак сама і мужчыны соўгаліся з кутка ў куток, па рэдкай раскоўзанай гразі на дварэ, харкаючы, аж рэха йшло па сялё. Яны плявалі ў гэтую самую гразь, быццам дзеля таго, каб яна яшчэ парадзела.

Нікому мо' і ў думку ня прыходзіла, што гэта гразь непатрэбна. Усякі сьмела таптаўся ў ёй і, начапляўшы на вялізныя лапці, ледзь плішчыў цераз парог—у хату.

На камінку гарэў маленькі карчучок.

У хатцы было сьцішна. Знадворку праз шыбы акна пазірала цёмная ноч. Янка, укрупіўшыся дзяружкаю, памаленьку соп на печы, зьнябыўся ён небарака, пакуль прышоў з мястэчка да дому.

Акуліна сядзела каля прымурку на лаўцы, яна жавала скарынку сухога хлеба. Вочы яе пазіралі некуды ў адно месца, а думка за многа-многа год варочала назад жыцьцё.

Успомнілася ёй моладасьць, але ня ўцешныя гэта былі ўспаміны. Ні аднаго малюнку, які павесяліў-бы душу, не вынікала перад Акулінаю з яе дзявочага жыцьця.

Бывала, бацька трымаў, як у тых абцугох, нават і на сяло ня пусьціць, калі ўсе дзяўчата гуляюць.

— Ня трэба, чаго швэндацца па-завугольлю ды хіхікаць цэлую ноч; ляж каменем ды сьпі, бо заўтра чужы сьвет на работу папру.

Гэта тыя словы, што бацька заўсёды адказваў, калі Акуліна прасіла дазваленьня хоць на якую хвіліну выбегчы пагуляць.

А калі часамі ўдавалася вырвацца, што бацька ня бачыць, дык ужо не варочайся дадому, бо як хваціць вярнуць ці якую ламаку, дык б'е да поўсьмерці. Цэлым шэрагам малюнкаў прабягалі перад Акулінаю розныя вынікі з бацькам і недзе далёка, далёка на дне душы заскрабалі тыя балючыя стрункі, што так нудна і маркотна зьвінелі ў маладасьці.

Гэта стрункі тэй вечнай пакуты, таго вечнага зьдзеку, які бесьперастанку душыў Акуліну.

Яшчэ ў пятнаццаць год яна пазнаёмілася з гэтым самым Язэпам, які пасьвіў у іхняй вёсцы быдла. Зразу ён кінуўся ёй у вока, але, баючыся бацькі, яна ніколі з ім ня гутарыла.

А вось, калі цераз некалькі гадоў гэты самы Язэп прышоў у іхнюю вёску рабіць цэглу. Нават і ў Акулінінага бацькі ён працаваў мо' поўтыдня. Тут яна з ім пазнаёмілася бліжэй. Колькі сьлёз, колькі лаянкі каштавала гэта знаёмства! Хаваючыся ад бацькі, яны сыходзіліся амаль што ня кожную ноч недалёчка ад вёскі ў маленькім парасьніку.

Гэтыя хвіліны толькі і былі ўцехаю ўсяго жыцьця.

А, нарэшце, калі бацька дагадаўся ў чым справа, дык тады прышлося ўжо адпакутаваць нямала.

Усё гэта скончылася тым, што яна, нагаварыўшыся з Язэпам, цёмнаю, асеньняю ночкаю ўцякла з дому.

З таго часу яны ўдваіх і пачалі вандраваць па сьвеце, зарабляючы кусок хлеба.

Ня ўсьміхалася жыцьцё Акуліне і тады, як яна жыла з Язэпам, ня чуючы над сабою бацькаўскай прынукі.

Праўда, былі тыя часіны, калі яна цешылася маладым і прыгожым Язэпам; тады на душы збіралася радасьць.

Ёй здавалася, што ўвесь сьвет толькі дзеля таго жыве, каб напоўніць яе душу шчасьцем.

Але гэтыя часіны надта скоро прабягалі. Замест іх зьяўляўся штодзенны клопат аб жыцьці, аб куску хлеба, які часта пераводзіўся да апошняй крошкі.

Пакуль Акуліна ўспамінала мінулае, карчучок зусім дагараў і ў хаце зрабілася цёмна.

— Што-ж гэта засядзелася? Ужо і агонь патух. Яна тут нядбайна матнула рукою, нібы адганяючы тыя думкі, што да гэтага часу лезьлі ў галаву, і пабралася на печ да Янкі.

VII

Было даўно за паўдня, але ніхто ня мог распазнаць, ці далёка аставалася да вечара, ці не. Усё неба было зацягнута хмарамі, і паветра паказвала зусім на змрок. Пацягло нейкім холадам і вільгацьцю, пылела дробная галялёдзіца.

Язэп таптаўся ўкосікі, лазіў па гушчарнай нетры. Яшчэ да дня ён забіўся ў нейкі лес і колькі ні шукаў, каб знайсцьці дзе якую сьцежачку ці дарогу,—да гэтага часу ніякае рады ня даў.

Куды ні кінецца, у які бок ні пойдзе, усюды лес, гушчарня, нетра. Зьнямогшыся, ён, нарэшце, прысеў на калодзе і пачаў думаць.

„Эх, ты жыцьцё маё, жыцьцё! Куды ты мяне не зацягала! Як ты з мяне ня здзеквалася, здаецца такі, так і прыдумаць ужо нельга. Нарэшце такі, мабыць, прышло ў канец, годзе ўжо есьці, годзе ўжо сушыць маё нутро: разам нечага зглыні, ды каб больш не мазоліў людзкіх вачэй. І нашто гэтакі чалавеку жыць на сьвеце, што я ў гэтым жыцьці бачыў акрамя здзеку?”

Адзін ляжыць, гадуе сваё таўсьцізнае пуза, а другі здыхай, прападай за сьліну! А здохнеш, ніхто і не падумае, што ты быў на сьвеце. Ды каму прыдзе ў голаву думаць аб такой мізэрнай мурашцы, якіх процьма капошыцца ў кожным муравейніку? Як было ў пана тоўстае пуза, дык і будзе, не пачае ад таго, што які-небудзь Язэп захлынуўся“.

— Гаўрыло-о-о! Агу-гу-гу-у-у! Пастой крыху, разам паедам!

— Што гэта? здаецца, гукае нехта!—Язэп усхваціўся і пачаў прыслухоўвацца. Чуваць было ляскатаньне калёс і гучныя чалавечыя галасы.

— Сьпірыдон! О, Сьпірыдон! Кудэю будам ехаць? Вярні на грэблю! А, псямаць яе, ну і гразота-ж, хоць на крыльях ляці цераз гэтае пекла. Но, каб цябе ўрэзалі ваўкі, но!..

Язэп кінуўся бягом на гук, галіны дрэў чаплялі яго за твар і здзіралі живую шкуру, але ён не прыслухаўся і пёр як мага хутчэй. Нейкая, як-бы невядомая сіла несла яго на крыльях, не зважаючы на тое, што ўтомленыя ногі даўно ўжо адказваліся хадзіць. Вось перад ім, як люстра, бліснуў поўны вады і гразі мох.

„Што-ж тут рабіць?“ мільганула думка ў галаве Язэпа, але нешта, як-бы папхнула яго зваду, і ён, доўга не разважаючы, палез у ваду.

Гразь дасягала па самы пояс, ногі як-бы што смактала ў глыб гэтае твані. Часамі яму здаралася выбрацца на купіну і з тэй пераскочыць на другую, але хутка здаралася і тое, што ніводнае купіны ня было блізка і тут ўжо прыходзілася мясіць бяздоньне. Мо' дзье гадзіны марнеў Язэп, пакуль, нарэшце, выбіўся на чорную грэблю, на якой гэтак сама было даволі гразі.

Навокала цішыня, ні слуху, ні духу, нідзе нічога і нікога.

— Го-го-го!—вырвалася з Язэпавага горла:

— Го-го-го...—адказаў суседні цёмны лес, ды зноў цішыня.

Язэп увесь калаціўся ад зьнемажэньня і холаду.

— Куды-ж тут кінуцца і ў які бок пайсьці? Людзі! Ого-го! Людзі!— адазваўся ён яшэ раз; голас яго дрыжэў, бы ў горле што засела і ня пускала вырвацца паветру, якое імкнулася з лёгкіх.

Тымчасам ужо зусім пачало зьмяркацца, з кожнаю хвілінаю абшары пакрысе цямнелі і цямнелі.

Ночь з усіх бакоў насядала на зямлю. Лес нешта сакрэтнае шаптаў сам сабе, нібы старая баба пацеры перад ноччу.

Язэп мясіўся ўдоўж грэблі, сам ня ведаючы дзе і што. Надыходзіла поўнач. Страшна было ў гушчэрным лесе; густая цяма, якая, здавалася, кожную часіну гатова была праглынуць усё, што толькі было жывое ў гэтай нетры. Навокал панавала цішыня, прыдаючы больш пагрознасьці і таемнасьці цьёмнаму лесу. Здавалася, што ў гэтай нетры робіцца нешта таемна-страшнае, якое праз хвіліну рыне і, як маланкаю, здрыгане ўсю зямлю.

Толькі шчыты дрэў сваім глухім працяжным шопатам парушалі гэты зачарованы спакой. Але ў гэтым топаце яшчэ больш чулася нешта сумна-балючае, закранаючае душу чалавека.

Кожны, каму даводзілася вандраваць у васеньнюю, цьёмную ноч сярод гушчы і нетры лесу, павінен адчуваць у душы нешта таёмнае, замыкаючае дыханьне. Але Язэп, ідучы па вузенькай дарожцы, якую можна было толькі абмацаць нагамі ў густой цемры лесу, зусім ня думаў пра тое, што робіцца ў гэтай таёмнай нетры навакола.

Далёка, далёка ад лесу, ад гэтае цьёмнае ночы блукалі яго думкі. Яму ўсё роўна, няхай гэта будзе прыгожы, сьветлы, летні дзень, ці асеньняя цемра, ці зімовая завіруха,— у яго душы стопудовым каменем уваліўся смутак. Яму ўспамінаюцца нядаўна мінулыя здзекі, праз якія ён галодны, мокры ледзь валачэ свае старыя, пакутныя ногі.

— Ці ёсьць хаця на сьвеце дзе адна душа, якая-б спагадала мне?

Гэтае пытаньне залезла ў самы глыб яго нутра і, як кіпцюрамі, дзярэ за сэрца.

— Не! мабыць, няма і ня будзе таго чалавека, з якім-бы пагутарыў ад душы, якому-б выклаў увесь смутак, што век асядаў на сэрцы. Нават і свой сусед, і той цябе цураецца,

глядзіць, як на воўка, скоса, быццам я яму кепскае што зрабіў ці падумаў... Здаецца, кожнаму дапамагаў; як падумаеш сам, кожнаму аддаваў сваю душу, абы толькі адчапіцца з бяды. Ды ці мала, ці мала прыходзілася ў моладасьці працаваць на людзей? Траціш астатнюю сілу, стараешся, каб дагадзіць чалавеку, каб не памінаў кепскім словам. А як прышлося, што самому трэба дапамога, дык і не абзывайся, бо кожны аблае, збэсьціць, гультаём пакліча. Вось і гэты рыжы чорт, марнаваў да поўначы, нарэшце, сунуў, як сабацы, хлеба сухога кавалачак, ды вышвырнуў за каўнер вон. А за што, за што, каб папытаўся? За тое толькі, што ён багаты, моцны, а ты, як быліначка, гніся ўсякаму... Сынok, мой дарагі, Яначка! Каб не балела мая душа праз цябе, даўно, даўно плюнуў-бы на гэты сьвет. Ня мала ўжо напакутаваўся, ня мала пабачыў гора... Не, мабыць, ужо даволі! Колькі ні жыві, дык гора не пакідае цябе душыць.

Гэтак разважаючы сам сабе, Язэп чужь-чужь варушыўся, ледзь-ледзь пасоўваў старыя ногі.

Яшчэ змрокам ён зьвярнуў на гэту дарогу; яна перасякала ўпоперак тую, што йшла з грэблі.

Гэта была тая самая пуцінка, якою ён вандраваў з дому шукаць заробткаў.

— Вось цяпер іду, куды-ж я йду? Чаго-ж яшчэ думаю шукаць? Не, ужо даволі, даволі!.. Їсьці дамоў?.. А там што чакае? Галодны сынок і галодная жонка! Лаянка! Крык! Плач!..

З гэтаю думкаю ў Язэпа як-бы нешта адарвалася ў грудзёх, сьлёзы пакаціліся раўчакамі з вачэй.

Усе думкі вылецелі з галавы, яна, як пустая каробка, бязвольна заматалася на шыі.

Тымчасам з гушчы лесу выглядала нейкае сьвятло, якое як-бы з чужь прыкметнаю ў цемры ночы стужкаю перарэзвала папалам густую нетру.

Язэп не зварчываў на гэта нікае ўвагі і з кожным крокам усё бліжэй і бліжэй падыходзіў да таго месца, дзе гэты ледзь-ледзь прыкметны прасьветак пераходзіў цераз дарогу.

Раптам пад яго нагамі пачуўся нейкі цьвёрды грунт. Ён падняў нывольна галаву і кінуў пагляд на бакі. Сьветлая стуж-

ка бліснула паабапал дарогі, але тут-жа хутка знікала ў цемры. Пад нагамі Язэп адчуваў клапатлівае плюскацёньне вады, якая, здаецца, дзень і ноч бяжыць, некуды сьпяшае, ды яшчэ злуецца, бурчыць, калі на дарозе сустракае якую прамешку сваёй вечнай бегатні.

— Ага! значыцца гэта рэчка,—Язэп нібы прачнуўся,—да дому пятнаццаць вёрст.

І як толькі ён уздумаў, у галаве раптам з'явілася думка: апошні акраец на стале, апошняя палена дроў у печы; яму здавалася, што ўся навокала цемра шаптала апошні, апошні, апошні...

А пад нагамі вада выцінала нейкія цудоўныя песьні, якія так і ліпнулі да сэрца, як-бы там іграла таемная музыка. Язэп стаяў нярухома. У вушох агідла і прыкра барабаніла— апошні. У вачох мітусілася мо' тысяча розных вобразаў, якія ўсё зьбіваліся ў адну кучу і гінулі недзе ў бяздоннай цемры, а потым зноў вынікалі, зноў гінулі ў цемры. Сэрца-ж напружвалася, перастала біцца, быццам зьбіралася з сілай разам ірвануць, разарваць грудзі і знікнуць у цемру.

„Апошні, апошні, апошні,—не пераставала бубнець у вушох, з нейкай як-бы злосьцю рвалася ў нутро галавы, дзе гэтак сама адгуквалася: „апошні, апошні“...

— Апошні!—раўнуў Язэп дзікім нямым голасам і рвануўся з месца. Пачуўся плаксівы ўсплёск вады, за ім некалькі хрып-лых выкрыкаў, нарэшце—ціш.

Цёмная ноч, як драмала, так і засталася ў дрымотах, не зьвярнула нават і маленькае ўвагі на гэткую зьяву, быццам ёй усё знаёма, быццам яна бачыла ня раз гэткія здарэньні, якія ўжо занадта абрыдлі яе чорным страшэнным вачом. Толькі дзьве поруч стаяўшыя каля мосьціка алешыны нешта памаленьку шапацелі паміж сабою. Яны нешта пераказвалі адна другой, як бы згаварваючыся што казаць, калі вынікае пытаньне аб здарэньні.

VIII

Дзень падыходзіў да вечару, але яшчэ на дварэ і ня думала зьмяркацца. На выгане каля сяла Крапіўнікаў, па-над самую рэчкаю стаяла куча людзей.

Гучная гутарка далёка разносілася ветрам. Пасярод на-тоўпу на зямлі ляжаў чорны распухшы чалавек.

— І хто-ж бы гэта быў?—рахаваўся мужыкі паміж сабою. Кожны з іх выказваў сваю думку, але напэўна ніводзін нямог сказаць.

— Што там вы асачылі?—гукнуў, падыходзячы да на-тоўпу, з сіваю барадаю, але яшчэ дужы дзед.

— А вось нейкага няшчаснага прынесла вадою!—адка-зала некалькі мужыкоў.

— Э!.. дзеткі, гэта-ж знаёмы чалавек. Ці вы хіба па-сьлеплі? Гэта-ж з Кармазоў Язэп, той самы, што ляпіў мне ў но-вай хаце печ!—З гэтымі словамі дзед пачаў варочаць распух-шага чалавека, каб распазнаць, ці не ашукаўся часамі.

— Дальбог, дзеткі, сапраўды ён. О, чалавек, чалавек быў! Гэткіх людзей мала трапляецца цяперашнім сьветам! На вачох дзеда паказаліся сьлёзы. Скінуўшы шапку, ён перахрысьціўся некалькі разоў. Эх дзеткі, дзеткі! Быў чалавек, царство яму нябеснае. У нас ніводнае душы ня знойдеш такое,—дрыжачым голасам стары дзядок выказваў кожнае слова. Натоп моўчкі слухаў яго, усякі стараўся як можна лепш расчуць кожны вы-казваемы дзедам гук.

— Бывала, працуе цэлы дзень, месіцца ў гэтай гліне, а як надойдзе адвячорак, што нельга ўжо ўбачыць нават і гліны, пройдзе да мяне ў старую хату, пасядзем мы на прымурку, дык пакуль усяе лучыны ня спалім, усё гамонім. Ай, дабрак быў, дабрак, царства яму нябеснае. Усю сілу ўкладае бывала, каб табе спрыяць, крывавым потам абальцецца, няма часу аддыхаць, клапаціўся, бядак, каб кепскім словам не паміналі за працу. Калі ўжо, кажа, узяўся рабіць, дык рабі так, каб чалавек успамінаў добрым словам, а ня лаяў кожны дзень. Ня любіў, царства яму нябеснае, жыць на шальмоўстве: як скажа слова, дык ніколі ня зьменіць. Сказаў, усё роўна як адсек. Дрэнна жыў; як пачне, бывала, расказваць, дык неяк аж сьлёзы сыплюцца з вачэй—каб гэткі чалавек, ды так па-кутваў на сьвеце. Нявытрываў недзе, бядак, царства яму ня-беснае, марнеў, марнеў—ды плюнуў на ўсё... Вось што, хлопцы, мы тут ня баўмася, а пакуль яшчэ не зьвечарэла, возьмем падводу, ды адвязом пакойніка дадому.

Скончыўшы сваю прамову, старэнькі дзед перахрысьціўся некалькі разоў, цяжка ўздыхнуў і, адышоўшы крыху ў бок ад пакойніка, сьціх. Мужыкі загулі, як пчолы ў вульлі. Кожны стараўся выказаць сваё пачуцьцё да пакойніка. Нарэшце, паслалі Кірылку, невялічкага з чорнаю барадою мужыка, каб ён прыгнаў сваю хурманку.

Цераз поўгадзіны падвода ехала па гразкай грэблі, каля якога паабাপал ішлі тры мужыкі. Кірылка кіраваў сваю гнядую кабылу, а Сьцяпан з Уласам, гадоў па 60 дзяды з набожнаю мінаю на твары, моўчкі шлёпалі па расквэданай гразі.

IX

Доўга Акуліна не магла супакоіць сваіх думак аб Язэпе.

— Чаго-ж ён там забавіўся? Ужо скоро і тыдзень міне, як пашоў з дому.

На сэрцы ў яе адчувалася нейкая балючасць, але яна старалася прагнаць гэтую нуду разважаньнем: „Мо' дзе багата работы натрапіў, ды ня хоча абарвацца, пакуль ня скончыць“. Тут яна пацяшала сябе, што мо' сягонья ці заўтра прыдзе, прынесе грошай, купім сёе-тое... Шмат плянаў рысавалася ў галаве Акуліны, нарэшце, усе пляны перашлі ў дрымоту і яна, седзячы каля Яначкі на печы, заснула.

Маленькі карчучок дагарваў на камінку. Ён астатняю сілаю змагаўся з цемраю. То зьнікне агеньчык, то зноў выскачыць тоненькім язычком, даючы па хаце бляды водблеск сьвету. Было пазнавата. На вёсцы ўсе спалі. Падвода з чалавекам побач пад'яжджала да Акулінінай хаты.

— А, у яе яшчэ і агонь пабліскае, — адазваўся адзін з мужыкоў.

Падвода супынілася насупраць маленькага акенца.

— А ці гэта-ж ён тут хіба жыў? — запытаўся Кірылка, завязваючы лейцы за аглоблю.

— Да як-та? тут, хіба-ж ты забыўся, я-ж нешта аднаго разу з табою заяжджаў да яго, — адказаў па пытаньне Кірылкі Улас і пашлёпаў у маленькі дворык. Кірылка з Сьцяпанам стаялі каля возу. Яны нешта цішком гутарылі паміж сабою.

— Хлапцы! — адазваўся выходзячы з двара Улас: — сьпіць бедная, седзячы на печы. Унясем хіба ў хату, а тады памаленьку разбудзім яе, каб не перапалохаць.

— Праз каго гэта ты кажаш? — спытаўся зноў Кірылка.

— Ды пра Акуліну, хіба ня ведаеш жонку Язэпаву?

Кірылка тут ужо разжаваў, у чым справа, і змоўк.

Мужчыны тапталіся каля возу. Нельга было нікім спосабам выважыць з драбін цяжэрнае распухае цела пакойніка.

Нарэшце, сяк-так выдубілі і, лапочучы па гразі лапцямі, палезьлі ў вузенькі дворык.

Акуліна раптам прахапілася. Ёй здалося нехта стукнуў у дзьверы.

Яна зьлезла з печы, нарыхтавалася ісьці адшчапіць клямку, зусім забыўшы пра тое, што яе ніхто не зашчапіў. Але тут пачуўся гоман. Дзьверы насыцеж расчыніліся, і на парозе паказалася постаць чалавека, які задам ішоў у хату, і, відаць, нешта цяжкое трымаў у руках, бо ўвесь сагнуўся ў дугу, а ногі хісталіся ва ўсе бакі.

Акуліна вытрашчыла вочы, ня ведаючы, у чым справа.

У сэрца, як шылам хто парнуў, дрыжкі прабеглі па сьпіне. Зьбялеўшы, як сьнег, яна яшчэ больш вытрашчывала вочы, быццам хочучы ўвабраць у іх усю гэтую раптоўную зьяву.

Наперадзе пакрысе ўлазіў у хату, а за ім цягліся ногі, якія ён трымаў у руках. Потым цераз парог перавалілася страшэнная распухаючая галава.

— Яз-э-э-э-э...—крыкнула Акуліна хрыплым голасам і грывнулася з запечку на хату.

Сьцяпан кінуў Язэпавы ногі на падлогу, а сам аж падскочыў ад перапалоху.

Кірылка з Уласам гэтак сама чуць не пападалі ў гразь на дварэ.

— Сюды!—крыкнуў Сьцяпан, апамятаўшыся, і пабег да Акуліны.

Кірылка пераскочыў цераз парог і, калоцячыся ўвесь ад страху, таптаўся каля Сьцяпана, ня ведаючы, што рабіць.

— Гатова!—сказаў Сьцяпан, тармошачы Акуліну.

— Татка, татка!—адазваўся Яначка з печы і тут-жа кулём каціўся на пол, але, убачыўшы ў хаце чужых людзей, ён раптам сунуўся і пазіраў сваімі соннымі вочкамі на цьмяна-асьвечаную хату.

Потым, угледзеўшы мамку, якую так валачылі незнаёмыя людзі, ён моцна заплакаў і кінуўся да яе.

Байрон

3 гэбрайскіх мэлэдый

Сьцямнела на душы

Сьцямнела на душы! Хутчэй наладзь
Ты арфу—болей не магу.
Хай пальцы лёгкія па струнах прабягуць
І слух мэлэдый разгладзяць.
Калі яшчэ надзея сэрцу трэба,
Імкненьні ў сэрцы гукі зноў разбудзяць;
Калі ў ваччу сьлязы набракла срэбра,
Яно пральецца, мозг паліць ня будзе.
Даволі радасьці, ляпей мотыў другі,
Мотыў суровы і глыбокі.
Кажу табе, пясняр, хай плача вока!—
Іначай сэрца лопне ад тугі:
Бо знала толькі горкую абразу,
Смылела доўга моўчкі у бяссоньні;
Цяпер альбо расколецца адразу,
Альбо спакоіцца—у песенным бяздоньні.

Твой плач я бачыў

Твой плач я бачыў—сьветлая сьляза
Гарэла на блакіце вока,
Здавалася, што сыплецца раса,
Фіялкамі цвіце навокал.

Твой сьмех я бачыў—вогненны сапфір
Пераблішчаць цябе няздолеў,
Тушыў саромліва яскравы зірк,
І засмучоны клаўся долу.
Гарачым сонцам хмарка ні адна
Хварбуецца у мяккі колер,
Ня можа вечар белату сагнаць,
Яе заценьвае паволі;

Твой посьмех так на боль пякучы мой
Льле чыстай радасьці струменьні,
У сэрцы завіваецца вясной,
Вясёласьцю нутро праменьці.

З ангельскай мовы пераклаў Ю. Гаўрук.

Нязвычайны адрывак¹⁾

Капіталісты ці прамысловы князь Раджэр Вандэруатар, аб якім гаворыцца ў апавяданні, быў дзевятым з роду Вандэруатараў таго, што некалькі стагоддзьяў кіраваў баваўнянымі гаспадаркамі Паўдня.

Гэты Раджэр Вандэруатар панаваў у вапошнія гады дваццаць шостага стагоддзья хрысціянскае эры; яно было пятым стагоддзем страшэннае прамысловае олігархі, якая ўтварылася на руінах ранейшай Рэспублікі.

Разглядаючы змест гэтага апавядання, мы пераканаліся ў тым, што яно не могло быць напісана да дваццаць дзевятага стагоддзья.

На працягу таго часу ня толькі закон не дазволіў-бы перапісваць ці надрукаваць гэтую рэч, але й самі працоўныя былі да таго неадукаваны, што сярод іх надта рэдка трапляліся пісьменныя людзі.

Гэта быў час чорнага панавання панскіх прыганятых, якія заўсёды лічылі аграмадную масу народу быдлам.

Цяжкімі карамі яны знішчалі пісьменнасць да звання.

З мэтрык таго часу магчыма прывесці прыклады гэтага чорнага закону, калі абвінавачвалі каго-небудзь, — усё адно да якое-б клясы ён не належаў, — толькі за тое, што ён вучыў чытаць і пісаць (вялікае злачынства!) каго-небудзь з працоўных. Гэткае суровае забараненне адукацыі было патрэбна пануючай клясе, каб забяспечыць сваё панаванне. Таксама ў выніку гэтага з'явіліся профэсіянальныя расказчыкі. Яны расказвалі легендарныя, мітычныя, романтичныя, бяспечныя для паноў, апавяданні, за што тыя плацілі ім грошы.

Аднак, дух волі ніколі зусім не заміраў, і агітатары пад відам расказчыкаў заклікалі да паўстання прыгнечаную клясу.

Аб тым, што паны забаранілі наступнае апавяданне, мы даведаліся з спраў архіву Ашбэрыйскае поліцыі, дзе 27 студзеня 2734 году нейкі Джон Торнэй абвінавачаны ў тым, што расказаў яго ў катчме рабочым, быў зашуджаны на пяць год катаржнае працы ў буравых капальнях Арызонаскай пустэчы.

Увага рэдактара.

Паслухайце, браткі мае, я раскажу вам апавяданне аб адной рудэ. Аб рудэ Тома Дзіксона, які быў адным з лепшых ткачоў у маёнтку таго чорта і пана Раджэра Вандэруатара.

Людзі, якія працавалі тамака, назвалі гэты маёнтка „Пякельнае Дно“, і мне здаецца, што яны мусілі да гэтага даведацца. Ён быў на канцы гораду Кінгсбэры, а на другім канцы быў летні палац Вандэруатара.

¹⁾ D. Curious Fragment by Zack London.

Вы ня ведаеце, дзе Кінгсбэры? На вялікі жаль, браткі мае, ёсьць шмат зьяў, якіх вы ня ведаеце. Гэта затым, што вы ня ведаеце, што вы нявольнікі. Расказаўшы вам гэтае апавяданьне, я хацеў-бы арганізаваць сярод вас гурток, каб вучаць пісанья і друкаванья творы.

Нашыя паны маюць поўна кніжок, чытаюць і пішуць, і загэтым яны пануюць над намі: жывуць у палацах і не працуюць. Калі працаўнікі—усе да аднаго—навучацца чытаць і пісаць, яны стануць магутнымі; тады яны скарыстаюць гэтую моц, каб парваць свае ланцугі, і ня будзе ўжо больш на сьвеце паноў і нявольнікаў.

Кінгсбэры, браткі мае, знаходзіцца ў старым штату Алябама. Трыста год Вандэруатары ўладаі Кінгсбэры, з яго нявольніцкімі пасёлкамі і маэнткамі, апрача гэтага, яны мелі яшчэ поўна маэнткаў і нявольнікаў у іншых мясцовасьцях і штатах.

Вы чулі аб Вандэруатару?—хто ня чуў аб ім. Але пачкайце, я раскажу вам аб ім тое, чаго вы ня ведаеце. Першы Вандэруатар быў нявольнік такі самы, як вы і я. Вы ведаеце гэта? Ён быў нявольнік і гэта было трыста год назад. Яго бацька быў мэханікам у нявольніцкім пасёлку Аляксандра Бэррэля, а яго маці была прачкаю ў тым самым пасёлку. У гэтым няма ніякага сумненьня. Я кажу вам праўду. Гэта было.

Усё гэтае да аднаго славечка напісана ў радаслоўных кнігах нашых паноў, якіх вы ня можаце чытаць затым, што яны не дазваляюць вам вучыцца. Зразумела, чаму яны не дазваляюць вам вучыцца чытаць, калі ў кнігах трапляюцца гэтка рэчы.

Яны надта хітрыя, яны ведаюць, што калі вы прачытаеце гэтка штука, то можаце пазбавіцца ад шанаванья вашага пана, што будзе страшэнным зьявішчам... для яго. Але я ведаю, бо ўмею чытаць, і кажу вам тое, што прачытаў сваімі ўласнымі вачамі ў радаслоўных нашых паноў.

Першы Вандэруатар ня зваўся Вандэруатарам, яго імя было Більль Вандж, сын Эргі Ванджа, мэханіка, і Лауры Карнлей, прачкі.

Малады Більль Вандж быў асілак. Ён мог-бы застацца з нявольнікамі і быць іх правадыром у змаганьні за волю. Аднак, замест гэтага, ён за добрую награду служыў паном. Ён пачаў гэтую службу яшчэ малым дзіцём, быўшы шпіёнам у

сваім родным пасёлку. Ёсцьць запіс, што ён данёс на свайго бацьку за „мяцежнае слова“.

Гэта праўда. Я сам чытаў яе ў летапісу. Ён быў надта харошы для нявольніцкага пасёлку. Аляксандар Бёррэль узяў яго к сабе яшчэ дзіцём, і яго навучылі чытаць і пісаць. Яго навучылі шмат чаму і, урэшце, яму паказалі сакрэт, як служыць ураду.

Бязумоўна, ён не насіў больш простага адзеньня, хіба толькі тады апранаў яго, калі хацеў выведаць думкі і змовы нявольнікаў. Гэта ён, быўшы яшчэ васемнаццацігадовым хлопцам, давёў вялікага героя і таварыша Ральфа Джэкобса да суду і мучэньня на электрычным крэсьле. Бязумоўна, вы ўсе чулі дарагое імя Ральфа Джэкобса, але для вас будзе навіною, што ў яго сьмерці павінен першы Вандэруатар, якога звалі Ванджам.

Я ведаю. Я прачытаў гэта ў кніжках. Падобных да гэтых цікавых рэчаў поўна ёсцьць у кніжках.

Пасьля пазорнае сьмерці Ральфа Джэкобса, імя Білья Ванджа зьменьвалася некалькі раз. Яго ўжо ведалі ўсюды пад назваю „Хітры Вандж“.

Ён далёка пашоў у сваёй сакрэтнай службе, паны багата ўзнагароджвалі яго, але яшчэ дагэтуль ён ня быў сябрам вышэйшае клясы. Паны ўжо лічылі яго сваім, але іхнія жанчыны адмаўляліся прыняць Хітрага Ванджа ў сваю грамаду.

Хітры Вандж добра служыў паном. Ён сам быў нявольнікам і ведаў шляхі нявольнікаў. Ніхто ня мог ашукаць яго.

У тыя дні людзі былі сьмялейшымі, чымся цяпер, і заўсёды дамагаліся вызваленьня. А Хітры Вандж гойсаў усюды, выведваў іхнія пляны і намеры, каб пасья іх разбурыць, а правядыроў давесьці да электрычнага крэсла.

У 2255 годзе яго імя зьмянілася зноў. У тым годзе адбылося Вялікае паўстаньне. У заходнім краю Скалістых гор семнаццаць мільёнаў нявольнікаў адважна сіліліся скінуць сваіх паноў. Хто ведае, можа-б яны і перамаглі, каб ня Хітры Вандж. Але ён жыў толькі затым, каб не даваць жыцьця і шкодзіць людзям.

Паны паставілі Хітрага Ванджа галоўным камандзірам. За восем месяцаў бойкі тады было забіта мільён і трыста пяцьдзесят тысяч людзей. Вандж, Більль Вандж, Хітры Вандж, забіў іх і задушыў паўстаньне. Ён атрымаў поўна чырвонцаў,

а яго рукі чырванелі ад крыві нявольнікаў, якія празвалі яго з таго часу „Крываваы Вандж“.

Вось бачыце, браткі мае, якія цікавыя рэчы можа знайсці ў кніжках той, хто ўмее іх чытаць. Дык памятайце маё слова—у кніжках ёсць шмат іншых рэчаў нават яшчэ цікавейшых. Калі толькі вы будзеце вучыцца са мною, то здолееце праз год чытаць тыя кніжкі,—дапраўды, некаторыя з вас навуцацца чытаць іх і праз шэсць месяцаў.

Крываваы Вандж дажыў да глыбокае старасці, і паны, урэшце, заўсёды прыймалі яго ў сваю грамаду, але сам ён так і ня стаў панам. Бо, бачыце, ён зьявіўся на сьвет у нявольніцкім пасёлку. Але затое яго добра ўзнагароджвалі. Ён меў дванаццаць дамоў для жыцця. Ён, які ніколі ня быў панам, меў тысячы нявольнікаў. Ён меў на моры раскошную яхту, якая была, як плаваючы палац, і цэлы востраў, дзе на яго кофэйных плянтацыях працавалі дзесяць тысяч людзей.

Але ён нудзіўся ў старасці, бо жыў адзінокім,—браты і людзі яго ненавідзелі, а тыя, каму ён служыў, глядзелі на яго з пагардаю і адмаўляліся ад яго сяброўства. Паны так глядзелі на яго затым, што ён радзіўся нявольнікам. Ён памёр надзвычайна багатым, але памёр страшэнна, бо яго мучыла сумленне, і ён каўся, што нарабіў гэтутыя крыві і зарабіў крываваю славу.

З яго сынамі было ўжо іначай. Яны радзіліся не сярод нявольнікаў, і асобнаю пастановаю Джона Моррысона, галоўнага олігарха таго часу, яны былі прыняты ў клясу паноў.

Тады імя Ванджа знікае на старонках гісторыі. Зьяўляецца Вандэруатар, і Джэйсон Вандж, сын Крывавага Ванджа, стаў звацца Джэйсонам Вандэруатарам, які і заснаваў Вандэруатараў род. Толькі гэтае было трыста год назад і цяперашнія Вандэруатары забылі сваё пахаджэнне і ўздумалі чамусці, што іхняе цела складаецца з іншай матэрыі, чым вашае ці маё і ўсіх людзей.

Але я папытаю вас—як мог чалавек стаць панам над іншымі людзьмі? І як мог сын нявольніка стаць панам і мець поўна нявольнікаў. Вы самі сабе адкажэце на гэтыя пытанні, але не забывайце, што спачатку і Вандэруатары былі нявольнікамі.

Цяпер, браткі мае, я звярнуся да пачатку свайго апавядання, каб расказаць вам аб руцэ Тома Дзіксона. Маёнтак Раджэра Вандэруатара ў Кінгсбэры правільна называлі „Пякельнае Дно“, але вы пабачыце, што людзі, якія працавалі тамака, былі людзьмі. У ім працавалі таксама і жанчыны і дзеці, малыя дзеці. Усе, хто працаваў тамака, мелі па закону пэўныя нявольніцкія правы, але толькі ў законе, бо двое прыказчыкаў „Пякельнага Дна“ Джозэф Клансі і Адольф Монстэр пазбаўлялі іх гэтых праў. Гэта доўгая гісторыя, але я ня буду казаць вам усяго аб гэтым. Я раскажу толькі аб руцэ.

Згодна закону кожны месяц некаторая частка заробтнае платы нявольнікаў затрымлівалася і складалася ў касу. Гэтая каса была ўтворана з мэтай дапамогі няшчасным рабочым, калі здарыцца калецтва ці каго апануе хворасьць. Як вы самі ведаеце, гэтымі касамі загадвалі прыказчыкі. Такі быў закон, гэтак было і ў „Пякельным Дне“; касаю заведвалі два, праклятай памяці, прыказчыкі.

Дык вось, Клансі і Монстэр карысталіся гэтай касай толькі дзеля саміх сябе. Калі з кім-небудзь з рабочых здаралася няшчасьце, таварышы вызначалі яму дапамогу з касы, але прыказчыкі адмаўляліся яе выдаваць. Што маглі зрабіць нявольнікі? Па закону яны мелі права, але нічога не рабілася згодна закону. Тым, хто скардзіўся на прыказчыкаў, гэта не праходзіла дарэмна. Вы ведаеце самі, якім чынам яны маглі адмаўляцца—штрафамі за нібы-то дрэнную работу, калі ўсё зроблена, як трэба, надбаўлялі рахункі ў краме, крыўдзілі іхных жанок і дзяцей, а іх саміх пасылалі на дрэнныя машыны, на якіх працуй хоць з усяе сілы, а памрэш з голада.

Аднойчы нявольнікі з „Пякельнага Дна“ пажаліліся Вандэруатару. Адзін з нявольнікаў умеў пісаць;—вышла так, што яго матка была пісьменная і таемна навучыла яго, як і яе матка калісь навучыла яе. Ён напісаў круглы скрутак, у якім заключаліся іхныя крыўды; усе нявольнікі падпісалі на ім знакі і паслалі гэты скрутак з прыгожым надпісам на абвёртцы Раджэру Вандэруатару. Але той не зрабіў нічога і толькі пераслаў гэты скрутак прыказчыкам. Клансі і Монстэр раззлаваліся і паслалі ўночы ў нявольніцкі пасёлак разьёшаных стражнікаў. Кажуць, што ў наступныя дні толькі палова людзей магла працаваць у „Пякельным Дне“. Так іх набілі. Таго нявольніка,

што пісаў скрутак зьбілі так, што ён пражыў толькі тры месяцы. Але перад сьмерцю ён напісаў яшчэ больш, і з якою мэтай, вы зараз пачуеце.

Праз чатыры ці пяць тыдняў пасля таго ў аднаго нявольніка ў „Пякельным Дне“ адарвала пасам руку. Яго супрацоўнікі, як звычайна вадзілася, вызначылі яму дапамогу, але Кленсі і Монстэр адмовіліся, як і заўсёды, выдаць грошы з касы. Письменны нявольнік, які тады амаль паміраў ізноў напісаў пра ўсе свае крыўды. І гэтую паперу паклалі ў адраваную руку Тома Діксона.

Здарылася так, што Раджэр Вандэруатар ляжаў хворы ў сваім палацы, які быў на другім канцы Кінгсбэры. Толькі ня думайце, браткі, што гэта была цяжкая хвароба, якая паваліць вас ці мяне; не, яго так сабе што-небудзь раздразніла, ці можа ён проста аб'еўся ці перапіўся, і яму крыху балела галава. Але з яго, якога з пялёнак клапатліва песьцілі, было даволі і гэтага. Гэткія людзі, што ўсё сваё жыццё кутаюцца ў шэрсць і вату, надзвычайна далікатныя і слабыя. Паверце мне, браткі, калі ў Раджэра Вандэруатара балела галава, ён адчуваў сябе—скарэй ён думаў, што адчувае—так дрэнна, як Том Діксон, у якога зусім адарвала руку і які сапраўды цяпеў.

Між іншым, Раджэр Вандэруатар любіў рабіць навукковыя досьледы ў гаспадарцы, і цяпер на фэрме ў трох мілях ад Кінгсбэры пад яго доглядам разводзілі новы сорт клубніц.

Ён надта ганарыўся гэтай сваёю навіною і намерваўся ехаць туды, каб паглядзець і паспытаць першыя ягады, але не зрабіў гэтага з-за свае хворасьці. Ён загадаў старому нявольніку з фэрмы, каб той сам прынёс першы карабок ягад. Усё гэтае расказаў адзін хлапец, кум кухара з палацу, які хадзіў начаваць у пасёлак. Прыказчык фэрмы, якому належала несць ягады, якраз зламаў сабе нагу, аб'яджаючы жарабя, і ляжаў. Хлапец расказаў уначы, што ягады будуць несцьці на другі дзень. Тады людзі з пасёлку „Пякельнага Дна“ сабраліся і раіліся, што ім рабіць.

Письменны нявольнік, які быў зьбіты нагайкамі і паміраў, узяўся несцьці руку Тома Дзіксона—усё адно,—казаў ён,—я мушу скоры памерці і няма чаго шкадаваць, калі памру крыху раней. І ў тую самую ноч, як толькі стражнікі апошні раз абышлі пасёлак, з яго знікла пяць чалавек.

Разам з імі быў і ён. Яны праляжалі ў кустох да позняе раніцы, калі паказаўся стары садоўнік з фэрмы, які вёз у горад да пана дарагія ягады. Ён быў стары, хварэў на рэўматызм, і загэтым ступаў надта падобна да скалечанага і пабітага пісьменнага таварыша. Ён апрануў адзеньне садоўніка, насупіў сабе на вочы шырокі капялюш, узлез на падводу і паехаў у горад.

А яны пратрымалі звязанага старога ў кустох да вечара, тады разввязалі яго і пашлі ў пасёлак, дзе іх чакала кара за парушэньне дысцыпліны.

Тымчасам Раджэр Вандэруатар, чакаючы ягад, ляжаў у сваім цудоўным пакоі—у ім была такая выгада і роскаш, што яна асьляпіла-б вочы і мне, і вам, якія ніколі ня бачылі гэткіх рэчаў. Пісьменны таварыш казаў пасья, што тамака ўсё блішчэла, нібы ў раі. І чаму не?—Праца і ўсё жыцьцё дзесяці тысяч людзей ішло на гэты палац, тады як яны самі жылі ў страшэнных бярогах, як дзікія жывёлы. Таварыш панёс туды ягады на срэбным блюдзе—бачыце, Раджэр Вандэруатар хацеў з ім асабова пагаманіць аб ягадах.

Нявольнік, хістаючыся, перашоў чароўны пакой, сагнуў сваё хворае цела і апусьціўся на калені перад пасьцельлю Вандэруатара, трымаючы перад ім блюда. Вялікае зялёнае лісьце закрывала яго зверху, але разыходзілася так, што пад ім было нешта відно. Раджэр Вандэруатар падпёрся локцем і глядзеў. Ён бачыў сьвежыя, цудоўныя, падобныя да дарагіх дымэнтаў ягады, а сярод іх ляжала адарваная рука Тома Дзіксона. Яна, браткі мае, была, бязумоўна, чыста памытая і яскрава бялела між чырвонымі ягадамі. А яшчэ ён бачыў сьціснутае ў счарнелых няжывых пальцах прашэньне нявольнікаў, якія працавалі ў „Пякельным Дне“.

— Вазьмеце і прачытайце,—казаў пісьменны таварыш. Але толькі пан узяў прашэньне, як яго слуга, які дагэтуль спакойна стаяў, раптам даў кулаком у рот нявольніку. Той амаль паміраў, быў зусім слабы і адразу абамлеў. Ён паваліўся, не закрычаўшы нават, і нярухома ляжаў—толькі з яго роту цякла кроў.

Доктар пабег за стражнікамі, яны прышлі і ўзьнялі нявольніка на ногі. Але ён трымаў руку Тома Дзіксона, і, калі яны падымалі яго, яна ўпала на падлогу.

— Яго трэ' живога выкінуць к сабакам!—крычаў у злосьці слуга.—Яго трэ' живога выкінуць к сабакам!

Але Раджэр Вандэруатар, забыўшыся пра боль галавы, прыказаў замаўчаць і, абапёршыся на локці, чытаў прашэньне далей. Пакуль ён чытаў, усе павыцягваліся і моўчкі стаялі: разьюшаны слуга, доктар, стражнікі і між імі стаяў нявольнік—кроў цякла з яго роту, а ў руцэ ён трымаў руку Тома Дзіксона. А калі Раджэр Вандэруатар скончыў, то зьвярнуўся да яго і сказаў.

— Калі ў гэтым прашэньні акажацца якая-небудзь брахня, то ты пашкадуеш, што некалі радзіўся.

— Усё маё жыцьцё я шкадую аб тым, што нарадзіўся на сьвет,—сказаў нявольнік.

Вандэруатар пільна глядзеў на яго, а той гаварыў далей.

— Ня трэба горш, як вы ўжо зрабілі для мяне. Я цяпер паміраю. Можа, праз які тыдзень памру і мне ўсё адно, калі вы зараз заб'іце мяне.

— На што табе яна?—запытаўся пан, паказваючы на руку.

— Я забяру яе назад у пасёлак, каб пахаваць. Том Дзіксон быў мой прыцель, мы побач працавалі за варштатамі.

Яшчэ трошкі раскажу вам, браткі. Нявольніка з рукою адправілі на фурманцы ў пасёлак. Ні аднаго чалавека не пакаралі за тое, што яны зрабілі.

Наадварот, Раджэр Вандэруатар, дасьледаваўшы справу, пакараў прыказчыкаў Джозэфа Клэнсі і Адольфа Монстэра. Ад іх адабралі іх уладу і маемасьць. У кожнага з іх паклалі на лоб кляймо, адрэзалі правую руку і выкінулі іх на гасьцінец вандраваць і жабраваць да сьмерці.

Касаю да часу кіравалі правільна, але толькі да часу, браткі мае, бо пасья Раджэра Вандэруатара быў яго сын Альбэрт, амаль шалёны і злосны пан.

Браткі, нявольнік, які насіў руку да пана, быў мой бацька. Ён быў сьмелы чалавек. Ён патайна навучыў мяне чытаць, як яго навучыла яго маці. Ён памёр хутка пасья таго, як яго зьбілі, і тады Раджэр Вандэруатар узяў мяне з нявольніцкага пасёлку і захацеў вывесці „ў людзі“.

Я мог-бы стаць прыказчыкам у „Пякельным Дне“, але я больш захацеў быць расказчыкам, вандраваць па зямлі і ўсюды жыць блізка з сваімі братамі, нявольнікамі.

І я патайна расказваю вам гісторыі, падобныя да гэтай, ведаючы, што вы ня выдасьце мяне, бо вы добра ведаеце, таксама як і я, што калі вы гэтае зробіце, у мяне вырвуць язык, і я не раскажу ўжо больш нічога.

А ў мяне, браткі, жыве думка і надзея, што прыдуць лепшыя часы, калі ўсё на сьвеце будзе падобраму, і ня будзе больш паноў і нявольнікаў. А пакуль вы павінны імкнуцца да гэтага лепшага часу і перш за ўсё вучыцца чытаць. Бо моц— у друкаваным слове. Я тутак павінен навучыць вас чытаць, і як добра і прыемна будзе бачыць, што вы ўладаеце кніжкамі, калі я пайду далей па сваім шляху і вы даведаецеся ў гістарычных кнігах аб сваіх панох і навучыцеся, як стаць такімі магутнымі, як яны.

Увага рэдактара.— „З Гістарычных Адрыўкаў“ апублікавана першы раз у пяці тамох у 4427 годзе, а цяпер— праз дзевьсьці год, з-за яго асаблівае каштоўнасьці і точнасьці перарэдагавана і выдадзена Камітэтам Гістарычных Дасьледаваньняў.

Пераклаў з ангельскае мовы **А. Мардвілка.**

Марксызм і дарвінізм *)

Прылады, думка і мова

Нахіл чалавека да жыцця ў грамадзе з яго вынікамі—моральнымі пачуццямі ёсьць асаблівасьць, якая адрозьнівае чалавека ад некаторых, але не ад усіх жывёлін. Ёсьць, аднак, некаторыя асаблівасьці, якія ўласьцівы толькі чалавеку і якія аддзяляюць яго ад усяго сьвету жывёлін. Такімі асаблівасьцямі зьяўляюцца на першым месцы мова, а потым розум. Чалавек ёсьць таксама адзіная жывёліна, якая карыстаецца зробленымі ёю самою прыладамі. Да ўсяго гэтага жывёліны маюць толькі нязначны нахіл, сярод людзей-жа выклікала па сутнасьці новыя адзнакі. Шмат жывёлін маюць нейкі голас і праз гукі яны могуць даходзіць да некаторага разуменьня адна аднае, але толькі чалавек мае такія гукі, якія служаць яму пасрэднякам для назвы рэчаў і дзеяньняў. Жывёліны таксама маюць мазгі, якімі яны думваюць, але чалавечы розум паказвае, як мы гэта будзем бачыць пазьней, зусім новае адхіленьне, якое мы лічым канкрэтным ці абстрактным думаньнем. Жывёліны таксама карыстаюцца няжывымі рэчамі, якія яны ўжываюць для пэўных мэтаў, напр., для пабудаваньня гнёзд. Малпы іноды ўжываюць палкі ці каменны, але толькі чалавек ужывае прылады, якія ён сам абдуманна робіць для пэўных мэтаў. Гэтыя прымітыўныя тэндэнцыі сярод жывёлін паказваюць нам, што асаблівасьці, якімі ўладае чалавек, зьявіліся ў яго не праз нейкае дзіўнае стварэньне, а праз пастаяннае разьвіцьцё.

Жывёліны, якія жывуць ізолявана, ня могуць дасягнуць да такога ступені разьвіцьця. Толькі чалавек, як соцыяльнае стварэньне, можа дасягнуць гэтае ступені. Па-за межамі грамады мова таксама бескарысна, як вока ў цемнаце, і яна па-

*) Глядзі шыгкі „Мал.“ № 10, 11.

вінна адмерці. Мова магчыма толькі ў грамадзе, і толькі ў ёй яна патрэбна, як прылада, праз якую члены грамады могуць разумець адзін аднаго. Усе соцыяльныя жывёліны ўладаюць некаторымі сродкамі разуменьня адна аднае, іначай яны ня былі-б здольны аб'яднана выконваць пэўныя пляны. Гукі, якія былі патрэбны прымітыўнаму чалавеку для сувязі, калі ён быў пры рабоце, павінны былі развіцца ў назвы дзеянняў, а пазьней—у назвы рэчаў.

Ужываньне прылад таксама зараней дапушчае існаваньне грамады, бо толькі дзякуючы грамадзе гэтыя дасягненні могуць быць захаваны. У стане ізоляванага жыцця кожны павінен сам рабіць вынаходы для сябе; са сьмерцю вынаходцы вынаход таксама гіне, і кожны павінен пачынаць нанова з самага пачатку. Толькі праз грамаду практыка і веды ранейшых пакаленьняў могуць быць захаваны, увекавечаны і развіты. У групе некалькі членаў можа памерці, але група, як такая, не памірае, яна застаецца. Веды па ўжываньні прылад не раджаюцца з чалавекам, яны набываюцца пазьней. Разумовыя традыцыі, магчымыя толькі ў грамадзе, з гэтае прычыны зьяўляюцца неабходнымі.

Пакуль гэтыя адзнакі чалавека зьяўляюцца адзеленымі ад яго соцыяльнага жыцця, яны таксама знаходзяцца ў моцнай сувязі адна з адняю. Гэтыя адзнакі не развіліся паасобку, а ўсе прогрэсавалі супольна. Што думка і мова могуць існаваць і развівацца толькі супольна, гэта вядома кожнаму, хто толькі пробаваў думаць аб прыродзе яго ўласных думак. Калі мы думаем альбо лічым, мы фактычна гаворым да самога сябе; мы назіраем тады, што немагчыма для нас ясна думаць без ужываньня слоў. Калі мы думаем бяз слоў, нашы думкі застаюцца няяснымі, і мы бяз слоў ня можам звязваць розныя думкі. Кожны можа вывесці гэта са свае ўласнае практыкі. Гэта бывае таму, што так зvanaе абстрактнае разважаньне ёсьць зразумелая думка і можа мець месца толькі праз паняцці. Мы можам разлічаць і трымаць паняцці толькі пры дапамозе назвы. Кожная спроба пашырыць наш розум, кожная спроба пасунуць наперад нашы веды павінна пачынацца з разлічэння і класыфікацыі праз назвы альбо праз наданьне старым назвам больш дакладнага значэння. Мова ёсьць орган розуму, матэрыял, праз які могуць быць пабудаваны ўсе навукі.

Розьніца паміж розумам чалавека і розумам жывёліны была вельмі ўдала паказана Шопэнгаўэрам. Цытата прыведзена Кауцкім у яго кніжцы: „Этыка і матэрыялістычнае разуменьне гісторыі“. Дзеянні жывёлін залежаць ад відавочных мотываў, толькі ад таго, што жывёліна бачыць, чуе ці назірае якім-небудзь іншым спосабам. Мы можам заўжды сказаць, што падштурхнула жывёліну зрабіць той ці іншы акт, бо мы можам гэта бачыць. З чалавекам-жа справа стаіць зусім інакш. Мы ня можам прадказаць, што ён хоча зрабіць, бо мы ня ведаем мотываў, якія штурхаюць яго да дзейнасьці; яны зьяўляюцца думкамі ў яго галаве. Калі чалавек разважае, усе яго веды, вынік ранейшае практыкі, рухаюцца, і толькі ён рашае, як яму дзейнічаць. Дзеянні жывёлін залежаць ад беспасрэднага ўражанья, у той час, як дзеянні чалавека залежаць ад абстрактных паняццяў, ад яго думанья і адчуваньня. Чалавек адначасна знаходзіцца пад уплывам болей тонкіх нябачымых мотываў. Такім чынам, усе яго рухі носяць адбітак таго, што яны кіруюцца прынцыпамі і намерамі, якія даюць ім выгляд незалежнасьці і вачавідна адрозніваюць іх ад рухаў жывёлін.

Дзякуючы іх фізычным патрэбам, людзі і жывёліны прымушаны шукаць здавальнення іх ў акружаючых іх прадметах прыроды. Разумовае ўражаньне ёсьць беспасрэдны імпульс і пачатак здавальнення патрэб ёсьць мэта і канец акту. У жывёлін дзейнічаньне наступае зараз-жа-за ўражаньнем. Яна бачыць сваю здабычу ці корм і зараз-жа накідаецца на яго, хватае, ці робіць тое, што патрэбна для захвату, і гэта пераходзіць у спадчыну, як інстынкт. Жывёліна чуе які-небудзь варожы гук і зараз-жа ўцякае, калі яе ногі так разьвіты, каб хутка бегць, ці лажыцца, як мёртвая, так, каб яе ня бачылі, калі яе колер служыць ёй абаронцам. Паміж уражаньямі і дзеяньнямі чалавека ў яго галаве праходзіць доўгі ланцуг думак і разважаньяў. Яго дзеянні будуць залежаць ад выніку яго разважаньяў.

Адкуль гэта розьніца? Ня трудна бачыць, што гэта цесна звязана з ужываньнем прылад. Таксама, як думка ўзьнікае паміж уражаньямі і дзеяньнямі чалавека, прылада становіцца паміж чалавекам і тым, чаго ён імкнецца дасягнуць. Больш таго, з таго часу, як прылада становіцца паміж чалавекам і надворнымі прадметамі, думка павінна ўзьнікаць паміж уражань-

нем і выкананьнем. Чалавек ня ідзе з голымі рукамі супроць ворага ці абіраць плады, ён ідзе вакольным шляхам, ён бярэ прыладу, якую ўжывае супроць варожае жывёліны. З гэтае прычыны яго розум павінен таксама зрабіць той самы круг: ня ісьці за першым уражаньнем, а павінен падумаць аб прыладах і тады ісьці да мэты. Гэты матэрыяльны круг выклікае разумовы круг; думкі, якія вядуць да пэўнага акту, ёсьць вынік прылад, патрэбных для выкананьня акту.

Тут мы ўзялі вельмі прасты выпадак з прымітыўнымі прыладамі і першыя ступені разумага разьвіцьця. Чым больш складанай становіцца тэхніка, тым большым зьяўляецца матэрыяльны круг, і, як вынік з гэтага, розум павінен рабіць большыя кругі. Калі кожны сам рабіў свае прылады, думка аб голадзе і змаганьні павінна была накіроўваць чалавечы розум на выраб прылад. Тут мы маем доўгі ланцуг думак паміж уражаньнямі і канчатковым здавальненьнем патрэб чалавека. Калі мы спускаемся да нашага часу, мы знаходзім, што гэты ланцуг вельмі доўгі і складаны. Звольнены рабочы прадбачыць голад, які неабходна наступіць; ён купляе газэту, каб паглядзець, ці няма запатрабаваньняў на рабочых; ён ідзе на чыгунку, прапануе сваю працу за заробтак, які ён атрымае толькі доўга пачакаўшы, каб быць у стане купіць харчы і такім чынам абараніць сябе ад галоднае сьмерці. Які доўгі кругавы ланцуг павінен зрабіць розум, пакуль ён дасягне свайго прызначэньня! Але гэта адпавядае нашай высокай тэхніцы, праз якую чалавек можа здавальняць свае патрэбы.

Аднак, чалавек кіруе не адною прыладаю, але многімі, якія ён ужывае для розных мэт і з якіх ён можа выбіраць. Чалавек праз гэтыя прылады не падобен да жывёліны. Жыёліна ніколі не наляпшае прылад, з якімі яна радзілася, у той час, як чалавек робіць свае прылады і змяняе іх, як хоча. Чалавек, будучы жывёлінаю, якая ужывае розныя прылады, павінен уладаць разумовымі здольнасьцямі выбіраць іх. У яго галаве розныя думкі прыходзяць і выходзяць, яго розум абмяркоўвае усе прылады і вынікі іх ужываньня, і яго дзеянні залежаць ад яго разважаньняў. Ён таксама звязвае адна з адною свае думкі і трымаецца моцна за ідэю, якая падходзіць да яго мэты.

Жывёліны ня маюць гэтае здольнасьці, яна была-б бескарысна для іх, бо яны-б ня ведалі, што рабіць з ёю. Праз

формы іх цела іх дзеянні вузка абмяжованы. Леў можа толькі скакаць на сваю здабычу, але ня можа думаць аб лове яе, бягучы за ёю. Заяц так створан, што ён можа шпарка бегаць; ён ня мае іншае магчымасці абараніцца, хоць ён і хацеў-бы яе мець. Гэтыя жывёліны ня думаюць ні аб чым (калі здабываюць харч), апроч наскоку ці бегу. Кожная жывёліна так створана, каб падходзіць да якое-небудзь пэўнае мясцовасці. Іх дзеянні павінны стаць моцнымі прывычкамі. Гэтыя прывычкі не зьяўляюцца нязменнымі. Жывёліны не машыны; калі яны пераходзяць у іншыя абставіны, яны могуць набыць і іншыя прывычкі. Абмежаваныя жывёліны залежаць не ад якасці мазгоў, а ад формацыі яе цела. Дзейнасць жывёліны абмяжована формаю яе цела і тым, што абкружае жывёліну, а значыць, яна мае малую патрэбу ў разважанні. З гэтае прычыны разважаць было-б бескарысна для жывёліны, і гэта прывяло-б хутчэй да благога, чым да добрага.

Чалавек, з другога боку, павінен уладаць гэтаю здольнасцю, бо ён разважае пры ўжыванні прылад, якія ён выбірае згодна з пэўнымі патрэбамі. Калі ён хоча забіць шпарка-бегага зайца, ён бяре лук і стралу; калі ён спатыкае мядзведзя, ён ужывае тапор. Калі яму пагражае небяспека, чалавек павінен разважыць, ці ўцякаць яму, ці біцца пры дапамозе прылад. Гэта здольнасць думаць і разважаць патрэбна чалавеку пры ўжыванні штучных прылад.

Гэтая моцная сувязь паміж думкамі, моваю і прыладамі, кожная з якіх немагчыма бяз другога, паказвае, што яны павінны былі развівацца адначасна. Як гэта развіццё адбылася, мы можам толькі дагадацца. Бясспрэчна, была змена ў абставінах жыцця, якая змяніла нашых малпападобных продкаў у чалавека. Перасяляючыся з лясоў, першых селішчаў малпаў, чалавек павінен быў падлягаць поўнай змене жыцця. Тады павінна была развівацца розніца паміж рукамі і нагамі. Нахіл да жыцця грамадою і рука, падобная да рукі малпы, добра прынароўленая для хватання, мелі належную долю ў новым развіцці. Першыя грубыя аб'екты, такія як каменныя ці палкі, пападалі пад руку бяз шукання і адкідаліся. Гэта павінна было паўтарацца так часта, што пакідала адбітак на розуме прымітыўных людзей.

Для жывёліны абкружаючая прырода ёсць адно цэлае, дэталей якога яна не ўсведамляе. Яна ня можа адрозніваць

прадметы адзін ад аднаго. Наш прымітыўны чалавек на самай нізкай ступені павінен быў быць на такім самым узроўні несьвядомасьці. З вялікае масы абкружаючых яго прадметаў некаторыя (прылады) пападаюцца яму ў рукі, і ён ужывае іх, каб забясьпечыць сваё існаваньне. Гэтыя прылады, будучы вельмі важнымі прадметамі, хутка набылі нейкае азначэньне, былі азначаны праз гукі, якімі адначасна называліся паасобныя дзеянні. Дзякуючы гэтаму гуку ці азначэньню, прылада і паасобны род дзейнасьці адрозьніваюцца ад рэшты абкружаючых прадметаў. Чалавек пачынае аналізаваць сьвет праз паняцьці і імёны, зьяўляюцца самасьвядомасьць, штучныя аб'екты намерана адшукваюцца і імі сьвядома карыстаюцца пры рабоце.

Гэты працэс вельмі павольны і адзначае пачатак часу, з якога мы сталі людзьмі.

Як толькі людзі абдуманя шукаюць і ўжываюць пэўныя прылады, мы можам сказаць, што прылады разьвіваюцца; ад гэтае ступені да фабрычнае вытворчасьці прылад толькі адзін крок. Першыя неабробленыя прылады розьняцца ў залежнасьці ад іх ужываньня; з вострага каменя мы атрымліваем нож, болт, дрэль і піку; з палкі мы атрымліваем тапор. З далейшаю дыфэрэнцыяцыяю прылад, служачых пазьней для падзелу працы, мова і думка разьвіваюцца ў больш багатыя і навейшыя формы, і думка вядзе чалавека да ўжываньня прылад лепшым спосабам, да палепшаньня старых і вынаходу новых.

Так мы бачым, што адна рэч вядзе да другога. Практыка жыцьця ў грамадзе і ахвота да працы ёсьць спружыны, у якіх тэхніка, думка, прылады і навука маюць сваё пахаджэньне і сталае разьвіцьцё. Праз гэту сваю працу прымітыўны малпападобны чалавек падняўся да сапраўднае ўзмужаласьці (сталасьці). Ужываньне прылад азначае вялікае разыходжаньне, якое ўсё больш пашыраецца паміж людзьмі і жывёлінамі.

Органы жывёлін і прылады чалавека

У органах жывёлін і прыладах чалавека мы знаходзім галоўную розьніцу паміж людзьмі і жывёлінамі. Жывёліна здабывае свой корм і перамагае сваіх ворагаў органамі свайго цела; чалавек робіць тое самае пры дапамозе прылад. Органы

ёсьць натуральныя вырастаючыя прылады жывёлін. Прылады ёсьць штучныя органы людзей. Больш таго: рука і прылада для чалавека ёсьць тое, што орган для жывёліны. Рука і прылада выконваюць функцыі, якія жывёліна павінна выконваць яе ўласнымі органамі. Дзякуючы конструкцыі рукі, прынароўленай трымаць розныя прылады, рука становіцца агульным органам, які ўжываецца да рознага роду работы; яна становіцца органам, які можа выконваць самыя розныя функцыі.

Адначасна з падзелам гэтых функцый для чалавека адкрываецца шырокае поле разьвіцьця, якое невядома для жывёлін. З прычыны таго, што рука чалавека можа ўжываць розныя прылады, яна можа аб'яднаць функцыі ўсіх органаў, якімі ўладае жывёліна. Кожная жывёліна створана і прынароўлена да пэўных абставін. Чалавек з яго прыладамі прынароўлен і ўзброен для ўсіх абставін. Конь створан для прэрыі, а малпы для лесу. Конь у лесе быў-бы таксама бяспомачны, як малпа ў прэрыі. Чалавек, з другога боку, ужывае тапор у лесе і (рыдлёўку) у прэрыі. Са сваімі прыладамі чалавек можа прабіваць сваю дарогу ва ўсіх частках сьвету і прынаравіцца да жыцьця ўсюды. У той час, як амаль усе жывёліны могуць жыць у пэўных раёнах, якія здавальняюць іх патрэбы, і ня могуць існаваць у іншых раёнах, чалавек перамог увесь сьвет. Кожная жывёліна мае, як аднойчы сказаў зоолёг, сваю сілу, праз якую яна падтрымлівае сябе ў змаганьні за існаваньне, і свае слабасьці, праз якія яна робіцца здабычаю іншых і ня можа размножвацца. У гэтым сэнсе чалавек мае толькі сілу і ніякіх слабасьцяў. Дзякуючы таму, што чалавек мае прылады, ён зьяўляецца роўным з усімі жывёлінамі. З прычыны таго, што гэтыя прылады не застаюцца стацыянарнымі, а заўсёды паляпшаюцца, чалавек становіцца вышэйшым ад кожнае жывёліны. Яго прылады робяць яго гаспадаром над усімі стварэньнямі, каралём зямлі.

У сьвеце жывёлін таксама ёсьць сталае разьвіцьцё і ўдасканаленьне органаў. Гэта разьвіцьцё, аднак, звязана са зьменамі цел жывёліны, якая робіць разьвіцьцё органаў бясконца павольным, як гэта дыктуецца біялёгічнымі законамі. У разьвіцьці органічнага сьвету тысячы гадоў лічацца за нішто. Аднак чалавек праз перанясенне яго органічнага разьвіцьця на надворныя аб'екты здолеў вызваліць сябе ад ланцуга біолё-

гічных законаў. Прылады могуць быць трансформаваны хутка, а тэхніка робіць такія шпаркія крокі, што ў параўнанні з разьвіцьцём органаў жывёліны, разьвіцьцё тэхнікі можа быць названа чудаўным. Дзякуючы гэтаму новаму шляху, чалавек здолеў на працягу кароткага пэрыяду ў некалькі тысяч гадоў стаць вышэй ад найвышэйшых жывёлін. Адначасна вынаходам гэтых прылад чалавек дасягнуў надзвычайнае сілы, і ён заўладаў зямлёю, як сваім выключным уладаньнем. Мірнае і да гэтага часу бесьперашкоднае разьвіцьцё арганічнага сьвету прыпыняецца згодна з тэорыяй Дарвіна. Гэта чалавек дзейнічае, як жывёлавод, культіватар, гэта ён выкараняе нягоднае.

Гэта чалавек зьмяняе ўсё абкружаючае, робячы далейшыя формы расьлін і жывёлін адпавядаючым яго мэце і волі.

Са зьяўленьнем прылад далейшыя зьмены цела чалавека прыпыняюцца. Органы чалавека застаюцца такімі, якімі яны былі, апроч мазгоў. Мазгі чалавека павінны разьвівацца разам з прыладамі, і, сапраўды, мы бачым, што розьніца паміж вышэйшымі і ніжэйшымі расамі чалавецтва знаходзіцца, галоўным чынам, у зьмесьце іх мазгоў. Але нават разьвіцьцё гэтага органа павінна было супыніцца на пэўнай ступені. З пачаткам цывілізацыі функцыі мазгоў усё больш адбіраюцца ў яго нейкімі штучнымі сродкамі, навука захоўваецца ў кніжках. Нашы здольнасьці да разважаньня сягоньня ня шмат лепшыя ад тых, якімі ўладалі грэкі, рымляне альбо нават гэўтоны, але нашы веды выраслі бязьмерна, і гэта ў вялікай меры залежыць ад таго факту, што разумовы орган быў разгружан праз яго намесьнікаў — кнігамі.

Выўчыўшы розьніцу паміж людзьмі і жывёлінамі, разгледзім ізноў, як іх кратае змаганьне за існаваньне. Немагчыма адмаўляць, што гэта змаганьне зьяўляецца прычынаю ўдасканаленьня і выкараненьня неўдасканаленых. У гэтым змаганьні жывёліны становяцца ўсё больш дасканальнымі. Тут, аднак, ёсьць неабходнасьць быць больш дакладным у выразах і ў абглядзе таго, з чаго складаецца ўдасканаленьне. А раз гэта так, мы ня можам больш казаць, што жывёліны, як цэлае, змагаюцца і становяцца дасканальнымі. Жывёліны змагаюцца і конкуруюць з дапамогаю іх пэўных органаў. Леў не спадзяецца на змаганьне пры дапамозе яго хваста, заяц — вачэй, а сокал не спадзяецца на сваю дзюбу. Львы змагаюцца пры да-

памозе іх мускалаў і іх зубоў; зайцы спадзяюцца на іх лапы і вушы, а сокалы дасягаюць посьпеху пры дапамозе іх вачэй, крыльляў і дзюбы. Калі мы цяпер папытаемся, што змагаецца і конкуруе, адказ будзе такі: змагаюцца органы. Мускулы і зубы льва, лапы і вушы зайца, дзюбы, вочы і крыльлі сокала вядуць змаганьне.

У гэтым змаганьні органы становяцца дасканальнымі. Жывёліна, як адзінае цэлае, залежыць ад яе органаў і падзяляе іх лёс.

Цяпер паставім тое самае пытаньне адносна чалавечага сьвету.

Людзі не змагаюцца пры дапамозе іх натуральных органаў, а пры дапамозе штучных органаў, гэта значыць прылад. Тут таксама ажыцьцяўляецца прынцып удасканаленьня і выкараненьня неўдасканаленых праз змаганьне. Прылады ўжываюцца ў змаганьні, і гэта вядзе да ўсё большага ўдасканаленьня прылад. Тыя групы плямёнаў, што ўжываюць лепшыя прылады, могуць найлепш забясьпечыць іх сродкі існаваньня, а калі гэта даходзіць да беспасрэднага змаганьня з іншаю расаю, раса, якая лепш узброена штучнымі прыладамі, выіграе. Тыя расы, у якіх лепш разьвіты тэхнічныя сродкі, могуць выгнаць ці падняволіць тых, у каго штучныя сродкі ня разьвіты. Эўропэйскія расы пануюць з тае прычыны, што ў іх лепшыя тэхнічныя сродкі.

Тут мы бачым, што прынцып змаганьня за існаваньне, формуляваны Дарвіным і падкрэсьлены Спэнсэрам, мае іншы ўплыў на людзей, чым на жывёлін. Прынцып, што змаганьне вядзе да ўдасканаленьня прылад, якія ўжываюцца ў змаганьні, вядзе да розных вынікаў у людзей і ў жывёлін. У жывёлін ён вядзе да сталага разьвіцьця натуральных органаў; у гэтым зьмяшчаецца аснова тэорыі пахаджэньня, сэнс дарвінізму. У людзей ён вядзе да сталага разьвіцьця прылад, сродкаў вытворчасці. Гэта і ёсьць аснова марксызму.

Тут мы бачым, што марксызм і дарвінізм ня ёсьць дзьве незалежныя тэорыі, кожная з якіх ужываецца ў яе спэцыяльнай галіне, ня маючы нічога супольнага з другою. У рачавістасьці абедзьве тэорыі падлягаюць аднаму прынцыпу. Яны складаюць адно цэлае. Узяты людзьмі новы курс на замену натуральных органаў прыладамі выклікае гэты грунтоўны прын-

цып да выяўленьня сябе па рознаму ў двух галінах; сьвет жы-
вёлін разьвіваецца згодна з прынцыпамі Дарвіна ў той час,
як сярод чалавецтва ўжываюцца прынцыпы Маркса.

Калі людзі вызваліліся са сьвету жывёлін, разьвіцьцё
прылад і вытворчых мэтодаў, падзел працы і веды становяцца
рухаючаю сілаю ў соцыяльным разьвіцьці. Яны выклікаюць
розныя сыстэмы: першабытны комунізм, сялянскую сыстэму,
пачаткі таварнае вытворчасьці, фэўдалізм і сучасны капіталізм,
і вядуць нас усё бліжэй да соцыялізму.

Капіталізм і соцыялізм

Пэўная форма, якую змаганьне за існаваньне набывае
ў процэсе разьвіцьця, залежыць ад нахілу людзей жыць у гра-
мадзе і ад ужываньня імі прылад. Змаганьне за існаваньне
ў той час, калі яно яшчэ адбываецца сярод членаў паасобных
груп, ужо супыняецца сярод членаў свае групы, і яго месца
займае ўзаемадапамога і соцыяльнае пачуцьцё. У змаганьні
паміж групамі тэхнічнае абсталяваньне вырашае, хто будзе
пераможцам; перамога залежыць ад прогрэсу тэхнікі. Гэтыя
дзеве абставіны вядуць да розных эфэктаў пры розных сыстэ-
мах. Паглядзім, якім чынам яны дзейнічаюць пры капіталізьме.

Калі буржуазія атрымала політычную ўладу і зрабіла ка-
піталістычную сыстэму пануючаю, яна пачала рваць фэўдаль-
ныя сувязі і вызваляць народ ад фэўдальных пут. Для ка-
піталізму было важна, каб кожны быў здолен узяць удзел у кон-
курэнтным змаганьні; каб ніякі рух чалавека ня быў зьвязаны
ці звужаны корпорацыйнымі абавязкамі ці каб яму не перашка-
джалі ў яго дзейнасьці розныя статуты, бо толькі такім чы-
нам вытворчасць можа разьвівацца ва ўсім аб'ёме. Рабочыя
павінны быць вольнымі і ня быць зьвязанымі фэўдальнымі ці
цэхавымі абавязкамі, бо толькі, будучы вольнымі, рабочыя мо-
гуць прадаваць капіталістым сваю рабочую сілу, як тавар,
і толькі, як вольнымі рабочымі, капіталістыя могуць імі кары-
тацца. З гэтае прычыны буржуазія зьнішчыла ўсе старыя
путы і абавязкі. Гэта зрабіла людзей зусім вольнымі, але ад-
начасна пакінула іх зусім ізоляванымі і безабароннымі. Ра-
ней людзі ня былі ізоляванымі, яны належалі да якой-небудзь
корпорацыі, яны былі пад протэкцыяй якога-небудзь пана ці
комуны, і ў гэтым яны знаходзілі сілу. Яны былі часткаю

соцыяльнай групы, у вадносінах да якое яны мелі абавязкі і ад якой яны атрымлівалі протэкцыю. Гэтыя абавязкі буржуазія зьнішчыла, яна зруйнавала корпарацыі і зьнішчыла фэўдальныя адносіны. Свабода працы значыла адначасна, што ён страціў абаронца і ня мог больш спадзявацца на другіх. Кожны павінен быў спадзявацца на самога сябе. Адзінокі, вольны ад пут і протэкцый, ён павінен змагацца супроць усіх.

З гэтай прычыны пры капіталізьме чалавечы сьвет падобен да сьвету драпежных жывёлін, з гэтай прычыны буржуазныя дарвіністыя шукалі прататып людзей сярод жывёлін, што жывуць ізолявана. Да гэтага яны былі прыведзены іх уласнаю практыкаю. Іх памылка, аднак, зьмяшчаецца ў тым, што яны лічаць капіталістычныя варункі за вечныя. Адносіны, існуючыя паміж нашай капіталістычнай конкурэнтнай сыстэмаю і жывёлінамі, што жывуць ізолявана, былі выражаны Энгельсам у яго кніжцы „Анці-Дзюрынг“. Гэта можна таксама знайсці ў кніжцы „Соцыялізм, утопія і навўка“ ў наступных словах:

„Нарэшце сучасная індустрыя і адчыненне сусветнага рынку зрабіла змаганьне ўсеагульным і адначасна дало яму нячуваную энэргію“.

Перавагі ў натуральных ці штучных варунках вытворчасці вырашаюць цяпер існаваньне ці неіснаваньне паасобных капіталістых, таксама і цэлых індустрыяў, ці краін. Тое, што падае ў конкурэнцыі, бязьлітасна адкідаецца ўбок.

Дарвінскае змаганьне індывідумаў за існаваньне пераносіцца з прыроды ў чалавечую грамаду з павялічанаю жорсткасьцю.

Што гэта такое, што вядзе змаганьне ў гэтай капіталістычнай конкурэнцыі, чыя ўдасканаленасьць вырашае перамогу?

Папершае, гэта тэхнічныя прылады, машыны. Тут ізноў ужываецца закон, што змаганьне вядзе да ўдасканаленьня. Машына болей палепшаная пераганяе меней палепшаную, машыны, якія ня могуць вырабіць шмат продуктаў і простыя інструмэнты, зьнішчаюцца, і машынная тэхніка разьвіваецца гіганцкімі крокамі да ўсё большай прадукцыйнасьці. Гэта ёсьць сапраўднае дапасаваньне дарвінізму да чалавечай грамады. Асабліваць зьмяшчаецца ў тым, што пры капіталізьме

існуе прыватная ўласнасць і за кожнай машынай ёсць чалавек. За гіганцкаю машынай—буйны капіталісты, а за дробнаю машынай—дробны капіталісты. З перамогаю над дробнай машынай дробны капіталісты, як капіталісты, гіне з усімі сваімі надзеямі і шчасцем.

Адначасна змаганьне ёсць „спаборніцтва“ капіталу. Буйны капітал лепш экіпіраван; буйны капітал становіцца ўсё буйнейшым. Гэта канцэнтрацыя капіталу падкапае самы капітал, бо яна змяняе лік буржуазіі, якая зацікаўлена ў захаванні капіталізму, і ўзмацняе тую масу, якая імкнецца знішчыць яго. У гэтым развіцці адна з адзнак капіталізму паступова знішчаецца. У сьведзе, дзе адзін змагаецца супроць усіх і ўсё супроць кожнага, сярод рабочае клясы развіваецца новая асоцыяцыя, рабочая арганізацыя. Рабочая клясавая арганізацыя пачынаецца разам са сканчэннем конкурэнцыі, і, існуючы паміж рабочымі, звязвае іх паасобныя сілы ў адну вялікую сілу ў іх змаганні з надворным сьветам. Усё, што ўжываецца ў адносінах да соцыяльных груп, таксама ўжываецца ў адносінах да клясавога арганізацыі, якая выклікаецца натуральнымі варункамі. У шэрагах гэтае клясавое арганізацыі соцыяльныя мотывы, моральныя пачуцці, самаахвяра і адданасць для цэлага развіваюцца найлепшым чынам. Гэта солідная арганізацыя дае рабочай клясе тую вялікую сілу, якая ёй патрэбна для перамогі над капіталістычнаю клясаю. Клясавое змаганьне, якое ня ёсць змаганьне з прыладамі, а за аўладаньне прыладамі, змаганьне за права кіраваць індустрыяю, будзе вырашана сілаю клясавога арганізацыі.

Глянем цяпер на будучую сыстэму вытворчасці пры соцыялізьме. Змаганьне, вядучае да ўдасканалення прылад, не супыняецца. Як і раней пры капіталізьме, горшыя машыны будуць адкідвацца ўбок лепшымі. Як і раней, гэты працэс будзе весці да большае прадукцыйнасці працы. Але прыватная ўласнасць будзе знішчана, ня будзе больш за кожную машынаю чалавека, называючага яе сваёю ўласнасцю і падзяляючага яе лёс. Машыны будуць агульнаю ўласнасцю і замена маларазвітых лепш развітымі будзе рабіцца добра абдумана.

Са знішчэннем клясаў увесь цывілізаваны сьвет стане адною вялікаю вытворчаю комунаю. Унутры гэтае комуны

ўзаемнае змаганьне сярод членаў супыніцца і будзе весьціся толькі з надворным сьветам. Ня будзе больш змаганьня са сваім уласным родам, а будзе змаганьне за прахарчаваньне, змаганьне супроць прыроды. Але дзякуючы разьвіцьцю тэхнікі і навукі гэта трудна будзе назваць змаганьнем. Прырода падпарадкавана чалавеку, і з вельмі малою напружанасьцю з яго боку яна апродуктуе яго з лішкаю. Тут адчыняецца новая кар'ера для чалавека. Чалавек паднімаецца ад сьвету жывёлін, змаганьне за існаваньне пры дапамозе прылад супыняецца; пачынаецца новая частка гісторыі чалавека.

Пераклад з ангельскае Г. Парэчына.

Увагі да вынікнавеньня беларускага руху

Цікавасьць да новапрылучанай, спрэчнай „Северо-Западной окраины“ Расійскай імперыі вынікае і на ўсходзе. Перад намі падарожныя запіскі акадэміка Расійскай Акадэміі Навук В. М. Севергіна, каторы ў 1803 годзе зрабіў навуковую падарожу па Беларусі, цікавячыся толькі што прылучаным краем. Запіскі акадэміка зьявіліся ў друку ў дзвёх кніжках, пад назвамі: 1) „Записки путешествия по западным провинциям Российского государства“ (1803 г.) і 2) „Продолжение записок путешествия“ (1804 г.). Севергін—выдатны вучоны свайго часу ў галіне мінералёгіі і хіміі; сваім заданьнем ён ставіць, апроч таго, наогул вывучэньне Расіі і пашырэньне ведаў аб Расіі сярод грамадзянства. Зразумела, што ў сваёй падарожы ён мог блізка разабрацца ў пытаннях, блізкіх да сваёй спецыяльнасьці. Што датычыць другіх галін жыцця Беларусі, то тут, ня гледзячы на сваю вучонасьць, ён зусім ня можа ў іх разабрацца. Ён даволі наіўна вызначае, што на Беларусі ёсьць нават праваслаўныя царквы. Яго, незнаёмага з гісторыяй Беларусі, гэты факт вельмі дзівіць; таксама дзівіць і тое, што набажэнства ў царквах, нават вуніяцкіх падобна на набажэнства, якое адпраўляецца ў цэнтральнай Расіі. Тым ня менш акадэмік зусім неспадзявана для нас называе ўсіх насельнікаў Беларусі схізматыкамі. Відаць, што аўтару вельмі трудна зразумець беларускі быт, каторы вырас на рэальных умовах мінулага жыцця.

У далейшыя часы рускія вучоныя таксама цікавіцца Беларускаю. Вядомы архівісты—гісторык К. Калайдовіч пачаў вывучаць дакуманты стара-беларускага пісьменства. На аснове вывучэньня ў 1822 годзе зьявілася ў друку яго невялікая праца „О белорусском наречии“. Тут аўтар вызначае некаторыя асаблівасьці як стара-беларускай, так і сучасна-беларускай мовы, называючы яе „наречием“ расійскай мовы. Калайдовіч вельмі мала ведаў сучасную яму беларускую мову, і гэта часта перашкаджала яму ў яго працы. Дзякуючы гэтаму, ён прыхо-

дзіць да вываду, што беларускаю моваю павінны зацікавіцца самі беларусы, якія лепш могуць разабрацца ў законах і асаблівасьцях сваёй мовы. У канцы сваёй працы ён піша так: „Намерение, руководствовавшее меня в написании статьи сей, состояло в том, дабы обратить на столь важный предмет внимание самих белорусцев, которые вернее и лучше могут исследовать своё наречие и помощью одного объяснить древний язык наших памятников“. Такім спосабам, па мысьлі Калайдовіча, сам беларус павінен быць дасьледчыкам сваёй мовы ня столькі дзеля самой беларускай культуры, колькі дзеля таго, каб лепш вытлумачыць старажытную мову расійскіх друкаваных помнікаў. Выходзіла так, што цікавячыся Беларусью з боку мовы яе старажытных помнікаў, Калайдовіч меў на увазе не беларускія, а агульна-рускія культурныя інтарэсы. Тым ня менш, так ці іначай, а вывучэньне Беларусі ішло і ў інтарэсах самой Беларусі.

І пасля Калайдовіча вялікарасійскія вучоныя цікавяцца Беларусью, але і іх цікавасьць носіць зусім прыпадковы характар, і наогул яна ў Расіі выяўляецца менш, чым у Польшчы. І гэта зразумела. Беларусь уваходзіць ў склад Расіі, як яе паўночна-заходняя краіна, каторая абараняецца моцна штыхамі расійскай арміі. Дзякуючы гэтаму прадстаўніком расійскай дзяржаўнасьці і культуры ня приходзіцца ажытавацца і клапаціцца аб захаванні Беларусі за Расіяй, тым больш, што расійскі ўрад у часы аракчэўшчыны, а потым мікалаеўшчыны ня любіць, калі прадстаўнікі расійскага грамадзянства ўмешваюцца ў політыку. Зусім другая справа на захадзе, у Польшчы. Польшча згубіла Беларусь. Трэба адабраць яе ад Расіі. Над гэтым думаюць галовы польскага грамадзянства і ажытуюцца. Штыхоў у Польшчы мала, а з 30-х гадоў зусім няма. Трэба гатовіць паўстаньне, а для гэтага трэба знаць Беларусь і беларуса, трэба з увагаю адносіцца да беларускага пытаньня.

Праца расійскіх пісьменьнікаў і вучоных крыху ажывае з канца 40-х гадоў. Над досьледам Беларусі працуюць Кушын, Эгілеўскі, З. З. Шпілеўскі (Драўлянскі), Кіркор і інш. Часта яны родам беларусы, але русыфікацыя зрабіла іх прадстаўнікамі расійскіх поглядаў на Беларусь.

Характар твораў Шпілеўскага напалавіну навукова-этнографічны, напалавіну бэлетрыстычны. Ён апісвае быт беларус-

кага селяніна: жніва, вясельле, хаўтуры, кірмашы, усялякія забабоны і г. д; ён збірае і запісвае беларускія байкі, песьні, прыказкі, легенды. Найцікавейшы твор яго— „Путешествие по Полесью и Белорусскому краю“, каторы з’явіўся ў друку толькі ў 1853-4 г. г. Тут апісана падарожа аўтара ад Варшавы да Ігумна (цяпер Чэрвеня). Вельмі доўга аўтар спыняецца на апісаньні сучаснай сталіцы Беларусі—Менску. М. Гарэцкі так характарызуе гэты твор Шпілеўскага: „Падарожа напісана ў лёгкай бэлетрыстычнай форме, живою літаратурнаю маскоўскаю моваю з беларускімі ўстаўкамі: арыгінальнымі словамі, зваротамі мовы, а то і цэлымі размовамі“. (М. Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. Выд. I, 1920 г., стар. 74). Шпілеўскі, паміж іншым, сьведчыць, што беларуская мова, апроч сялянскай вёскі, зьбераглася сярод дробнай засьцянкавай шляхты, каторая пабеларуску гаварыла, пісала лісты, вяла гаспадарчыя запісы; у засьценках магчыма было знайсці запісаныя легенды, казкі і г. д.

З канца 40-х гадоў пачынае сваю працу і вядомы этнограф Кіркор. Яго творы аб Беларусі пачынаюць друкавацца з 50-х гадоў. Найлепшым з іх зьяўляецца зборнік, амаль што цалком напісаны ім пад назваю „Литовское и Белорусское Полесье“, каторы займае ўвесь III том выданьня Сямёнава „Живописная Россия“. Гэтую працу і цяпер карысна знаць усякаму, хто цікавіцца беларускім пытаньнем. Тут ёсьць надта цікавыя артыкулы археалёгічнага і гістарычнага зместу. Апрача таго, тут ёсьць шмат этнографічна-бытавых матар’ялаў. Жыцьцё беларуса і нацменшасьцяй Беларусі ахоплена з усіх бакоў.

У процівавагу пісьменьнікам польскага напрамку аўтары рускага напрамку прагнуцца даказаць, што Беларусь ёсьць „искони, русский край“, што яна зьяўляецца толькі паўночна-заходняй краінай Расійскай імперыі: што беларусы ёсьць зусім тое самае, што і вялікарусы, што беларуская мова ёсьць толькі „название русской мовы“.

Цікавасьць да Беларусі існавала і сярод тых дробнашляхецкіх засьцянкавых колаў, каторыя лічылі сябе беларусамі і карысталіся беларускаю моваю. Гэтая зусім зьбяднелая шляхта жыла сярод сялянства і па свайму быту мала рознілася ад яе. Яна ня была настолькі інтэлігентнай, каб пісаць творы. Але яна была настолькі грамаднай, каб перапісваць і захоў-

ваць ўжо гатовыя творы. Гэтая „абмужычыўшаяся“ шляхта вельмі любіла творы, напісаныя ў „мужыцкай“ мове. Яна ахвотна перапісвала як народныя, так і літаратурныя беларускія творы. Пры частых перапісках мянялася рэдакцыя твораў, вынікалі новыя варыянты, губілася імя аўтара. З такіх твораў, каторыя выходзілі ў сьвет з рук гэтай беларускай шляхты, асабліва былі пашыраны пераліцованая „Энэіда“ і „Тарас на Парнасе“.

Аўторам „Энэіды“ быў, здаецца, Віцэнтэ Равінскі, уражэнец Смаленшчыны (Духаўшчынскі павет). Ён прыстасаваў да беларускага быту „Энэіду“ украінскага пісьменьніка Катлярэўскага, напісаўшы яе пабеларуску. Зьявілася яна каля часоў кампаніі 12-га году і да нашага часу дашоў толькі пачатак поэмы. Па свайму сюжэту яна зьяўляецца пераробкаю вядомай клясычнай „Энэіды“, напісанай рымскім поэтай Вергіліем. Ад поэмы Вергілія застаўся толькі сюжэт, іменны багачоў і герояў. Усё астатняе зьяўляецца адбіткам беларускага жыцця. Энэй намалёван, як дробны беларускі шляхціц, даволі вясёлы, зусім бяспечны, мастак добра выпіць і пагуляць. Вэнэра—дзяўчына дачка заможных сялян, любіць пяць песьні, хадзіць на кірмаш і заводзіць голавы хлапцоў. Дыдона—малая пані, удава, каторая сама павінна вясці ўсю гаспадарку, добра частуе гасьцей. Золь—панскі наглядчык, каторы гоніць панскіх падданых на паншчыну. Даецца і малюнак паншчыны, калі прыезжыя траянцы просяцца ў прыгон да Дыдоны. Гуляюць у поэме так, як гуляюць заможныя сяляне на Беларусі. Ліецца гарэлка. На сталох поўна беларускіх страў: варыва з малаком, крупеня з мясам, яешня, кісель, бульбяныя камы, нават вяземскія пернікі. У час гульні раве вярлюем дуда, сіпіць сапелка, скрыпіць скрыпка, дзвяухны гукаюць—заклікаюць вясну: ёсьць нават і вядомая сьвяточная каза. Вопраткі на багох, героях і багінях такія, як і ў Беларусі. Аб Вэнэры аўтар піша, што яна „андарак з насоўкай апранула, з падплетам узьдзела кавярзні, анучкі рабыя абула, як быццам войта селязьні; твар сыраваткаю абмыла, кужэльны ўздзела балахон, папранік у хустачку ўлажыла, пайшла да Зэўса на паклон“. Наогул у поэме вельмі добра намалёван быт дробнай шляхты і заможных сялян. Што датыча быту запрыгоненай сялянскай беднаты, то ён закранут толькі мімаходам. Аўтар на ім спыняецца вельмі рэдка і не

дае яскравых вычэрпваючых малюнкаў. Гэтыя малюнкi не падыходзілі-б да агульна-жартаўлівага духу поэмы. Відна, што поэма напісана шляхцічам, катораму малюнкi быццця запрыго-ненага селяніна ня былі ў галаве.

Аўтара поэмы „Тарас на Парнасе“ мы ня ведаем. Зьявілася поэма ў сьвет крыху пазьней „Энэіды“. Сюжэт поэмы просты. Палясоўшчык Тарас, спаткаўшы ў лесе мядзэведзя, зьялякаўся і, уцякаючы ад яго, праваліўся ў яму. Ляцеў ён доўга і апынуўся ў вельмі пекным месцы. Ён устаў і пашоў далей. Бачыць гару, на якую лезе шмат народу: адны шпарка (напр., Міцкевіч, Пушкін і г. д.), другія паціху (напр., Булгарын і Грэх). Тарас папёрся разам з імі і ўлез на гару Парнас. Тут ён папаў на абед. Багіня Гэба пачаставала Тараса гарэлкай, хлебам і крупнікам. Зэфіры потым аднясьлі Тараса да хаты.

У гэты просты сюжэт аўтар улажыў шмат малюнкаў беларускага быту. Багі па Парнасе жывуць у панскім дварэ. Па падворку ходзяць свiнiны, быдла, козы, бараны, бо і багі займаюцца гаспадаркай. Багі шыюць хадакі, плятуць лапці. Багіні ў карытах мыюць для багоў кашулі і порты. Адны пляць піпкі, другія смяюцца. Зэвэс ляжыць на печцы, падклаўшы пад галаву і шукае нешта ў барадзе. Каля палудня селі есьці абед. Гэба падала на стол тры булкі хлеба, капусту, кулеш са скваркамі, крупеню на малацэ, кашу з маслам, каўбасу і аўсяныя блiны. За абедам багі пілі шмат гарэлкі і, падпіўшы, пачалі сьпяваць песьні і танцаваць. Найлепш скакала Вэнэра. „Узяўшы хустачку, Вэнэра пашла мяцеліцу скакаць; прыгожа, стройна цераз меру, што аж няможна і сказаць. Чырвона-тоўста, круглаліца, а вочы як па калясе, як жар, гарыць яе спадніца, і йстужка ўплецена ў касе“. Пашоў у прысядку і Нэптун у пары з прыгожанькай наядай; Юпітэр скакаў у пары з Вэстай. Заткнуўшы рукі за паяс, у новых ботах скакаў Марс. Тых багоў, каторыя дужа насыцябаліся гарэлкі, багіні клалі пад лаўкамі спаць. Пусьціўся ў скок і Тарас: „Як стаў прыстуківаць атопкам, аж рот разявілі багі“.

Поэма „Тарас на Парнасе“ па свайму характару вельмі падобна да „Энэіды“. Вязумоўна, яна была ўтворана пад „Энэіду“. Яна яшчэ больш была пашырана сярод беларускай дробнай шляхты і вучнёўскай моладзі, чым „Энэіда“, яна дашла да нашага часу ў тысячах рукапісаў і дабіралася да самых

глухix куткоў Беларусі. Вершы ў абедазвюх поэмах у некаторых мясцох папсаваны дзякуючы доўгаму рукапіснаму існаваньню твораў, тым ня менш трэба прызнаць, што стыль вершаў вельмі лёгкі і ўва многіх мясцох вельмі вобразны. Жарты над беларускім селянінам, якія мы бачым ў поэмах, гавораць нам аб тым, што настрой аўтараў поэм быў шляхецкі. Як відаць са зьместу абодвух твораў, яны напісаны людзьмі даволі адукаванымі, каторыя поруч з беларускім бытам і мовай ведалі польскую і рускую літаратуру свайго часу.

Паралельна з вышэйпаказанай літаратурай мы спатыкаемся і з творамі зусім другога роду. Гаворыць часам за сябе сам запрыгонены селянін. У масе сваёй ён няпісьменны і гаворыць моваю паўстаньняў і протэстаў, але ў выпадку пісьменнасці ён сам апісвае сваю мужыцкую долю. Зразумела, што ён гаворыць ня толькі мужыцкаю беларускаю моваю, але і мужыцкім нутром. Такім песьняром-селянінам зьяўляецца Паўлюк Бахрым. На жаль, гісторыя зьберагла зусім мала матэрыялаў аб творчасці і асобе гэтага запрыгоненага песьняра. Мы ведаем, што родам ён быў з мястэчка Крошына Наваградзкага павету. У мястэчку была парафіяльная школка пад загадам народніка ксяндза Магнушэўскага, дзе і вучыўся Паўлюк. Магнушэўскі атрымліваў з Вільні „Брукавыя Ведамасці“ і меў невялічкую бібліотэку, катораю часта карыталіся вучні школы. Хлопчык Паўлюк вельмі любіў чытаць вершы, каторыя ён вывучаў на памяць і шмат з якіх перапісваў. Зразумела, што гэтыя вершы былі ў польскай мове. Ад перапіскі вершаў П. Бахрым хутка перашоў і да ўласнай творчасці, але яна выяўлялася ўжо ў яго роднай мужыцкай беларускай мове. Пяру яго прыпісваюцца некалькі вершаў—„Размова пана з мужыком“, „Гутарка Данілы са Сьцяпанам“ і „Заграй, заграй, хлопча малы“. Зьместам твораў зьяўляецца апісаньне цяжкай долі запрыгоненага селяніна, каторы „цёрпіць няволю, праклінае жыцьцё, сваю горкую долю“. У зіму, лета і восень працуе селянін на пана, а яго за гэта „б'юць“, таўкуць, гоняць, у карак папіхаюць, „завуць хамам“: „няма калі зьбесьці і кавалка хлеба“. Апроч пана, над мужыком стаіць ураднік, „як чорт сярдзіты і злосны, пагляд быстры, строгі, і голас даносны; як стане пасвойму лаяць і крычаці, то душа і з цела мусіць раставаці; а на час як трапіш, дык пачысьціць зубы, схопіш аплявуху, аж кроў пойдзе з губы; чуп-

рына няпэўна, бо падскубе куса, падправіць бораду, і падкруціць вуса“. Ненавісьць да пана ў аўтара злучаецца з найўным монархізмам, што вельмі тыпова для сьветапогляду сяляніна, котры пры сваім соцыяльным бунтарстве быў зусім несьвядомым політычна. Аўтар вызначае, што цар дасьць вольнасьць бедным сялянам. Дагэтуль цар ня даў вольнасьці сялянам таму, што паны яго абшукваюць і хітруюць. Яны так кажуць цару: „Пане найяснейшы, што з гэтага будзе, дасі хамам вольнасьць, дык што з таго будзе? Бо мужык бяз пана быць ніяк ня можа; паб'ецца, пакалоціцца, сьцеражы ты, божа. Над ім штодзень трэба з кнутом стаяць над каркам, розгі каб ляжалі возам за фальваркам. Гразы як ня будзе ад двара над хамам, зап'ецца гарэлкай навек вякоў амэн“. Але прыдзе час, калі цар вызваліць сялян з няволі. Тады „будзе тое, браце, прыджом, мой Сьцяпане, што пан на нас скажа: „Мой каханы пане!“ Мы на іх ня глянем і шапкі ня здымем, хоць блізка нас будуць, ня кланяўшысь мінем“.

Асаблівую цікавасьць мае для нас верш Паўлюка Бахрыма „Заграй, заграй, хлопча малы“, котры мае, здаецца, і аўтабіяграфічнае значэньне. Верш напісан народным стылем, ён повен жывых вобразаў, узятых з вясковага прыгоннага жыцьця. Зьмест яго такі. Сярдзіты, неміласэрны пан сядзіць у Крошыне. Ён кіямі забіў бацьку сяляніна. Маці тужыць, сястра плача. Лепш быць бяспрытульным ваўкалакам, лепш быць вольнаю птушкаю, бо тады сялянін ня знаў-бы прыгону. „У паншчыну-б не пагналі і ў маскалі-б не аддалі“. Аўтар ненавідзіць паноў і запэўнен у тым, што на галаву іх калісь прыйдзе расплата за іх злачынствы. Але пакуль-што настрой песьняра бязвыхадна цяжкі. Куды пайсьці, як абярнуцца? „Ой, кажане, кажане! Што ня сеў ты на мяне, каб я больш не падрос ды ад бацькавых калёс!“ Па народныму ўяўленьні, той чалавек, на якога сеў кажан, ня будзе расьці. Калі-б сялянін перастаў расьці і астаўся малым, яго не пагналі-б у паншчыну і не аддалі-б у маскалі.

У Крошыне здарыўся сялянскі бунт. П. Бахрым, як мы даведваемся з некаторых вестак, быў прызнан уладаю ўдзельнікам гэтага бунту. Шмат сялян за ўдзел у бунце выпаралі бізуном і выслалі ў Сібір. Што датыча да Паўлюка, у каторага знашлі вольныя вершы, то яго паставілі пад Мікалаеў-

скую „чырвоную шапку“ (здалі ў маскалі), дзе і прыпынілася яго творчасць. Такім чынам загінуў пясняр, каторы меў усе задаткі, каб зрабіцца Шаўчэнкам у беларускай поэзіі. Сярод сялянства было шмат твораў невядомых аўтараў. Творы перадаваліся па спосабу народнай творчасці вусна ад аднаго да другога. Да такіх твораў трэба аднесці— „Стары Зьміцер і певень“, „Казаньне“, „Гутарка Паўлюка“, „У паноў ніhto бяз просу“ і г. д. Усе гэтыя творы апісваюць прыгоннае жыццё селяніна ва ўсёй яго жорсткай нагаце. Яны любяць спыняцца на соцыяльных мотывах. Беднасць і багацтва падзялілі людзей на два варожых станы. Багатаму жывецца добра: яго падтрымуе пан, ен заўжды выйдзе сухім з вады, і ўсе аддаюць яму чэсьць. Зусім ня так адчувае сябе бедны. Усе яго крыўдзяць, на судзе яго заўжды вінавацяць, ня глядзячы на яго правату, усюды яго б'юць і ганяюць. Няма ў яго двара, няма хаткі. Прыгонны строй уносіць разлажэньне ў сялянскія гущы. „Многа ёсьць такіх на сьвеце, што па злосьці ліха плече язычком сваім паганым: сваіх брацьцяў перад панам уядаець за нішто, каб ды самому зато ласку заслужыць у пана“. Гарэлка прыносіць вялікую шкоду селяніну, але за п'янства вінаваціцца не селянін, а пан, каторы спойвае мужыкоў, прадаючы гарэлку са сваіх бравароў у сваіх корчмах. „Хоць і пан цьвярозых любіць, а ўсё-ж водкай людзей губіць. Хоць ксяндзы нам піць бароняць, паны водку, аднак, гоняць. Трудна-ж гэтак нам зрабіці: быць цьвярозым—водку піці“. Ува ўсіх сялянскіх творах адразу адчуваецца іх сялянскі настрой і ненавісьць да паднявольнага прыгоннага жыцця.

К 40-м гадам 19-га стагоддзя на Беларусі ўжо зьяўляецца пісьменьнік, каторы уводзіць нас у далейшую беларускую літаратуру. Гэта—Вінцук Дунін-Марцінкевіч, большасць твораў каторага падае на 50-я гады. Па сваім пахаджэньні ён зьяўляецца дробным шляхцічам-разначынцам. Па сваёй творчасці ён звязан з беларускай школай польскай літаратуры. Па сваіх поглядах—гэта лібэрал-народнік, і ў якога народніцтва ахварбована ў сантымэнтальны романтизм.

Об'ектам творчасці Марцінкевіча зьяўляецца проста беларускі люд і нагул вёска. Аўтар сам кажа, што лічыць сябе лударом простага народу, што будзе пісаць папросту, пабеларуску, каб селянін зразумеў яго. Як лібэрал-шляхціц, ён лічыць,

што паміж прыгоннікаў панам і запрыгоненым селянінам сацыяльнай прорвы няма. Ёсць толькі яма, каторую магчыма запоўніць аднымі моральнымі сродкамі. Трэба толькі, каб пан шанаваў і любіў селяніна і клапаціўся аб яго дабрабыце. Селянін у вадказ на такія да яго адносіны павінен „хваліць толькі бога, шчыра працаваць, любіць добрых паноў, маўляў, родных брацьцяў“. А калі пан нядобры, то трэба цяпець, бо праўда сама сябе скажа. Прыгонная залежнасць ёсць нормальны сацыяльны ўклад жыцця, у рамках каторага будзецца ўся эканомічная і грамадзянская структура Беларусі. Селянін ня толькі можа, але і павінен жыць у рамках гэтага ўкладу, не ламаючы іх. Аўтар пераконан у тым, што злых паноў-прыгоншчыкаў магчыма перарабіць на добрых апякуноў над сялянамі шляхам моральных сэнтэнцый. Дзеля гэтага ў сваіх творах ён прагнецца зрабіць, каб усе яны былі добрымі ідэальнымі панамі.

Ідэальны пан, на погляд Марцінкевіча, заўжды кіруе сваім маёнткам сам, седзячы ў ім, як гаспадар. Ён апякуецца над падуладнымі яму сялянамі, не абцяжае іх лішняю працаю, час-ад-часу робіць для іх пачастункі, без пагарды сам ходзіць да іх на вячоркі. Адным словам, гэта—патрыярхальны пан-народнік, якім быў і сам Дунін-Марцінкевіч. Такі пан ніколі не павінен прымаць у свой маёнтак арандатара ці аканома, адным словам падпанка. Найчасцей ў творах Марцінкевіча перад намі выступаюць такія падсалоджаныя паны. Яны зьяўляюцца сапраўднымі бацькамі, ласкавымі дабрадзеямі сваіх сялян. Усё зло лічыць аўтар у падпанках. Яны, карыстаючы з таго, што пана няма ў маёнтку, ці пан занадта даверыўся ім, зьяўляюцца штодзённымі злыднямі для селяніна. Калі-б ня гэтыя злыдні-падпанкі, каторыя здзекуюцца і дзяруць з селяніна апошнюю шкуру, то на Беларусі быў-бы рай.

Часам Марцінкевіч набіраецца смеласці і патрабуе ад паноў, каб яны ня ў імя інтарэсаў сялянства, і ў імя сваёй карысці звярнулі ўвагу на цяжкую долю селяніна, бо ён ёсць эканомічная апора існуючага ладу, бо ён сваёю працаю корміць пана і культурныя станы гаспадарства. А ў адным з вершаў („Вясна, голад, перапала“) аўтар дашоў нават да такой смеласці, што загаварыў аб „вольнасці“ для запрыгнечанага селяніна. Вольнасць Марцінкевіч разумее вельмі прымітыв-

на. У яго вершы селянін кажа так: „Будзем роўныя з панамі, самі будзем як паны,—і гарэлку піць збанамі, і гуляць так, як яны“. Праўда, што далей аўтар глыбей падходзіць да справы і кажа: „Перастануць нашым братам, як скацінай, таргаваць, напускацца ліхім матам, скуру з ног да карку драць. Палажэньне пана пры волі, па вершу, будзе дрэнна. „Вось паном ня дужа лоўка: самым трэба працаваць! Пабаліць ня раз галоўка, калі прыдзецца араць! Не адзін-то папацець і заскача драпака,—бо сам толькі есьць умець ды драць скуру з мужыка“. Без селяніна і ў далейшыя часы пан не абойдзецца, але ён павінен будзе падходзіць да селяніна не старымі сродкамі, пугай ды дубінай, а зусім пановаму: „Мужык будзець не скацінай, ня раз скажа пан з паноў: пане Грышка, пане Міна! Як-жа, васпан, ці здароў!“

Цікава тое, што нават рахманае і далікатнае народалюб'е Марцінкевіча спатыкае опозыцыю ў шляхецкіх колах. Нават такі прогрэсыўны пясняр, як У. Сыракомля папаў у лік опозыцыянэраў. Яму, напрыклад, не спадабалася, што адзін з герояў Марцінкевіча—Гапон, катораму ўдалося выбіцца з сялян у афіцэры, робіць помсту мучыцелю сялян і свайму ворагу, аканому. „Сыракомля заўважыў яму (Марцінкевічу), што ў апавяданні няма эстэтычнага погляду артысты, ёсьць няхват заслоны, якая прыкрыла-б надта жорсткую нагату самае праўды. Сыракомля ня мог згадзіцца з тым, што Гапон памшчаецца ворагу аканому“. (М. Гарэцкі. Гісторыя беларуск. літаратуры, Вільня, 1920, стар. 81).

Спаткаў опозыцыю і той факт, што Марцінкевіч піша свае творы ў беларускай мове, каторая зьяўляецца мужыцкай мовай. Аб гэтай опозыцыі гаворыць сам Марцінкевіч ў прадмове да свайго перакладу „Пан Тадэуш“ Міцкевіча. „Чаму-ж, думаю, наш народ просты, што з гэтымі панамі так блізка жыў, чаму-ж дробная акалічная шляхта, што, жывучы ў лясным заціску, у хаце між сабою сваёй роднай ужывае мовы,—чаму-ж яна ня мае пазнаць абычаяў сваіх бацькоў. Вось гэта ўсё і нагнала мне думку пералажыць „Пана Тадэуша“ на беларускую мову. Праца мая ў гэтай мове, што мела захваціць нашага беларускага мужыка і бедную шляхту да навукі, ня сустрэла прыцягальнага сярод багатых людзей нашае старонкі“. Выходзіць так, што абшарнікі і наогул багатыя групы жыхарства няпрыхільна

спаткалі творы Марцінкевіча, каторыя ён напісаў у прастай „мужыцкай“ беларускай мове. Можа ім не спадабаліся моральныя сэнтэнцыі аўтара аб шанаванні селяніна, можа не спадабалася простая мова твораў, а можа тое і другое разам.

Спаткаўшы з гэтага боку няпрыхільнасьць, Марцінкевіч зьвярнуўся да другіх колаў беларускага грамадзянства. Ён пачаў шукаць падтрыманьня з боку простага люду, прычым дробную шляхту ён таксама прылучае да гэтага простага люду: „І вось я сягонья ахвярую „пана Тадэуша“, прыбранага ў мужыцкую сярмягу, паном і простаму народу з-пад Дняпра, Дзвіны, Бярэзіны, Сьвіслачы, Віліі і Нёмна. Можа народ той проты, што з маткай прыродай блізка жывець, прымець гэты гасьцінец ад свайго дудара, што апошнія мінуты свайго жыцьця на карысьць народу аддаець“. Трэба зазначыць, што селянін ня прыняў гасьцінца ад свайго дудара, бо быў няпісьменны і цёмны; апроч таго, сантымэнтальныя творы Марцінкевіча не сагласаваліся з сапраўднымі настроямі, думкамі і запатрабаваньнямі беларускага селяніна. Гасьцінец Марцінкевіча прыняла група тагачаснай беларускай інтэлігенцыі, вышаўшая з дробнашляхецкіх колаў.

Нозік Л. І.

Юнацкі рух на Захадзе

„Асноўны фактар, які прывёў да вынікнавення юнацкага пролетарскага руху, ёсць капіталістычны лад“.

Кл. Цэткін

У канцы XIX і пачатку XX ст. ст. прамысловая тэхніка пачала моцна развівацца, што дало мажлівасць капіталістычным прадпрыемнікам выкарыстаць рабочых без мускульнай сілы і без асаблівай профэсіянальнай вывучкі. Дзіцячая і юнацкая праца стала прымяняцца асабліва шырока. У Нямеччыне, напрыклад, па перапісу 1907 г. выявілася 3.000.000 малагадовых рабочых ад 14—18 год; у Швайцарыі ў 1912 г. на 405.000 рабочых наогул приходзіцца 92.000 маладых рабочых. Уцягненне дзяцей і падрастаў у вытворчасць робіць іх эаанамічна незалежнымі ад дарослых членаў сям'і. Развіццё капіталістычнай прамысловасці рушыла старую сям'ю і ўцягнула моладзь у складаны мэханізм грамадзкага працэсу вытворчасці. Стук паравых молатаў і скрып колаў капіталістычных прадпрыемстваў выклікалі ў маладых пролетараў сьвядомасць таго, што яны чалавечыя асобы з уласнымі і правамі і ўласнымі абавязкамі. Малады пролетары зразумеў, што ён ёсць член сваёй клясы. Ён пачынае патрабаваць, каб ня толькі бацькі, але ўсе дарослыя бачылі ў ім свайго роўнапраўнага таварыша, разам з імі маючага права голасу ва ўсіх пытаннях, якія датычацца іх жыцця. Дзіцячая праца, дзякуючы сваёй таннасці, выцясняе працу дарослых рабочых, і эксплёатацыя яе ня мела меж. У Англіі, напрыклад, у сярэдзіне XIX ст. былі выпадкі, калі ў шахтах працавалі 4-х гадовыя дзеці.

Дарослыя рабочыя не заўсёды былі гатовы выступаць у сур'ёзную барацьбу за інтарэсы пролетарскай моладзі.

Усе вышэйпамянёныя факты надалі матэрыяльныя прадпасылкі да ўтварэння сваіх асобных, самастойных, чыста

юнацкіх арганізацый, якія адстаяваюць штодзённыя непасрэдныя патрэбы і інтарэсы. Салдаты ў час рабочых стачак, дэманстрацый гралі ролю палачоў і ўсмірыцеляў. Гэткія абставіны пераканалі, што для паспешнай барацьбы за вызваленне пролетарыяту патрэбна развіцьцё сярод моладзі антымілітарыстычнага руху. Гэты рух зьяўляецца фактарам нараджэння юнацкага пролетарскага руху.

У пэрыод рэвалюцыі 1848 г. ў Вене і некаторых іншых гарадох Аўстрыі ўтвараюцца арганізацыі, якія яднаюць, галоўным чынам, маладых рамесніцкіх вучняў і падмайстраў, якія ўдзяваюцца ў агульную плынь рэвалюцыйнай барацьбы; яны разваліліся хутка пасля рэвалюцыі 1848 г.

Вынікненьне першых, больш-менш моцных арганізацый рабочай моладзі дапасоўваецца да 80 і пачатку 90 г. г. мінулага стагодзьдзя, якія можна падзяліць на 2 тыпы: 1—зьяўраючы сваю ўвагу, галоўным чынам, на задачы эаанамічнага і культурна-асьветнага характару і 2—праводзячыя энэргічную барацьбу проці буржуазнага мілітарызму. Такі падзел функцый залежаў ад асобных умоў кожнай дзяржавы ў асобнасьці. У дзяржавах, дзе пролетарыят жыў пад асабліва цяжкім ярмом поліцэйскіх, яго маладняку трэба было на першых часоах задаваляцца чыста эаанамічнай барацьбай.

Доўгія часы юнацкі рух ня быў арганізацыйна аформаваным. Ня толькі ня было Інтэрнацыянальнага аб'яднаньня, нават у васобнай дзяржаве не існавала адзінага саюзу моладзі, дзякуючы чаму юнацкія арганізацыі былі слабыя.

Такое становішча прывяло да аб'яднаньня агульна-дзяржаўных арганізацый у 900 г. г., да ўтварэньня Інтэрнацыяналу моладзі ў 1907 г., і ў гэтым-жа годзе ў Нямецчыне ў горадзе Штутгарце быў скліканы міжнародны конгрэс.

Большасьць юнацкіх арганізацый дзейнічалі самастойна і былі ў незалежнасьці ад соцыял-дэмакратычных партый. З аднаго боку, такая незалежнасьць дала спрыяючыя рэзультаты, а іменна — уплыў рэформізму, які ахапіў рух дарослых рабочых, не зачапіў саюзаў моладзі, яны засталіся рэвалюцыйнымі і рыхтавалі пролетарскіх байцоў. З другога боку, гэта незалежнасьць была ня зусім спрыячай, затым што адсутнічала непасрэднае ідэаэае кіраўніцтва з боку дарослых рэвалюцыйных марксыстых.

Капіталізм, пачынаючы з 1907 г., перажываў перыод свайго вялікага росквіту, моцна эксплётаваліся колёніі, што дало магчымасць капіталістым пайсці на некаторыя ўступкі ў адносінах да сваіх рабочых.

Вось такая глеба выклікала ў пролетарскіх колах росквіт „мірных настрояў“, што і прывяло да рэфармізму. Партыйная і профэсійная бюрократыя, якая захапілася рэфарміцкім духам, спалохалася рэвалюцыйнай ідэолёгіі самастойных юнацкіх арганізацый і высунула прынцып: „Моладзь не павінна займацца політыкай“. З гэтага часу распачалося цкаванне супроць юнацкіх самастойных арганізацый. У тыя часы ў Нямеччыне рэйхстагам быў выдадзены закон, які не дазваляў моладзі ніжэй 18-гадовага ўзросту ўступаць у які-небудзь політычны саюз. Ён быў накіраваны выключна супроць пролетарскай моладзі. Профсаюзы і соц.-дэмократ. партыя, замест таго, каб павесці энэргічную кампанію пратэсту—дапамагалі рэакцыйнаму ўраду Вільгельма II-га ў ліквідаванні самастойнага юнацкага руху ў Нямеччыне. Па сьлядох Нямеччыны пашлі ў 1911 г. голяндзкія, а крыху пазьней францускія і іншых дзяржаў рэфарміцкія партыйныя групы. У некаторых толькі дзяржавах, як Італія, Швэцыя, Норвэгія, удалося моладзі захаваць незалежнасць. У тых дзяржавах, дзе арганізацыі моладзі падпалі пад опартуністычны ўплыў, утварыліся камітэты па працы сярод моладзі, якія ўзяліся за выгнанне політыкі з галоў маладых рабочых, што фактычна прывяло да знішчэння пастаноў Штутгарцкага конгрэсу. Самастойнасць моладзі была знішчана і кіраўніцтва ёю перашло культ-асветным аддзелам партыйных камітэтаў, дзе зусім ня было маладых рабочых.

Перыод з 1908 г. да пачатку сусветнай вайны можна назваць перыодам росквіту юнацкіх арганізацый. У некаторых дзяржавах вялася энэргічная асветная праца. Былі заснаваны юнацкія клубы, адчыняліся курсы, чыталіся лекцыі, спортыўныя спаборніцтвы і г. д. У дзяржавах, дзе моладзь ня была задаволена меншавіцкай політыкай, яна падрыхтоўвала моладзь да барацьбы з опартунізмам у рабочым руху.

У 1910 г. ў Копэнгагене адбыўся II-гі конгрэс юнацкага інтэрнацыяналу. Апошні, ў гісторыі юнацкага руху не займае асабліва паважнага месца, затым што на ім былі толькі зама-

цаваны рэзолюцыі I-га конгрэсу аб антымілітарызме і аб соцыялістычным выхаванні моладзі. На барацьбу за самастойнасьць юнацкага руху конгрэс не зьвярнуў належнай увагі, і былі прыняты рэзолюцыі аб сумеснай працы соцыялістычных саюзаў моладзі з соцыялістычнымі партыямі і профсаюзамі.

У 1912 г. ў Швайцарыі ў г. Базэлі адбыўся III-ці конгрэс Інтэрнацыяналу моладзі. На ім разгледжана пытаньне аб становішчы моладзі ў выпадку вайны і была прынята рэзолюцыя, якая заклікала пролетарыят на барацьбу супроць вайны. Гэты конгрэс у гісторыі лічыцца толькі па лічбе, а вядомы ён як нічога ня ўнёсшы ў юнацкі рух, бо прынятая рэзолюцыя, як гэта выявілася ў 1914 г., не пашкодзіла большасьці соцыялістых зьмяніць сыягу Інтэрнацыяналізму і пайсьці на барацьбу за бацькаўшчыну.

У пачатку вайны 1914 г. з боку юнацкага Інтэрнацыяналу не ажыццяўлялася ніякіх мер дзеля ўзбуджэньня сувязяў міжнародных арганізацый моладзі, і ён па прыкладу Інтэрнацыяналу дарослых соц.-дэмакратаў разваліўся пры першых гарматных стрэлах. Опозицыйная моладзь Нямеччыны, якая склалася яшчэ да вайны, у часы яе ўсіліла сваю працу ў галіне агітацыі проці вайны, прымала ўдзел у процівайсковых дэманстрацыях, вяла рэволюцыйную прапаганду сярод юнацкіх арганізацый і выкрывала соцыял-патрыятычных правадыроў моладзі. Уся гэта праца вялася супольна з падпольнай арганізацыяй дарослых рабочых „Спартак“, з якое ў апошнія часы ўтварылася нямецкая кампартыя. Ідэёвым кіраўніком у гэтыя часы быў К. Лібкнэхт.

Аднай з самых героічных арганізацый, якая яшчэ ў даваенныя часы адстаяла самастойнасьць свайго саюзу, зьяўляецца „Соцыялістычны саюз моладзі Італіі“.

Апошні разьвіўся ў абставінах дзейнай барацьбы супроць опартунізму і соцыял-прадаўніцтва.

Швайцарскі саюз моладзі адрозьніваецца ад іншых тым, што, апроча барацьбы з опартуністычным уплывам, ён вёў пасьпешную работу па ўстанаўленьню міжнародных сувязяў юнацкіх арганізацый і зьяўляўся цэнтрам усяго міжнароднага юнацкага руху.

Швайцарскаму саюзу дапамагала ў вядзеньні такой работы тое, што, папершае, Швайцарыя ў часы вайны была

нэўтральнай і, падругое, што саюз моладзі быў у цеснай сувязі з расійскімі эмігрантамі-бальшавікамі на чале з т. Леніным і інш. У Швайцарыі ў 1915 г. адбылася Бэрнская канферэнцыя, якая заклікала арганізацыі ўсіх дзяржаў да актыўнай палітычнай барацьбы, проклямавала поўную самастойнасць юнацкага руху, устанавіла „міжнародны юнацкі дзень“. У Швайцарыі выдавалася міжнародная рэволюцыйная часопісь „Інтернацыянал моладзі“ пад рэдакцыяй Мюнцэнбэрга, якая потым зрабілася трыбунай усіх праціўнікаў вайны і ўсіх рэволюцыйных соцыялістых.

У часопісі супрацоўнічалі: Лібкнэхт, Ленін, Троцкі, Зіноўеў, Радэк і інш. У вадносінах тактыкі ў галіне барацьбы з мілітарызмам і вайной адсутнічала рэволюцыйная чоткасьць і марксыцкая вытрыманасьць.

Замест рэволюцыйных лёзунгаў—„узброеныя пролетарыяты і разброеныя буржуазіі“ і „рэволюцыйны выхад з імперыялістычнай вайны шляхам узброенага паўстаньня рабочай масы“,—юнацкія арганізацыі высунулі на сутнасці дробна-буржуазны лёзунг „наогул разброеныя“.

Гэта тлумачыцца няўменьнем распазнаць рэальных абставін клясавай барацьбы.

У 1919 г. ў Вэнгрыі была абвешчана дыктатура пролетарыяты. Моладзь прымае актыўнейшы ўдзел у будаўніцтве Савецкай улады і арганізацыі Вэнгерскае Чырвонае арміі. Але Савецкая ўлада Вэнгрыі хутка падае пад націскам контр-рэволюцыйных Румынскіх войск, і рабочая моладзь першая прымае на сабе ўдары рэакцыі, лепшыя байцы моладзі канчаюць жыццё на віселіцах і ў турмах. Рабочая моладзь ва ўсіх рэволюцыйных баёх была першай. Пасьля перамогі контр-рэволюцыі моладзь, ня гледзячы на суровыя сачэньні, працягвала ісьці рознымі шляхамі да сусьветнай рэволюцыі.

У Вэнгрыі, напрыклад, моладзь замкнулася ў падпольлі, у Нямецчыне ў палова-легальных абставінах вяла вялікую палітычную дзейнасьць.

Рэволюцыйная моладзь, якая да вайны знаходзілася пад уплывам рэфармістых, у час яе зразумела іх няправільную і утопічную палітыку, адмовілася ад гэтага ўплыву і ў 1919 г. ў Бэрліне, пры заснаваньні Комуністычнага Інтернацыяналу Моладзі, далучылася да яго і павяла комуністычную агітацыю ня

толькі сярод рабочай моладзі, але і сярод дарослых рабочых і нават сярод радавых членаў соц.-дэмакратычнай партыі, заклікаючы апошніх да распаду і ўтварэння Комуністычнай партыі.

У гэты пэрыод юнацкія арганізацыі былі намеснікамі яшчэ ня склаўшайся Ком. партыі. Першае месца ў рэвалюцыйным руху моладзі пасля 1-га конгрэсу КІМ'у, які адбыўся ў Бэрліне, займае ўтварэнне I-шых комсамолаў, і к II-му конгрэсу, які адбыўся ў Маскве ў 1921 г., ужо налічваліся комуністычныя арганізацыі моладзі ў 43-х дзяржавах.

Другі конгрэс паставіў прад сабой наступныя заданні: 1) прыняць пад увагу політычныя абставіны і становішча ў сусьветным рабочым руху, 2) выявіць ролю Комсамолу ў агульным рабочым руху і 3) намеціць непасрэдныя задачы комуністычнага юнацк. руху. Пытанні на II-м конгрэсе разглядаліся ў чыста комуністычным духу, у цеснай сувязі з пастановамі III-га конгрэсу Комінтэрну, які адбыўся незадоўга да конгрэсу КІМ'у.

Вясной 1923 г. КІМ запрагнаваў выканкамам 2 і 2^{1/2} Інтэрнацыяналаў распачаць сумесную барацьбу супроць уціску рабочай моладзі. КІМ таксама запрапанаваў склікаць сусьветны конгрэс усіх арганізацый рабочай моладзі, які-б распрацаваў праграму запатрабаванняў рабочай моладзі; падругое—выкрыць прадаўніцкую ролю 2 і 2^{1/2} Інтэрнацыяналаў і ў працэсе барацьбы паказаць шырокім гушчам моладзі, што толькі КІМ можа праводзіць ахову яе інтарэсаў.

Правадыры першых 2-х інтэрнацыяналаў адмовіліся ад гэтых проіозыцый.

У 1922 г. ў Маскве адбыўся III-ці конгрэс КІМ'у, які выказаўся за працяг кампаніі адзінага фронту ўсёй рабочай моладзі, за пераход да састэмы заводзкіх ячэек і намеціў плян перагляду старой праграмы КІМ'у, якая была прынята бэрлінскім конгрэсам у 1919 г. Трэці конгрэс паставіў прад аддзельнымі комсамоламі задачу ўсілення антымільтарыстычнай барацьбы ў зьвязку з новай пагрозай сусьветнай вайны.

Увесь пэрыод ад III-га конгрэсу да IV быў пэрыодам надзвычайна цяжкіх баёў для ўсіх саюзаў і ўсяго Інтэрнацыяналу Моладзі. Але, ня гледзячы на гэта, КІМ прарабіў значную працу і, як інтэрнацыянальная арганізацыя, павялічыў і пашырыў свой уплыў.

Чацьверты конгрэс зьяўляецца юбілейным, затым што прашло 5 год з часу заснавання КІМ'у, і за гэтыя пяць год

мы маем наступныя рэзультаты: на I-м конгрэсе пад сьцягам КІМ'у былі аб'яднаны саюзы моладзі 14-ці дзяржаў, на другім— 43-х дзяржаў, на трэцім лік дзяржаў падняўся да 60, а рабочых уцягнена да 760.000, г. зн. павялічылася ў 4 разы ў параўнаньні з тым, што мы мелі на I-м конгрэсе. На IV конгрэсе налічвалася звыш мільёну, дзе ўжо былі прадстаўнікі саюзаў моладзі ўсіх пяці часьцін сьвету.

Ня глядзячы на адноўлены склад саюзаў, іх політычная актыўнасьць ня толькі пала, але нават павялічылася, і ў многіх здарэньнях, якімі перапоўніўся пэрыод ад III-га конгрэсу, галоўнейшыя сэкцыі КІМ'у ўдзельнічалі самым актыўным чынам і выявілі сябе, як сапраўды рэволюцыйныя арганізацыі, напрыклад, праца, якую правёў Нямецкі Комсамол па падрыхтоўцы ўзброенага паўстаньня; Комсамол Баўгарыі быў адным з галоўнейшых сіл верасенскага паўстаньня і змагаўся ў першых шэрагах баўгарскіх рабочых і сялян.

Саюзы моладзі ва ўсіх дзяржавах актыўна ўдзельнічалі ў партыйным жыцьці, амаль усюды становячыся адной з апор Комінтэрну ў сваёй дзяржаве проці ўсякіх опартуністычных хістаньняў і ўхілаў. У нямецкім саюзе, напрыклад, мы нагледалі тое-ж зрушэньне ўлева, што і ў партыі, і на Лейпцыгскім зьездзе КСМ не знашлося аніводнай рукі, якая паднялася-б за опартуністычныя памылкі, якія былі зроблены групай Брандлера. У час распаду Норвэскай Комуністычнай партыі, калі адна частка яе аддзялілася і вышла з шэрагаў Комінтэрну— Норвэскі Комсамол стаяў цалком і поўнасьцю на пазыцыі Комуністычнага Інтэрнацыяналу. Таксама і ў інш. дзяржавах Комсамол цвёрда выказаўся супроць опартуністычных хістаньняў. Гэта асабліва яскрава выявілася для ўсіх у час Расійскай партдыскусіі, калі ўсе цэнтральныя камітэты асноўных саюзаў выказаліся за старую гвардыю бальшавізму, за ЦК РКП, проці памылак нашае опозыцыі, проці гэіх пастаноўкі пытаньня аб двух пакаленьнях, якую даў т. Троцкі.

У пэрыод ад III-га да IV конгрэсу большая частка комсамольцаў розных дзяржаў папала ў рукі буржуазіі, каторыя з імі расправілася пасвойму: растрэльвала, вешала, саджала ў турмы і г. д. Але комсамольцы, як сапраўдныя дзеці пролетарыяту, седзячы ў турмах, ведалі пра заданьні, якія стаяць прад комуністычным рухам моладзі. Аб гэтым можа пасьвед-

чыць наступны ліст, які прысланы на імя IV конгрэсу вязнямі-комсамольцамі адной з польскіх вайсковых турмаў, які кажа: „Чацьверты конгрэс КІМ’у павінен адрэзіць нашы арганізацыі ў сапраўдныя масавыя аб’яднанні рабочай і сялянскай моладзі і павесці гэта новае пакаленьне працоўных па шляху ісцінага ленынізму, ня ведаючага хістаньяў і ўхілаў“. Гэты ліст быў прадстаўлены ў Маскву сакрэтна і быў прачытан пры адчыненні IV конгрэсу КІМ’у. Над гэтай вялікай задачай, якую выказалі польскія комсамольцы ў сваім лісьце, і працаваў IV конгрэс.

Асноўная ідэя конгрэсу заключалася ў тым, што на перабор усім сачэньням і труднасьцям заваяваць масы, выхаваньне многамільённае пакаленьне маладых ленынцаў ня толькі па кнізе, але для барацьбы, якую вядуць рабочыя ўсіх дзяржаў проці капіталу.

Да IV конгрэсу заходнія саюзы не вялі амаль ніякай працы на вёсцы за выключэньнем Баўгарскага і Фінляндзкага Комсамолаў. Чацьверты конгрэс КІМ’у дэталёва распрацаваў пытаньне аб працы сярод сялян, прыняўшы пад увагу багатую практыку Расійскага Комсамола. Быў выпрацаван цэлы шэраг эканомічных і культурных запатрабаваньяў сялянскай моладзі і вызначаны арганізацыйныя формы працы ў вёсках на Захадзе.

Усе гарадзкія комсамольскія арганізацыі вызначылі сілы для арганізацыйнай работы сярод сялянскай моладзі. Яны павялі шырокую агітацыю за Чырвоным Сялянскім Інтэрнацыяналам супроць тэй работы, якую вядуць так званыя аграрныя партыі і саюзы моладзі гэтых партый сярод дарослага і маладога сялянства. Яны аб’яднаюць сялянскую моладзь вёскі для барацьбы проці мілітарызму, проці эксплёатацыі з боку кулакоў, за лепшыя ўмовы працы, за лепшую школу, за саюз з рабочай моладзьдзю гораду і г. д. і г. д. Чацьверты конгрэс паставіў перад сабой задачу аб працы сярод моладзі Ўсходу.

Пасьля чацьвертага конгрэсу, у зьвязку з здарэньнямі ў Кітаі, вайной у Мароко, падрыхтоўкай імперыялістычнай блэкады і вайной проці СССР, а таксама з пытаньнямі міжнароднага юнацкага руху, Выканком КІМ’у ўхваліў склікаць у Бэрліне канфэрэнцыю камуністычных саюзаў моладзі Эўропы. Канфэрэнцыя адчынілася 21 ліпеня 1925 г. і цягнулася два дні.

Апрача членаў Выканкому КІМ'у на канферэнцыі прысутнічалі прадстаўнікі комсамлаў: Англіі, Францыі, Расіі, Чэха-Славакіі, Італіі, Аўстрыі, Швайцарыі, Голяндыі, Польшчы, Бальканскіх і Скандынаўскіх федэрацый.

Аднай з галоўнейшых пастановаў канферэнцыі зьяўляецца рэзолюцыя аб задачах КІМ'у ў зьвязку з небясьпекай новых войнаў. У вадносінах да любой вайны, якую вядзе ці будзе весьці любая імперыялістычная дзяржава, камуністычная моладзь займае паступова бальшавіцкую, рэволюцыйную, пераможную політыку.

Пераход усякай імперыялістычнай вайны ў грамадзянскую, проці сваёй „отечественной“ буржуазіі шляхам доўгай падпольнай і легальнай работы ў масах, у арміі—вось тая агульная лінія дзейнасьці камуністычнай моладзі на час вайны¹⁾.

Што гэтыя пастановы прымяняюцца ў жыцьці і не зьяўляюцца толькі на паперы можа пасьведчыць рабочы рух Францыі, іх лёзунгі і запатрабаваньні, немарудзячай згоды з рыфамі эвакуацыя Марока, прызнаньне поўнай яе незалежнасьці, лёзунг братэрства францускіх салдат з рыфамі і падрыхтоўка агульнай дэманстрацыі стачкі супроць вайны.

Калі мы паглядзім на арміі, якія змагаюцца ў Кітаі, то заўважаем, што ў рэволюцыйных ёсьць ідэёвая зьлітнасьць і моцная дысцыпліна ў параўнаньні з арміямі контр-рэволюцыйнымі, што можна растлумачыць толькі работай моладзі, як—у першай за дысцыпліну, за зьлітнасьць, а ў другой за распад і агітацыю супроць імперыялістычнай вайны і перавядзеньнем яе ў грамадзянскую.

Рэволюцыйная моладзь усяго сьвету ідзе па ступенях ленінізму, дзейнічае пабальшавіцку, сама ўзмацняецца і пашыраецца, адначасова выкрываючы процідзейную ёй меншавіцкую моладзь.

Перад КІМ'ам стаіць вялікая задача—зьліняньне ўсіх струменьняў юнацкага руху ў адзінае вялікае, магутнае, бурлячае мора камунізму, якое затопіць буржуазію ўсяго сьвету і назаўсёды вызваліць пролетарыят усіх краін ад векавечнага ярма капіталу.

¹⁾ На вайну нямажна проста адмовіць забастоўкай, таксама як нельга проста адмовіць рэволюцый і што для перамогі рэволюцыі неабходна весьці доўгачасовую, цяжкую нелегальную работу ў час вайны.

Електратэхнічная будоўля

Рэдкая галіна тэхнікі мела такі вялізаразны размах, які мае электратэхніка. Асабліва ў апошні час электрыфікацыя ідзе наперад самымі буйнымі крокамі. Калі чыгункі ў некаторых дзяржавах дашлі да пункту перасычэння, як у Амэрыцы, то электрычнай будоўлі ня відаць і мяжы; шмат у якіх галінах электрыфікацыя можа мець прыстасаваньне, бо розныя рознавіды энэргіі могуць быць замененымі электрычнасьцю.

Дзякуючы электрычнасьці зьяўляецца магчымаць карыстаць танную энэргію, як вугаль, торф, апілки, цячэньне вады і г. д., прытым шмат эакономней—у 2-3 разы. Вугаль трэба перавозіць—электрычнасьць сама ідзе на значную далячыню па провадах, і гэтым яшчэ больш удзешаўляе скарыстаньне энэргіі. Апрача ўсяго гэтага машыны многа портаціўней, чысьцей машын другіх рознавідаў энэргіі, як пара нутранога згараньня і г. д. Усім гэтым сумесна ўзятым і тлумачыцца шырокае разьвіцьцё электратэхнікі і асаблівае зацікаленьне ў вучоным сьвеце.

У канцы 24 г. ў Англіі быў усясьветны конгрэс па ўсясьветнай энэргітыцы, дзе разглядалася дасягненьне ў электрыфікацыі ўсіх дзяржаў сьвету. Пры праглядзе лічбаў электрыфікацыі больш усяго кідаецца ў вочы скарыстаньне цячэньня вады. За апошнія часы гідротэхнічная будоўля даволі шырока шагнула наперад. Яна мае не малое значэньне нават у такіх дзяржавах, як Італія, дзе горных рэк ня так і многа.

Прывядзем лічбы, якія паказваюць ролі гідрастановак у электрыфікацыі:

ДЗЯРЖАВЫ	Магутнасьць (мошность) гідраэлектра- станцый у мільёнах KW	0/0 за агульнай магутнасьці станцый	0/0 скарыстань- ня гідрарэ- сурсаў дзяр- жавы
Швайцарыя	1,00	98	19
Швэцыя	0,8	85	12
Канада	1,77	70	10
Італія	1,76	63	20
Японія	1,0	35,2	20
П.-А.З.Ш	6,78	40	12,5

Як відаць, абсалютныя лічбы самыя большыя ў Амэрыцы. Адносна ж скарыстаньня водных рэсурсаў—большыя ў Японіі і Італіі.

За апошнія 9 год у Норвэгіі гідраўстаноўкі павялічыліся ў 5,5 раз.

У Швайцарыі магутнасьць станцый, якія знаходзяцца ў пэрыодзе пабудовы, складае 40 проц. ад магутнасьці існуючых.

Электрычная энэргія ідзе, галоўным чынам, для прамысловасьці, потым для гарадскога быту, сельскае гаспадаркі і сельскага быту.

У А. З. Штатах проц. электрыфікаванасьці дашоў у 23 г. да 61. У 1914 г. было толькі 41 проц. Разам з ростам электрыфікацыі прамысловасьць усё больш і больш ідзе на пачупны ток, як болей танна. Гэта залежыць ад таго, што станцыі малой магутнасьці толькі дзеля аднаго заводу ня выгоды—каштуюць адносна дорага.

Бытавая нагрузка расьце далёка не прапорцыянальна ўзросту насельніцтва.

Так, у 1922 г. ў Каліфорніі ня было прыросту насельніцтва, а прырост бытавое на грузкі дашоў да 20 проц.

У Амстэрдаме магутнасьць электрычных печаў 35.000 KW, тады як магутнасьць усіх мотораў гораду 40.000 KW., г. зн., што такая частка энэргіі ідзе на апал гораду. На вуліцах кожны поліцэйскі кожны гандляр мае маленькую электрычную печ дзеля саграваньня ног.

Апал дрывамі даражэй на 17 проц., газам—на 27 проц. Рост бытавой на грузкі ў тым жа горадзе відаць з такіх лічбаў:

Г а д ы	Лік абонентаў	Гадавое па- трабленьне ў тысячах KW.
1919	633	425
1921	3.768	1965
1923	17.504	10108
па сакавік 1924	20.572	—

У сельскую гаспадарку электрычнасьць праходзіць многа меншымі крокамі, як у горадзе. Гэта тлумачыцца тым, што

сельская гаспадарка раскідана дробнымі пунктамі, дзякуючы чаму прыходзіцца многа затрачваць сродкаў на перадачу энэргіі. Больш усяго сялян карыстаецца электрычнасьцю ў Норвэгіі, Швайцарыі і Амэрыцы. У Амэрыцы за апошнія гады прырост энэргіі складаў 10 проц. у год, сялянская патрэбнасьць даходзіць да 19 проц.

У Норвэгіі ў электрыфікаваных дамах жыве 70 проц. насельніцтва. За 7 гадоў, 15—22 г., лік гарадзкіх абанэнтаў вырас з 830.000 да 840.000, у сельскіх мясцовасьцях з 470.000 да 960.000 больш, як у 2 разы.

Сельская гаспадарка глытае энэргіі як для с.-г. машын, так і для асушкі сена (ноччу па больш таннай энэргіі).

Наш саюз адстае ад другіх дзяржаў надта далёка. Наше душавое скарыстаньне электрычнай энэргіі складае *ўсяго 1 проц. ад душавога скарыстаньня ў Норвэгіі*. Але гэта маленькая лічба павінна яшчэ больш зьменшыцца, бо наш плян электрыфікацыйнае будоўлі многа адстае ад пляну норвэскага. *У Норвэгіі на душу ў год вырабляецца энэргіі 1850 KW., а ў нас—19; колькі трэба нам яшчэ гнацца, каб дайсьці да лічбы 1.850*. Там цяпер на разьвіцьцё электрыфікацыі ўкладваецца 60 мільёнаў рублёў, у нас—50 міл.

У Японіі прырост электр. энэргіі 14 проц., у нас—5 проц.

На захадзе будуцца станцыі ўсё большай і большай магутнасьці. Па апошняй новыя перавышаюць старыя на 30 проц., у нас—толькі 18.

Вось яшчэ некалькі лічбаў. Увесь Маскоўскі вузел патрабляе столькі энэргіі, колькі *адны над'ёмнікі Нью-Ёрка*, а ўвесь Нью-Ёрк столькі—колькі ўся Англія, але ўсё-ж і ён адстае ад Норвэгіі, бо яго гадавое патрабленьне ў 7 міл. жыхароў роўна гадавому патрабленьню гарадоў Норвэгіі з 2,7 міл. насельніцтва.

Норвэгія мае значны лішак электрычнай энэргіі, і цяпер распрацоўваецца вялізны плян экспарту энэргіі ў Данію і Голяндыю праз мора; калі гэты проект пройдзе, то Норвэгія на электрычнай энэргіі будзе амаль першай дзяржавай у сьвеце на даволі доўгі час.

У нашых умовах, пры адсутнасьці станцый, пры неабходнасьці карыстацца раённымі, усё-ж такі выходзіць, што электрычная энэргія таней многіх другіх.

Вось некалькі прыкладаў з нашага жыцця.

У Ардэмаўскай акрузе заараньне 1 дзесяціны поля электрапругам каштуе 11 р. 78 к., фордзонам 7 р. 61 к., валамі (9 валоў) 11 р. 25 к., толькі фордзон за 8 гадзін можа заараць 1,5 дзесяціны, валы 1 дзес., а электрапруг 6-7 дзесяцін. Там жа малацьба з пуда зерняці каштуе:

электрамотарам	0,9 к.
лёкамобілем (апал саломы)	1,8 к.
„ (апал вугалём)	2,8 к.

У вёсцы Боркі Палтаўскае акругі сяляне карыстаюцца энэргіяй ад млына, у месяц адна лямпачка ім абходзіцца ў 12 к.

За ўвесь асьвяціцельны сэзон газаю каштуе 4 р. 80 к., электрычнасьцю 1 р. 50 к. Абмалот коньмі 15 к. з пуда, электрамотарам 3,3 к.

Шунгуская с.-гаспадарчая станцыя дае энэргію для сваёй вёскі, там абходзіцца малацьба коньмі з пуда 20 к., электрамотарам—11 к.

Гэтыя лічбы ярка гавораць аб бязумоўнай карысьці пераходу на электрычную энэргію, нават пры раённых станцыях, а ўсё вышэйнапісанае падкрэсьлівае нашу наймаверную адсталасьць ад Заходняй Эўропы і Амэрыкі.

Л. Цьвяткоў

Наша сялянства, яго прыяцелі й ворагі ў літаратурным адбівьці

(Рысы народніцтва на беларускай глебе ў творчасьці Сыракомлі)

Маючы на ўвазе паказаць рысы народніцкага сьветапогляду ў творчасьці Кандратовіча-Сыракомлі, можна было-б, як гэта цяпер робіць большасьць дасьледцаў грамадзкага жыцьця, выявіць супярэчнасьць паміж народніцкім дуалізмам і марксыцкім монізмам.

Але ня гэта зьяўляецца нашаю мэтаю.

Мы хочам даведацца, наколькі сьветапогляд Сыракомлі блізкі да народніцтва. Дзеся гэтага мы павінны мець на ўвазе галоўныя падставы ідэолёгіі народніцтва.

Перш за ўсё—што такое „народ?“

Гэта ня тое самае, што нацыя, бо ў яе склад уваходзяць, напрыклад, усе беларусы, а народнікі адрозьніваюць „народную“ частку жыхарства ад „ненароднай“.

Гэта таксама не зьяўляецца й клясаю ў соцыялёгічным сэнсе, бо кляса—група з аднолькаваю роляю ў вытворчасьці, а тут мы гэта не заўсёды бачым.

Дакладней за ўсё „народ“ (паводле народніцкае ідэолёгіі) можна прыраўнаваць да аднаго стану—да стану сялянскага.

Але сялянства, знаходзячыся ў розных эаномічных умовах, ня мае адзінства, сьцэльнасьці, ніякае супольнасьці інтарэсаў і мэт ад таго часу, як ня існуе прыгону.

Вясковыя заможнікі ды бедната—вось два варожыя групаньні ў адным і тым самым „народзе“.

Літаратура як навуковая, таксама й мастацкая даўно заўважыла гэты факт, бо ён відавочны, але пісьменьнікі-народнікі не заўсёды бачаць яго вынікі, ня часта адзначаюць бязумоўную супярэчнасьць інтарэсаў дзвёх сялянскіх кляс. Народнік, на падставе свайго дуалістычнага сьветапогляду, поруч з эако-

номічным фактарам, ставіць фактар псыхічны, а дзеля гэтага верыць, што частка нацыі мацнейшая з моральнага боку павінна перамагчы сваіх ворагаў у хуткім часе, хаця-ж бы яны мелі вялікую эканамічную перавагу.

Блізасьць да прыроды, „чорназемнае імкненьне“ („чорноземная тяга“, як гаварылі расійскія народнікі), земляробскі інстынкт, „улада зямлі“ і г. д. даюць працаўніку-хлебаробу перавагу над кулаком, бо гэты апошні раней ці пазней адарвецца ад зямлі і, як той Антэй у казцы, згубіць сваю моц. Апроч гэтага, кулак—індывідуалісты, тады як хлебароб жыве ў грамадзе, і яна ўратае яго ад моральнага й матэрыяльнага заняпаду. Уласна кажучы, кулакі нават зусім не зьяўляюцца часткаю „народу“, а толькі нейкаю хваробаю, болякаю на яго цэле, ненормальным новаўтвареньнем на яго організьме.

Дзеля гэтага захаваньне сялянскае грамады, чаго-б гэта ні каштавала,—вось галоўны пункт народніцкае праграмы, цесна звязаны з усёю ідэолёгіяй народніцтва.

Маючы на ўвазе высокія моральныя рысы „народу“, абавязкова трэба ўтварыць з ім найцясьнейшую сувязь, атрымаць ад яго ўсю моральную карысьць, якую ён можа даць інтэлігенцы, а за гэта прынесці яму ў дар пакуль што хаця-б толькі простую пісьменнасьць.

Урэшце „хаджэньне ў народ“ магло мець на ўвазе й паважныя навуковыя мэты—збіраньне фактаў народнае творчасці, вывучэньне асаблівасьцяў быту і г. д. Гэта мела значэньне і для нацыянальнае сьвядомасьці.

У мінулым сталяцьці шмат якія народы прачнуліся для сьвядомага нацыянальнага жыцьця.

У Беларусі ды Украіне сярод тых кляс грамадзтва, якія былі згубіўшы нацыянальнае самапачуцьцё, зьяўляецца зноў цікавасьць да ўсяго свайго, роднага, блізкага, пачынаецца „збліжэньне з народам“.

Інтэлігенты ня толькі носяць сялянскую вопратку, ня толькі гамоняць з мужыкамі аб іх справах і цікавцяцца песьнямі ды казкамі, але ўжываюць народную мову ў літаратуры.

Людвіг Кандратовіч, які пісаў пад імем Уладыслава Сыракомлі польскія вершы, карыстаўся й роднаю беларускаю моваю. Адзін яго верш рэволюцыйнага зьместу пачынаецца такімі словамі:

Заходзіць сонца пагоднага лета,
 Вее вецер з Заходніх нябёс;
 Здароў будзь, вецер! з далёкага сьвету
 Добрыя-ж весьці ты да нас прынёс!
 Здаровыя-ж будзьце, эй, добрыя весьці:
 Там, на Заходзе, праліваюць кроў,
 Б'юцца для славы, свабоды і чэсьці
 І робяць вольных людзей з мужыкоў.

Гэты верш, які, магчыма, меў на ўвазе паўстаньне французскіх народных мас, прыдушанае генэралам Кавеньякам у моры крыві ў 1848 годзе, быў надрукаваны толькі ў 1862 годзе, у якасьці дадатку да рэволюцыйнае брошюры „Гутарка старога дзеда“.

Мы цікавімся цяпер ня толькі політычным зьместам гэтага твору, а таксама й тым фактам, што ён напісаны чыстаю й прыгожаю народнаю беларускаю моваю.

У большасьці сваіх твораў Кандратовіч-Сыракомля хацеў даць чытачом усебаковы малюнак вясковага жыцьця з яго добрымі й дрэннымі зьявамі.

Агляд гэтага малюнку найзручней, найвыгадней будзе пацаць з поэмы „Янка Магільнік“¹⁾ („Ianko Smentarnik“).

Гэты Янка—наилепшы прадстаўнік беларускага сялянства, найлепшы сябра вясковае грамады.

„Год пяцьдзесят ці больш таму жыў у ваднэй вёсцы багаты дзяцюк, прыгожы, вясёлы, адзін з тых людзей, у якіх сэрца заўсёды б'ецца гарача, якія ўрадзіліся не гультаямі. Калі яны кахаюць, дык пчыра, калі працуюць, дык ахвотна, з прыемнасьцю пацеюць над плугам, усім чыста на сьвеце цікавяцца, усіх гатовы абняць, усім падаць руку, каб дапамагчы...“

Дык вось усё і глядзелі на Янку, як на роднага брата, а ён бязупынку быў заняты: заўсёды знаходзілася тая ці іншая праца ў вясковай грамадзе.

Ён кахаў сваю родную вёску, гэта была яго гордасьць; кахаў сваіх бацькоў ад пчырага сэрца, кахаў свае палі й сенажаці, рэчку, якая ўецца там, свае лясы й дымкі над хатамі. Родным братам быў ён для парабкоў“...

Далей аўтар дадае сваю ўвагу: „заўсёды прыемна бывае падзяляць з грамадою долю й нядолю, жыць супольным жыцьцём з усімі, адчуваць братняе адзінства“.

Мы бачым, што потым, адарваны ад гэтага адзінства, закінуты на чужыну, Янка ўвесь час нудзіцца ды мучыцца і зна-

¹⁾ Увага: Пераклад вершаў Сыракомлі на беларускую мову зроблены аўтарам гэтага артыкулу.

ходзіць сабе толькі адну радасць—сумленнае выкананьне сваіх моральных абавязкаў. „Грамада“, як адзіная суцэльнасьць,— вось прадмет каханьня Янкі.

„Бывала, памрэ хто ў вёсцы,—Янка шчыра заплача, як малое дзіцянё. У чужым чалавеку, што зышоў з гэтага сьвету, Янка губляў быццам роднага бацьку ці брата. Ён зробіць і магілу і труну, сьпяе жалобныя сьпевы, а калі блізкія ў нябожчыка небагатыя, дык яшчэ заплаціць і за пахаваньне“...

„Ён і на вясельлі дружка, ён-жа й першы аратай і касец, ніколі ня бывае ў яго недахопу сіл і ахвоты“...

Правы Янкі на пяршынства ў вёсцы прызнаюць усе, бо гэтыя правы ўгрунтаваны на яго шчырым каханьні й рупнасьці аб усёй грамадзе, бо ён гатоў заўсёды бараніць агульныя інтарэсы. Дзеля гэтага ён можа весці за сабою грамаду туды, куды лічыць патрэбным.

Але, на жаль, інтарэсы розных грамад не аднолькавыя. Вось чаму Янка бывае ня толькі кіраўніком агульнае вытворчае працы, але й правадыром бою на кіях (gizmotni na kije). „І б'е ён ды б'е, пакуль ня зваліць ворага на зямлю“. Ды як-жа й можа быць інакш, калі чужая грамада адважваецца захапіць сенажаць або ворную зямлю ў яго вёскі?

Грамадзе Янка патрэбны, пакуль ён прыдатны да працы ды бою. Але вось гэты самы Янка прыходзіць у родную вёску ўжо стары. Новае пакаленьне, новыя сябры грамады ўжо толькі сьмяюцца, гавораць з ім. Праўда, калі Янка паабяцаў ім набіць сьпіны так, як б'юць недасьпелае горкае яблыка, каб яно зрабілася больш мяккім ды смачным, моладзь крыху апамяталася. А ўсё-ткі Янка для яе чалавек чужы й зусім няцікавы, і адносіны да яго гіронічныя, як, праўда, і да іншых старых людзей.

Сябелюбных неспагадных людзей шмат, і шчыры, добры, самаахвярны Янка, які гэтаў рупіцца і аб жывых і нават аб нябожчыках,—зьява даволі рэдкая.

Людзі бяз высокіх імкненьняў, бяз яснага сьветапогляду, бяз цвёрдых падстаў для дзейнасьці, людзі „мяшчанскага духу“, „буржуазнай псыхолёгі“ колькасьцю пераважаюць пакуль што ўсюды, а ў тым ліку й на вёсцы, а рэдкія „рыцары духу“ выразна выдзяляюцца на гэтым шэрым грунце.

Сыракомля ня дзеліць сваіх герояў на мяшчан і рыцараў духу, у яго падзел інакшы: добрыя тыпы ў яго або належаць да сялянства, або жывуць выключна інтарэсамі гэтага стану;

наадварот, тыпы адмоўныя, нават вышаўшы з народу, заўсёды цураюцца яго.

Значыцца, у творах Сыракомлі ёсьць два галоўныя тыпы: дэмофілы й дэмофобы—прыяцелі й ворагі „народу“.

Адарвацца ад роднае глебы, быць неспагадным для народу—гэта здаецца Сыракомлі найгоршаю бядою, якая толькі можа здарыцца з чалавекам. У выніку гэтай адсутнасьці грунту зьяўляецца беспрынцыповасьць, а потым ужо недалёка й да злачынства.

Адзіным лекам ад гэтае хваробы можа быць праца над самым сабою й сувязь з простымі сумленнымі людзьмі.

У поэме „Начлег гетмана“ („Nocleg hetmański“) Сыракомля апавядае нам гісторыю беднага хлопца, які зусім выпадкова вышаў з вёскі ў шырокі сьвет, атрымаў добрую адукацыю і заняў у грамадстве не апошняе месца.

Гетман заначаваў у хаце лясьніка і звярнуў сваю ўвагу на яго сына—малога Грыгорку.

Грыгор Суліма—адважны хлапец. Узімку, у мяцеліцу бярэ ён дубіну, каб абараняцца ад ваўка, і весела бяжыць у лес шукаць бацьку.

Грыгорку бяруць ад бацькоў і рупна ды старанна займаюцца яго адукацыяю і выхаваньнем.

Настаўнік Грыгора ў ваеннай навуцы, стары вайсковец Дэршняк, тлумачыць яму, што значыць кахаць сваю бацькаўшчыну,—у наступных словах:

„Бараніць сваю бацькаўшчыну! А ці ведаеш ты, малы, што такое бацькаўшчына? Дык вось я табе скажу. Старыя людзі звалі яе сваім жыцьцём, здароўем і служылі ёй шчыра ў долі і ў нядолі. Што такое бацькаўшчына? Гэта сьценны тваёй хаты, гэта яе старая страхы з саломы, гэта гоні, засяяны жытам, якое не дае табе загінуць з голаду, гэта вада роднай рэчкі, якая асьвяжае тваё цела ўлетку, гэта прыгожасьць дзяўчыны, любай твайму сэрцу, гэта тваё неба найбольш прыгожае ў цэлым сьвеце, гэта смак твайго яблыка й цень тваёй яблыні“... „Дык вось, адным словам, бацькаўшчына ва ўсім гэтым: і часткамі і ўся разам. Гэтую бацькаўшчыну мы баронім ад татараў, яе кахаем, яна—наша горадасьць“.

На вялікі жаль, Дэршняк у хуткім часе памёр. А потым маладыя, вясёлыя таварышы адарвалі Грыгора ад паважнае працы, ад кніжак, ад размоў з сталымі, разумнымі людзьмі, ня далі яму магчымасьці выпрацаваць сьветапогляду. „Пры іх забўўся ён аб старым праз поўгода. Часта Грыгор гаварыў:

„Працуйма для славы ды для хлеба. Толькі дзэве рэчы патрэбны чалавеку: добрая шабля й адважнае сэрца. А пад прыхільнаю апекаю гетмана можна, выконваючы свае абавязкі, ня вельмі рупіцца аб тым, што напішуць аб нас гісторыкі“.

Грыгор губляе сувязь з „народам“. Яму цяпер ужо нішто не замінае прыгнятаць народ.

Грамадзянскае пачуццё, грамадзянскі сьветапогляд цяпер ужо для яго ня існуюць.

Але яны вельмі разьвітыя ў багатай ды вяльможнай панны Бэаты, у якую закахаўся Грыгор. Яго думкі вельмі не падабаюцца Бэаце.

Не паважаючы сваіх бедных бацькоў, Грыгор вельмі шанаваў прыгожую, багатую, вяльможную панну Бэату, але не заўсёды захоўваў належную вернасьць і ёй. Зусім выпадкова Грыгор здрадзіў і сваю бацькаўшчыну, выдаў вайсковы сакрэт ворагам Беларусі—Лівонскім крыжаком. Панна Бэата памерла з гора. Усе аддураліся ад Грыгора Сулімы.

Адарваны ад роднае глебы, адкінуты тэю вышэйшаю клясаю, з якою ён быў стварыў цесную сувязь, Грыгор Суліма шукаў выхад з немагчымага, цяжкага становішча.

Гэты выхад ён знаходзіць, адмовіўшыся ад сябелюбства, прылучыўшыся зноў да „грамады“.

На прыкладзе Грыгора Сулімы Сыракомля хоча нам паказаць, як небясьпечна бывае адарвацца ад „народнае“ глебы.

Ксёндз дафінітар (у поэме „Ян Дэмборуг“, „Jan Deboróg“) і шляхціч Піліп з Канопляў (Filip z Koporé) зьяўляюцца, паводле думкі Сыракомлі, прыкладамі тэй карысьці, якую маюць прадстаўнікі іншых станаў грамадства ад цеснай сувязі з „народам“.

„Калі прыдзе шэры змрок, дафінітар ходзіць да сялян; ідзе пехатою... Падпіраецца ён кіем, ідзе сабе паволі й зьбірае кветкі. Ён і ў палацы, і ў простаў хаце дапамагаў, раіў, умацняў дух; з панам і з мужыком быў прасту—быццам ланцугом якім зьвязваў усіх у вадну братнюю сям'ю“.

Ён прывучыў і маладога Яна ня цурацца сялянскае працы, не ганьбаваць простымі людзьмі, а апроч гэтага яшчэ даў яму шырокія й глыбокія веды ў розных навуках.

У поэме „Луста хлеба“ („Kęs chleba“) зьяўляецца прыцель „народу“ шляхціч Лагода, які зжыўся з сялянамі, уваходзіў у іх інтарэсы, і яны шчыра яго любілі й павяралі яму. Наадварот, яго сусед, эксплёататар Забора, быў агідны й не-

навісны ўсім. „Народалюбства“ Лагоды аднак-жа было органичнае, інстынктыўнае, а не сьвядомае.

Мы тут не разглядаем пытаньне, наколькі згаджаюцца з жыцьцёваю праўдаю, з фактычным станам рэчаў вобразы ксяндза й шляхціча—„народалюбцаў“.

Клясавыя інтарэсы духавенства й шляхты не дазвалялі, каб падобныя зьявы былі тыповымі.

Але мы цікавімся цяпер ідэолёгіяю самога аўтара.

Пабачым зараз, як ён малое зусім сьвядомага „народніка“ старажытных часоў у васобе пана Піліпа з Канопляў. (Pan Filip z Kopor).

Пана Піліпа выбралі паслом у сойм. Ён выпрацаваў проект роўнапраўнасьці для ўсіх станаў, жадаючы, каб кожны грамадзянін мог атрымаць адукацыю, каб прымаў удзел у законодаўчай працы, каб плаціў падаткі на адных і тых самых падставах, каб ня было ніякіх прывілей і г. д.

Адзін дваранін пытаецца ў пана Піліпа, ці можа хто-небудзь зраўнацца з шляхтаю, калі другога такога самага стану няма й быць не павінна.

Піліп адказвае яму: „Нам роўныя—мужыкі, якіх Рэч Паспалітая трымае паніжанымі. Калі мы баронім дзяржаўныя межы, шаноўны колега, яны запасаюць хлеб для нас, сьцерагуць нашых дзетак. На хлебароднай глебе іх сякеры ды косы вартыя найлепшага гербу. Васпан, здаецца, рыцар—а, на жаль, ваша шабля зайржавела, мо' яшчэ ад прадзедаўскіх часоў. А паглядзі толькі на іх плугі, ці ня больш яны вартыя, бо зьяюць яскрава ад штодзённага ўжываньня. Яны ў сваім дастойным, хаця й бедным, стане заслугоўваюць больш, чым мы з нашымі справамі; яны вартыя быць роўнымі з намі!.. Сягонья, калі мяне выбралі ў сойм, глядзеце, які проект я ўнясу—гэта будзе мая першая дапамога мужычком—роўнапраўнасьць“.

Гэтая прмова загубіла пана Піліпа.

Дваране зазлаваліся, кінуліся на яго з шаблямі й цяжка паранілі. Ад гэтых ран ён і памёр.

Але перад сьмерцю пан Піліп пасьпеў яшчэ пражэнаваць ксяндза, які прышоў да яго ў апошнюю хвіліну,—сказаў духаўніку, што ўсе людзі роўныя, што нядобра бывае дзерці з бедака-мужыка апошні грош, што пасты нічога ня значаць, а трэба мець чыстае сумленьне.

Кеёндз зазлаваўся ды сказаў, што нага яго больш ня будзе ў гэтай хаце, і пакінуў пана Піліпа.

Нават паміраючы, пан Піліп думаў і рупіўся не аб сабе, а толькі аб народзе. Усё-ткі яму хацелася яшчэ пажыць, па-

працаваць на народную карысьць.— „Шкада, што прыходзіцца пакінуць гэты сьвет“, кажа ён перад сьмерцю. Гэтак любіў пан Піліп сваю дзейнасьць на дабро народу.

Народнікі з шляхецкага стану (як пан Піліп або дафінітар) добра ведаюць, што вышэйшыя станы маюць вялізарны доўг, які павінны заплаціць народу. Гэтая сьведомасьць сваёй віны змушае іх працаваць бязупынку на карысьць народу; яны імкнуцца адпакутаваць за ўсе грахі цёмнае мінуўшчыны свайго ўласнага стану.

Пан Піліп хоча несцьці цяжар падаткаў роўна з сялянамі. Ён і дафінітар нясуць на сваіх плячох нялёгкае бярэмя земляробскае працы. Яны рады, што не карыстаюцца чужою працаю, што самі займаюцца сваёй гаспадаркаю. Дафінітар нават арэ й жне сам, асабіста.

Жыцьцё здаецца ім закароткім; яго не хапае, каб зрабіць усё тое, што павінны зрабіць вышэйшыя станы для сялянства, бо яны зашмат ад яго атрымалі і нічым яму не заплацілі.

І сапраўды, не адзін чалавек, а толькі шмат пакаленьняў могуць прывесцьці ўсё ў роўнавагу. Толькі шматгадовая праца можа зніштожыць апошнія ўспаміны аб прыгнечаным, нялюдзкім становішчы сялянства ў нядобрыя часы панаванья эксплёататараў. Але такія паважныя зьмены, аб якіх думалі народнікі, могуць зьявіцца выключна ў выніку рэвалюцыі. А для рэвалюцыі патрэбны пэўныя ўмовы.

Пры панаваньні натуральнае гаспадаркі, пры малым значэньні сярэдняга, гандлярскага, купецкага стану, перавага шляхты павінна была трываць вельмі доўга. Такім чынам ня толькі сяляне, але й буржуазія яшчэ пакуль што не магла мець улады.

Гутаркі аб роўнапраўнасьці станаў здаваліся ўсім вельмі дзіўнымі ў часох пана Піліпа (XVI, XVII сталяцці).

Аднак-жа кожная, хаця-б і вельмі няўдалая, спроба мае сваё значэньне ў гісторыі. Вызначыць новы шлях бывае надта важна. Па ім яшчэ ня езьзяць, але, калі будзе магчымасьць, яго выкарыстаюць. Новую думку грамадства прызнае раней ці пазьней.

Вось чаму вялікае пашаны заслугоўваюць тыя людзі, якія мелі грамадзянскую адвагу выказаць свае новыя думкі, ня глядзячы на кпінкі ды лайнкі сваіх сучаснікаў.

Па гэтым пытанні аўтар гаворыць (Fragmenty o Filipie z Kopori, р. II.) наступнае:

„Добра было-б на гэтым сьвеце быць такім чалавекам, як усе іншыя—сталыя нявольнікі звычайу ды моралі. Іхнія думкі ня йдуць нейкім дзіўным шляхам, а могуць трымацца бітае дарогі. Такія людзі ніколі ня будуць адзінокімі сярод масы. Яны разумеюць гэты сьвет, і ён іх таксама зразумее.

Але сустракаецца часам і іншы чалавек, сапраўдны ўлюбенец лёсу.

Калі ў яго зьявіцца новая думка, дык выкажа ён яе надта ўдала ў належным месцы й часе сярод спагадных людзей. Вось тады яго словы захопяць людзкія душы, пасыплюцца зерняткі найлепшага севу.

Але зноў такі паміж тысяч людзей спатыкаюцца й асобы з шалёнаю галавою, а гарачым сэрцам. Яны, ня глядзячы, дзе й каму гавораць, ня ўстрымліваюць слоў свайго сардэчнага пераканання.

Такі чалавек яшчэ ня досыць моцны, каб зваліць стары парадак рэчаў, але ён на ўсё нападае, усяму пярэчыць.

У навальніцу грамадзянскіх нягод, якая нясецца ў магутным руху, ён дзьмухае, усё роўна, як быццам проціў ветру, каб той павеяў у іншы бок. Надарэмна з усяе сілы ўбірае ён у сябе паветра, але раней разарвуцца ў яго грудзі, чым ён тут што-колечы выдазьмухае.

А сьмеху-ж будзе, а рогату з беднага вар'ята. Хто пальцам тыкае, а хто дык проста здэкуецца: „Чуеце, што ён прыдумаў? Глядзеце, куды ён прыблытаўся!“.

Эх! Піліп з Канопляў!“

Зразумела, што падобны чалавек не дачакаецца добрых вынікаў сваёй прапаганды.

Толькі шмат пазьней, шмат гадоў пасля яго сьмерці яго думкі могуць здзейсьніцца.

Сыракомля пісаў у саракавых, пяцідзсятых і ў пачатку шасьцідзятых гадоў XIX-га стагоддзя.

Пазьней за яго, але, бязумоўна, зусім ад яго незалежна, прадстаўнік расійскага крытычнага народніцтва Мікола Кастусёў Міхайлоўскі, прытасоўваючы да соцыолёгіі тэорыю натуралістых Снэлла ды Геккеля адносна „ідэальных і практычных тыпаў“, даходзіць да вельмі цікавых вынікаў:

Існуюць ў жыцці тры тыпы: практычны, сярэдні й ідэальны.

Практычны тып—гэта вынік поўнага, бязумоўнага прытасавання да акружаючага жыцця: ён ня мае магчымасці далейшага развіцця, эвалюцыі, бо ня мае яскравых індывідуальных рыс.

Ідэальны тып здольны да эвалюцыі; яго натура, багатая індывідуальнымі, рэзка вызначанымі рысамі, дае яму надта добрую падставу для далейшага развіцця. Але барацьба з акружаючым жыццём для яго нязвычайна цяжка.

Сярэдні тып, дапасаваны да гэтага жыцця настолькі, каб не загінуць у безнадзейнай барацьбе, у дарэўным змаганні з ім, мае ў сабе даволі індыўідуальных асаблівасцяў, каб унесці нешта сваё ўласнае ў агульны ход эвалюцыі.

Герцэн заве „мяшчанскім“ той тып, які вышэйпрыведзеная тэорыя называе „практычным“.

Працівалежны гэтаму тып „ідэальны“ можна назваць інакш „індыўідуалістычным“. Можна гаварыць аб тыпах „стадным“ і „асабістым“.

Але ўжо вышэй мы гаварылі аб „рыцарах“ ды „мяшчанах“ духу. У сутнасці рэчаў тэрмінолёгія нічога рашуча не змяняе.

У сваім сапраўдным выглядзе „ідэальны“ тып заўсёды гіне, хаця й не бясьсьледна. „Мяшчане“ загрызаюць яго на сьмерць.

Такі лёс спаткаў, як мы ўжо бачылі, Піліпа з Канопляў. Змагаючыся з цёмнымі зьявамі жыцця, выступаючы проціў рэлігійнага фанатызму, проціў катаваньня жыдоў, проціў уціску слабых людзей моцнымі, проціў подкупаў ды гвалтаў на выбарах, проціў няроўнапраўнасьці станаў і г. д., Піліп нажыў сабе шмат ворагаў, якія ўрэшце яго й загубілі.

Дафінітара мы можам лічыць сярэднім тыпам. Ён ў значнай меры прымае пад увагу ўмовы месца ды часу.

Тактоўна, умела змушае ён парохвян шанаваць яго перакананні й пакрысе іх прымаць у свае душы. У сваіх казаньнях ён ня ўжываў рэзкіх слоў, але ўмеў бяз гэтакіх моцных сродкаў дайсьці да пажаданых вынікаў.

Стары Дэмборуг чуе ад дафінітара ня толькі агульнага характару моральныя ўвагі адносна неабходнасьці задаволіць пакрыўджаных суседзяў, але яшчэ й спэцыяльна-дваранскія мотывы аб чыстае гэрба й шляхецкім гонары. Дафінітар—тонкі псыхолёг; ён стаіць на грунце сапраўднасьці; ён гатоў нават забабоны свайго суразмоўцы (напрыклад, яго веру ў існаваньне нейкай спэцыяльна дваранскай чэсьці) выкарыстаць для свайй справы.

У вершы „Зарана“ („Zawcześnie“) Сыракомля з шчырым спагаданьнем гаворыць аб лёсе тых людзей, якія адышлі далёка ўперад ад сваіх сучасьнікаў, аб лёсе тых „рыцараў духу“, якіх задушыла халоднае, эгоістычнае абкружаючае жыццё.

Але нявымоўна страшэннаю зьяўляецца духоўная сьмерць, моральнае зьніштажэньне цэлага стану, які разарваў сувязь з большасьцю нацыі.

У вершы „Lalka“ маленькая дзяўчынка гаворыць: „У свята... мамачка дасьць мне новую вопратку і ружовую стужку ў касу. Тады я буду ведаць напаміць французскія малітвы, і мы паедзем у касцёл. Вось будзе дзівіцца ўся грамада простых людзей, бо яны не разумеюць гэтых замежных слоў... памалюся я аб тым, каб мне хутчэй расці ды прыгажэць“.

„Хоча яна памаліцца і аб тым, каб бацькі яе мелі шмат грошай“.

— „За гэтыя грошы, кажа яна, мы купім чатыры вёскі мужыкоў, каб яны для нас і жалі й касілі...— „Учора“, апавядае далей дзяўчынка, татка паабдаў ды паклаўся спаць, а яны зусім няпрыгожа й непатрэбна ўвашлі, запэцкалі падлогу, крычаць, як быццам нейкія мядзведзі: „Хлеба, паночак, дай хлеба!“ Зразумела, загадалі іх біць... і зусім справядліва“.

Шляхта вельмі часта зьяўляецца лютым, бязьлітасным ворагам народу:

— „Бараніць нізкія вясковыя стрэхі, пабіць на галаву крымскіх бандытаў—вось як уяўляў сабе плян усяе справы вяльможны гетман польнае булавы. Але, забяспечаны ў сталёвым панцыры, ня кожны рыцар бывае сумленным. Панцырная шляхта й слугі цэлым атрадам пашлі па вёсцы; рабуюць яны братнія хаты й сусекі; рабочых валоў ражуць сабе на вячэру; крыўдзяць прыгожых вясковых дзяўчат і яшчэ б'юць, калі якая-небудзь заплача. Толькі смяецца з крыкаў і стогнаў вяльможны гетман польнае булавы“.

Бязумоўна, ня толькі ў заможных клясах сустракаецца „мяшчанская“ психолёгія. Гэта—зьява штодазенная, яе можна ўсюды лічыць вельмі звычайнаю.

Герцэн гаварыў нават, што „ў самой прыродзе шмат мяшчанства“.

Большасьць народнікаў прызнавала гэтую паўсюдную перавагу „мяшчанства“, хаця Герцэн пэўны час верыў, што „мужыцкі кажух“ не паддаецца гэтай заразе.

Сыракомля ў сваім вершы „Нявіннай душачцы“ („Niewinnej duszyczcy“) апісвае мяшчан ня вельмі шкадлівых, зусім неакрутных, а ўсё-ткі ні да якое справы няздольных. „Старосветские помещики“ Гоголя, або „Сон Обломова“ Ганчарова могуць даць нам уяўленьне аб падобных тыпах. Гэтыя людзі прыныпова ня цікавіліся нічым рашуча, апроч сну, яды й гарэлки. Але й гэтая няцікавасьць зьяўляецца прычынаю шмат чаго дрэннага.

Часта бывае, што панская забава каштуе горкіх сьлёз мужыком. Вось, напрыклад, мядзвезы загоншык Хадыка (у поэме „Chodyka“) забыўся высачыць ды загнаць мядзвездзя для панскіх ловаў. З гэтае прычыны ён зрабіўся зусім бяздольным чалавекам і дашоў да злачынства.

Вось, далей, урачыстае свята ў Нясьвіжы, імяніны князя Кароля Радзівіла. Кабета з простага народу павінна зрабіць у сваёй хаце ілюмінацыю ў часьць панскага сямейнага свята, але ў яе ўласнай сям'і вялікая трывога ды гора—памірае дзіцятка. А чалавек ад гарадзкага магістрату, прысланы з загадам адносна ілюмінацыі, стукнуў так моцна ў акно, што разьбіў шыбу; сьцюдзёнае паветра ўвашло ў хату і дзіця памёрла.

— „Веда прыз разьбітую шыбу дзьме ў калыску майго малойчыка, сьмерць з ветрам прыяцела, бярэ яго, абнімае, а матка выконвае загад. Але не магу сьпяшацца, бо агонь гасьне... а слуга пільнуе... У дванаццатай гадзіне з вежаў замку загучэлі гарматы. Там крычаць: „Vivat“ і п'юць вэнгерскае віно шмат гасьцей, а тут агонь запальвае ды клапаціцца аб сынку сама зусім хворая матка.

А калі ўсе закрывалі: „Vivat! міласьцівы князь, хай ідзе далей шляхам посьпехаў!“ я сьпяшаюся хутчэй да калыскі, да майго роднага дзіцяці... але знаходжу ўжо толькі труп!

І доўга, доўга яшчэ буду я помніць усе гэтыя гукі; буду я помніць жоўты, як воск, тварык, жоўтыя ручкі, якія здранцэвалі й скасьцяцелі“.

Добрыя, спагадныя людзі, прыяцелі „простага народу“ рэдка сустракаюцца сярод вышэйшых станаў.

Аднак-жа і сярод самога „народу“ такія тыпы, як Янка Магільнік, гатовыя служыць ня толькі сялянскай грамадзе, але і ўсякаму бяздольнаму, пакрыўджанаму, прыдушанаму горам чалавеку—спатыкаюцца нячаста. Мы ўжо бачылі, якое прыймо чакала Янку ў роднай вёсцы, калі ён прышоў туды нікому непатрэбным, старым, адстаўным вайскоўцам.

На чым-жа тады ўгрунтаваў Сыракомля сваю веру ў вялікую духоўную моц народу?

У народзе ёсьць яшчэ шмат здольнасьці, якія пакуль што нявыкарыстаны. Народ нявучоны, няпісьменны, але ён больш ня хоча заставацца ў гэтай цемнаце. Яго духоўная моц патрабуе працы, яго душа хоча духоўнае стравы. Гэтакі тып простага чалавека, поўны потэнцыяльнае энэргіі, тып бязумоўна ідэальны, прадставіў Сыракомля ў сваім вершы: „Няпісьменны“ („Niepiśmienny“):

„мне не зайздросна нікаму і ні ў чым на сьвеце.

У вадным толькі я магу позайдросьціць вам, гэта ў тым, што вы, панове, умеце пісаць. Калі я навучуся добра пісаць, дайце мне паро ды аркуш белае паперы,—вось-бы яно лятала ды лятала, усё роўна як маламка па цёмным небе“.

Няпісьменны хацеў-бы апісаць усе зьявы жыцця ва ўсёй яго шматкалёрнасьці: і радасьць, і гора, і наагул усю душу чалавека, і ўсё прыгожы бязмерны сьвет. Але ўсе гэтыя прыгожыя мастацкія імкненьні гінуць цяпер задарма, бо ён чалавек просты, нявучоны.

Непапсаваныя ненормальнымі ўмовамі гарадскога жыцця, сьвежыя, здаровыя народныя сілы павінны разьвіць нязвычайную энэргію, як толькі будуць мець вольны доступ да багацьцяў культуры. Уся захаваная ў працягу шматвяковага сну потэнцыяльная энэргія народных мас павінна будзе перайсьці ў кінэтычны стан і ўтварыць вялізарны росквіт культуры.

У тых галінах мастацкае творчасьці, якія й цяпер даступны народу, ён дашоў да дасканаласьці як у сэнсе тэхнікі мастацтва, гэтак сама і ў сэнсе яго ідэявасьці.

Гэта мы бачым, напрыклад, у народных сьпевах ды, наагул, у народнай музыцы.

У вершы „Вясковы скрыпач“ („skrzypak wioskowy“) мы знаходзім народныя погляды на мэты й сутнасьць мастацтва.

— „Раней, чым я аддам у твае рукі гэтую скрыпку, кажа скрыпач свайму ўнуку, я.. яе пасьвячу, каб ты ня сьмеў зрабіць з песьні нешта агіднае. Хаця часам табе прыдзецца есьці толькі сухі хлеб, будзь скрыпачом для сумленных вясковых бедакоў, як і я быў столькі гадоў“.

Скрыпач іграе на радасьць людзям, а зусім ня выключна з мэтай атрымаць грошы.

У вершы „Вясковы гусляр“ („Lirnik wioskowy“) Сыракомля паказвае нам эстэтычную радасьць самога мастака й яго гордасьць:

— „Я адчуваю нейкую радасьць, як быццам нешта йграе ў маім сэрцы адразу і смутна і весела. Я шчаслівы, багаты, калі ад хаты да хаты праходжу праз усё сяло!“

Калі слухачы адносяцца да мастацтва павярхоўна, не разумеюць яго, мастак усё такі пацяшае сябе думкаю, што яго ацэняць наступныя пакаленьні, што настане час, і яго песьні дойдучь да Дуная й да старога Кіева.

Мастацтва, паводле народнага сьветапагляду, мае ня толькі эстэтычную, але, апроч таго, яшчэ й высокую моральную цану. У вершы „Каралёвы гусляры“ („Królewscy Lutniści“) мы бачым, як сьпявака пацяшае змучанага горам чалавека й дае

яму магчымацьць зноў энэргічна пачаць агульнакарысную дзейнасьць, якая дапамагае ня думаць аб згубленай асабістай долі.

Сыракомля мастацкія імкненьні знаходзіць і ў вясковых рамясьнікоў.

У вершы „Плотнік“ („Cieśla“) мы бачым рамясьніка, які адначасна і плотнік і сталяр. Грамада адносіцца да яго ня надта добра. Удзячнасьці за сваю сумленную працу ён ніколі ня бачыць. Але ён пацяшаецца, папершае, сваёю карыснасьцю для вёскі, а падругое, прыемнасьцю самое працы, бо ў гэтую працу ён уводзіць некаторыя мастацкія рысы. Ён „працуе з прыемнасьцю“. Ён гэтая прыемнасьць працы (goskosz pracy)—адзнака сапраўднага мастака.

У цяжкім жыцьці народу адно мастацтва не магло-б перамагчы ўсяго цяжару шматвяковага гора. Патрэбны яшчэ азначаны, сталы сьветапагляд. Гэты сьветапагляд мы ўжо ведаем—гэта ідэолёгія грамады, імкненьне да працы на яе карысьць.

Але найшырэйшае абагульненьне, самую сутнасьць народнае філэзофіі мы бачым у вершы „Далакоп“ („Grabarz“).

Далакоп, наглядаючы кругазварот матэрыі ў сьведзе, думае, што сьмерць яшчэ ня надта вялікая бяда, бо труп дае спажыўныя сокі для расьліні:

„Што адзін згубіць, атрымае другі“. Далакоп глядзіць на ўсё жывое, як на адзіны вялізарны колектыў—„Дружыну“.

Мы ведаем цяпер, што Сыракомля знаходзіць у глыбіні народнае глебы шмат моральнага ды інтэлектуальнага багацьця.

Чаго-ж не хапае народу, што яшчэ яму трэба даць?

Сыракомля думае, што народу трэба даць правы, тую роўнапраўнасьць, аб якой гаварыў Піліп з Канопляў.

Тады народ атрымае адукацыю, грамадзянскія навукі і ўсебакова разаўе свае сілы й здольнасьці.

У вершы „Старопольскія Каляды“ („Staropolskie Roraty“) Сыракомля тлумачыць заняпад Рэчы Паспалітай у наступных словах:

„Лёс сям’і станаў зьмяніўся: на каралёў паклалі моцныя ланцугі, духавенства ня мае захапленьня сваёй справаю сэнатары—напойваюць сваіх брацьцяў, шляхта занята бязупыннымі конфэдрацыямі, вайсковец прыгнятае тых, каго ён бараніў, купец у ліхварства пусьціў свае грошы, мужычок—падданы гіне ў панскім дварэ“. За ўсе гэтыя грахі „страшная труба кліча папсаваную дзяржаву на справядлівы суд“.

Гаворачы аб правах народу, Сыракомля асабліваю ўвагу зьвяртаў на права атрымаць адукацыю.

У 1862 годзе Сыракомля напісаў верш, поўны глыбокага натхнення; у гэтым вершы ён з захапленнем апавядае аб адчыненні вясковае школы, ад якое чакае шмат карысці для свае бацькаўшчыны.

Атрымаўшы асвету, зямлю, грамадзянскія і політычныя правы, народ, па думцы Сыракомлі, выдзеліць з сябе шмат дзеячоў, якія й павінны будуць весці яго па шляху далейшага развіцця.

Як і ўсе народнікі, Сыракомля вялікае значэнне надаваў ролі асабістага фактара ў гістарычных падзеях. Аб гэтым мы ўжо гаварылі, калі разглядалі Піліпа з Канопляў.

Цяпер, выявіўшы агульныя народніцкія рысы нашага песьняра, зьвернем увагу на чыста-беларускія асаблівасці ў яго творах.

Народніцтва мае пэўную генэтычную сувязь з романтизмам, а гэты апошні заўсёды цікавіўся нацыянальнымі асаблівасцямі. Значыцца, нават а priori мы павінны думаць, што гэтая цікавасць ёсць і ў Сыракомлі.

Мы ведаем, што некаторыя песьні ён апрацоўваў у хаўрусе з кампозытарам Кажынскім. (Wlazł kotek na płotek, Krakowiak na Litwie, Pieśń myśliwska Korale, Kruk Dola). „Kruk i Dola“ напісаны пад моцным уплывам беларускае народнае творчасці. „Krakowiak na Litwie“—гэта праслаўленьне беларускага народу. „Хаця там хлеб і чарнейшы, але сэрца залатое“. Гэты народ мае „моцны гарт“... „Калі бачыш гэтых людзей.. нешта такое адчуваеш, як быццам плачаш з радасці“.

„Piosnka wieśniaczki litewskiej“ знаходзіцца ў сувязі з беларускаю народнаю творчасцю: змест песьні—гора дзяўчыны аб тым, што яе ніхто не разумее й не шкадуе, апроч яе люблага. „Gawędy“ маюць у сабе шмат беларускасці. Яны й прысьвечаны беларусам: „Браты мае з-над Вяльлі і з-над Нёмна!“ кажа аўтар; „калі вам родныя апавяданні прыемны, дык сядзьма ў круг, а я з вамі пагутару... будзем рады адзін аднаму... але хай хто-небудзь замкне дзверы на ключ, каб ня прышоў нейкі панок ці поўпанак і ня кпіў з нашых размоў“.

„Янка Магільнік“ (Jancko Swentarnik), як нам ужо вядома, апісвае жыццё беларускае вясковае грамады й лёс Янкі, яе

тыповага прадстаўніка. Вялікае, нявымоўна-моцнае пачуцьцё замілаваньня да бацькаўшчыны захапляе чытача таксама, як яно захапіла Янку й аўтара. Прырода краю й душа беларуса знаходзяцца ў непадзельнай, адвечнай сувязі. Адчуваньне гэтае сувязі, гэтае замілаваньне да роднае краіны выяўлена ў тонкіх прыгожых сапраўды беларускіх рысах. Gawęda 6-a Matysek (Мацюк) у нас ужо разгледжана таксама.

У поэмах „Chodyka“ і „Trzy gwiazdki“ („Тры зоркі“) адчуваецца моцны народны элемэнт.

Хадыка—гэта сымбаль прыгнечанага, замучанага варожымі сіламі беларускага народу. Гэты народ змушаны, калі нельга дабром, дык хаця шляхам крывага паўстаньня, выявіць свой пратэст.

Поэма „Urodzony Jan Dęboróg“ дае нам вельмі дакладны малюнак Беларусі, яе прыроды, жыхарства, звычайў, нават некаторых забабон. Пасьля „Пана Тадэуша“ гэта другая эпопея Беларусі, другая Беларуска-Адысэя.

Вось як ў вершаванай прадмове зьвяртаецца песьняр да бацькаўшчыны:

„Родная моя, сьвятая зямелька, пасыпаная жоўтым пяском і ўкрытая дробнаю траўкаю... ты больш вартая, чымся здаецца воку; любіўка Акіяну, цуд сьвету! З тваіх хвоек вычасаны брытанскія караблі; сярмяжны сын твае вёскі дзеля таго рые зямлю, каб галодна ня было прыгожаі Эўропе“.

Далей ідзе вельмі ўдалае апісаньне беларускае прыроды; наогул кажучы, малюнкаў прыроды й быту ў поэме шмат. Псыхолёгія народу выяўлена вельмі добра. Аўтар адзначае, што гнеў у беларуса нядоўгі, як паводка ракі вясной,—пройдзе і зноў усё супакойна й ціха, нават сьлядоў нядаўнае бурлівасьці няма.

Але рэдка хто цікавіўся псыхолёгіяй беларуса і праслаўляў яго дадатныя бакі.

— „Эх, прыкра, прыкра!.. Чаму-ж гэта на нашых палёх ня зьявіцца такія гусьляры, як барды каледонскія, як грэцкія старцы, што кожную памятку ў роднай старонцы зараз-жа ўкладуць у песьню й па сьведзе разьнясуць“, гаворыць у прадмове да „Яна Дэмборуга“ аўтар.

Можам з ім спрачацца,—ёсьць цяпер, былі і раней такія песьняры народалюбцы ў Беларусі; і пасярод найлепшых з іх пачэснае месца займае шчыры народнік—Кандраціч-Сыракомля, чьё імя ніколі ня выйдзе з памяці беларускага народу.

Аб рэволюцыйных помніках і саведкай архітэктурны

У мінулыя часы помнікі ставіліся, зразумела, самым выдатным „завоевателем“ і „покорителям“ народу, і ў вельмі рэдкіх выпадках, дзеячам навукі і мастацтва. Падкрэсьліць „воинственность“ монументу, яго ўладчае наданьне, выклікаць боска-спакойную пачлівасьць да асобы „почившего благодетеля“ і баязьліваую паша у да „ныне царствующих“—вось сапраўдны пафос монументальнай скульптуры старога часу. У залежнасьці ад такога ўразуменьня і падыходзіў мастак-скульптар, альбо архітэктар пры вырашэньні сваёй задачы. Пры гэтым трэба заўважыць, што інтарэсы вуліцы, пляцу альбо гораду ў цэлым, задача ўтварэньня канечнай роўнавагі паміж помнікам і акалячым архітэктурным фонам рэдка меліся на ўвазе. Адгэтуль—шпэтнасьць вялікага ліку пляцоў, на якіх і ставяцца звычайна помнікі. Выключэньні з гэтага „правіла“ рэдкія, больш таго: яны налічваюцца адзінкамі.

У самыя цяжкія гады грамадзянскай вайны пролетарская думка, занятая ў большасьці пытаннямі ваеннага і эканамічнага характару, аддавала ўсё-ж такі некаторую ўвагу і мастацтву. Мы добра памятаем, якую вялічэзную ролю адыграла, напрыклад, выяўленчае мастацтва ў яго агітацыйных формах у гэтыя цяжкія гады. Ужо тады тав. Ленін выказаўся па гэтай тэме ў тым сэнсе, што пытаньням монументальнага мастацтва павінна быць аддадзена патрэбная ўвага. Вось што піша па гэтым пытаньні тав. Луначарскі: „Яшчэ ў 18 годзе Ўладзімер Ёльліч паклікаў мяне і сказаў, што трэба пасунуць наперад мастацтва, як агітацыйны сродак, пры гэтым ён выклаў два проекты. Папершае, па яго думцы трэба было аздобіць будынкі, платы і падобныя ім мясьціны, дзе звычайна расклеіваюць афішы, вялікімі рэволюцыйнымі надпісамі. Некаторыя з іх ён уразаў жа прапанаваў. Другі проект быў проектам пастаноўкі помнікаў выдатным рэволюцыянерам у надзвычайна шырокім абхвату. Уладзімер Ёльліч лічыў гэта „монументальнай прапагандай“¹⁾.

¹⁾ „Художник и Зритель“ № 2-3. Выд. „Красная Новь“—1924 г.

Аднак, „добрыя імкненні“ не ажыццёвіліся ў тэй меры і ў тым выглядзе, як гэта належала перамогшай клясе.

Мастакі-футурыстыя па вельмі ўдаламу выразу тав. Троцкага „заваліліся ў рэвалюцыю“, заўладалі, праўда на кароткі тэрмін (да шчасця), мастацкай гегемоніяй, аддалішы астатнія напрамкі на другія і трэція пазыцыі. Анархічна-рэвалюцыйна настроеныя, пазбаўленыя ўнутрана-арганізаванай рэвалюцыйна-пролетарскай дысцыпліны і клясавага пачуцця, узброеныя к таму гэткай формальнай эстэтыкай, якая ў большай ступені магла адбіць унутраны развал буржуазіі, чымся ідэю пролетарскай рэвалюцыі, яны нічога путнага не стварылі. Досьць успомніць тую масу помнікаў, якімі яны запрудзілі ў першыя гады рэвалюцыі ўсе куткі Савецкага Саюзу, каб упэўніцца ў праўдзівасці выказанага. Адным з такіх „узорчыкаў“ футурызму на Беларусі зьяўляецца помнік Каролі Лібкнехту, пастаўлены ў той час у г. Віцебску. Аднак, па меры ліквідацыі франтоў і пераходу да плянавай гаспадаркі, па меры агульнага ўзмацнення і аздараўлення дзяржаўнага арганізму, пытаньне аб помніках пачынае разглядацца ня толькі як задача мастацка-монументальнага выразу якой-небудзь рэвалюцыйнай ідэі, але й як актуальная задача нашага гарадскога архітэктурнага будаўніцтва. У капіталістычным горадзе рэдка клапоціцца пра надачу яму гармонічна-вытрыманага аблічча. І гэта зусім зразумела: там, дзе прыватнае прэвалюе над агульным, дайсьці да гэтага цяжка. Але ў пролетарскім горадзе, горадзе, калі можна так сказаць, хоць-бы пасьядоўна-соцыялістычнага тыпу, такіх адносін да задач архітэктурнага будаўніцтва не павінна быць. Мы ні ў якім выпадку не павінны будаваць будынкі тыпу казармаў, які прысутны замежным „будынкам для рабочых“. У вадпаведнасці з тымі матэрыяльнымі магчымасцямі, якія мы маем, мы павінны будаваць такія будынкі, якія-б задалілі ня толькі утылітарныя, але і эстэтычныя запатрабаванні пролетарыяту. Пры гэтым, зразумела, трэба мець на ўвазе і агульнае архітэктурнае аблічча гораду. Калі анархічна раскіданыя шматпавярховыя будынкі-казармы супраціўнічаюць з побач стаячымі будынкамі фальварачнага і чыноўніцка-шляхецкага тыпу—зьяўляюцца адзнакай аблічча і падкрэсьліваюць гандлярска-конкурэнтны характар буржуазнай вуліцы, дык, наадварот, адзінства пляну, суровае падданства прыватнага

агульнаму, стройнасьць і яснасьць архітэктурнай думкі павінны адзначаць вуліцу пролетарскага гораду. Гэта-ж сама павінна адносіцца да архітэктурных і скульптурных помнікаў монументальнага мастацтва. Монументальная звычайнасьць, пры яскрава выказанай рэвалюцыйнай дынамічнасьці, гармонічная сцэлянасьць монумэнту і акаляючага архітэктурнага фону, поўная яснасьць выяўленай ідэі для гледача, — вось тыя асноўныя рысы, якімі павінны адзначацца нашыя помнікі монументальнага мастацтва.

Зусім зразумела, што пры гэтым павінны быць як найпаўней выяўлены нацыянальныя адзнакі помніка альбо буйнага будынку. Гэта якраз мяжуе з пытаньнем пра нацыянальны стыль. У нашыя часы яшчэ цяжка разважаць ня толькі пра нацыянальны стыль, але і пра вонкавыя асаблівасьці пролетарскага архітэктурнага будаўніцтва наогул. Гэта ня значыць, што мы павінны гэтае пытаньне пакінуць назусім. Толькі ў выніку паступовага, працяжнага вывучэньня крыніц народнай творчасьці, праз арганічнае зьяднаньне вынікаў гэтага вывучэньня з пасьлядоўчымі дасягненьнямі агульнасаюзнай архітэктурнай думкі, мы даб'ёмся пэўных вынікаў. Але і зараз, з гэтай прычыны, што нашыя будаўнічыя ўстановы штосьці будуць і, па меры ўзросту і ўзмацненьня нашага гаспадарчага арганізму, будуць пашыраць свае будаўнічыя работы, яны павінны патрабаваць ад архітэктараў і іншых галоўных будаўнічых сур'ёзных і ўважлівых адносін да гэтага пытаньня. У Менску мала помнікаў, нават зусім мала. І калі жадаецца — іх зусім няма. Дапраўды, ці-ж магчыма казаць пра монумэнт Каролю Марксу, як пра мастацкі, пролетарскі! Гэта пачварная „каменная недарэчнасьць“ нагадвае здалёк напоўдчыненую бутэльку з-пад піва, але ні ў якім выпадку не монумэнт. Будзем спадзявацца, што з працягам часу ён будзе заменены больш мастацкім, больш пролетарскім монумэнтам. Дзеля ўсіх, што маюцца на мэце, помнікаў гэта павінна стаць перасьцярагаючым прыкладам. Хай прызначаны да найблізшага адчыленьня монумэнт Уладзімеру Ёльлічу Леніну стане па сваіх ідэалёгічных і формальных вартасьцях тым паказальным прыкладам, па якім можна было-б пайсьці сьледам пры пабудове таго ці іншага монумэнту беларускага рэвалюцыйна-монументальнага мастацтва.

Кнігапіс

Кузьма Чорны. Па дарозе.

Выданьне ЦБ Маладняка, Менск, 1926 г., 44 стар. Цана 25 кап.

Імя Кузьмы Чорнага добра вядома чытачу. Даволі сказаць, што на працягу году ў выданьні ЦБ Маладняка выходзіць яго трэцяя кніжка. Я ня буду спыняцца на тым, якое месца займае Кузьма Чорны ў сучаснай беларускай літаратуры, бо аб гэтым казалі раней, і адразу перайду да гэтага зборніку. У ім дадзены верш у прозе „Восень і радасьць“—настроі і два апавяданьні—„Па дарозе“ і „Забойства“. У вапашнім аўтар дае эпізод з часу бела-польскай окупацыі, мабыць, вясны дваццатага году, калі людзі, прычакаўшы адной вясны, чакалі другой, а шалены разгул сытых паноў дашоў да таго, што „пачало не хапаць граніц людзкае злосьці“. У гэтым апавяданьні адчуваецца больш развагі і задуманьня, чым пафоса барацьбы.—Забойства адбылося затым, што яго вымагала жыцьцё. Спачатку ў Саўкі, які забіў пана, зьяўляецца абурэньне на доўгія крыўды таго „тоўстага, што з сыгасьці ня ведае, што рабіць... таго, што над тваім жыцьцём, над днямі тваімі сілу мае“, і пасля, калі яго паклікалі ў двор на допыт, і абурэньне ўзрасло... „Ішла барацьба ў чалавечых істотах. Змагаўся розум з пачуць-

цём“. Далей аўтар кажа, што і адзін і другі ўдзельнікі забойства за ўсё сваё жыцьцё „жабы без патрэбы забіць шкадавалі, а гэта ж уночы на чалавека йсьці выдаліся“. І ідучы нават, іх бярэ страх і развага.—Я сказаў ужо, што ў апавяданьні адчуваецца больш задуманасьці, чым пафоса барацьбы. Гэтаму адпавядае і стыль. Толькі там, дзе аўтар апісвае самую дзею забойства, стыль робіцца больш бурлівым і дынамічным, а так кідаецца ў вочы цішыня і павольнасьць рытму. Праўда, можа прычына гэтаму хаваецца ў індывідуальным характары аўтара.

Нехта справядліва назваў Кузьму Чорнага „Песьняром радасьці жыцьця“. Мы бачылі яго, як такога, у зборніку „Срэбра жыцьця“, такім застаецца ён і ў гэтай кніжцы. Праўда, ня відаць гэтае радасьці ў апавяд. „Забойства“ (бо там не да яе), але затое ён паказаў тутак, ня толькі ў якую вопратку ўбіраюць сваю радасьць розныя людзі, як прадстаўнікі розных соцыяльных катэгорый, а самую прыроду, самую сутнасьць тае іншае, новае радасьці, што зьяўляецца пасля таго, як расьцьвіла зямля вясною, той радасьці, „Што расьце,
Што ўзьнялася,
Што ўжо красаваць пачынае“...

радасьці шырока-вольнай і бяскрайнай, як зямля.

І калі засталіся яшчэ з нядаўных часоў успаміны аб схмурнай восені, калі дзе яшчэ льюцца апошнія сьлёзы, аўтар хоча, каб яны былі хутчэй выплаканы, каб „нават і сьлед іх ня схмурну новай радасьці“, каб яны не перашкаджалі выразна бачыць шырока далі, тыя, што „завуць да сябе сваім размахам і воляй“, каб яны не перашкаджалі нікому „сьмяяцца ціха і ясна, сьмяяцца затым, што ахвацілі шырынёю зямлю і бачыць яснату зямлі:

Новае сонца“.

У апавяданні „Па дарозе“ аўтар на фоне вясковага жыцця і прыроды, апавітым радасным і сумна-вясёлым лірызмам, даў глыбока-характэрныя псыхолёгічныя нарысы людзей. Мы бачым тутакі і штрыхі настрою маладога дзяўчыны і людзей, у якіх радасць агорнута ў дзікую вопратку кпінаў і насьмешкаў, радасць ад перамогі над слабеішым, як кажа сам аўтар, „радасць зьвера, радасць жывёлы, бяз думак, без жаданьняў, тупая й нікчэмная“. Бачым таксама і поўны, яскрава абрысаваны псыхолёгічны вобраз антыпода гэтых людзей—Паўла.

Цікава адзначыць, што ў гэтым апавяданні няма дзеі, якая заўсёды, хаця яна будзе і характэрная для свае эпохі, ня болей як частка жыцця, выхапленая з яго цэлага. (Напрыклад, можна ўзяць хаця-б тое самае „Забойства“). Тэмаю гэтага апавяданьня аўтар узяў розныя праявы жыцця індывідуума, як хворасць, весёласць, радасць,

крыўда... У іхніх увасабленьнях у натуре чалавека.

Адсюль сама сабой напрашваецца думка, што „Па дарозе“ зьявілася тады, калі аўтар ішоў па дарозе да новага этапу ў разьвіцьці свае творчасьці, у якім ён падыходзіць да найглыбейшага і поўнага адбітку жыцця, што мы і бачым у яго апошніх апавяданьнях.

Лясны.

М. Зарэцкі. Пад сонцам. Апавяданьні. Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі. Менск, 1926 год., 100 стар.

Новы зборнік апавяданьняў М. Зарэцкага замацоўвае добрае ўражаньне ад яго творчасьці, паколькі яна раней выявілася ў зборніках „У віры жыцця“ і „Пела вясна“.

Зборнік паказвае, што творчасць пісьменьніка няўхільна разьвінаецца, робіцца усё больш і больш глыбокай па сваіх мотывах з псыхолёгічнага погляду і што пісьменьнік вырастае ў літаратурную велічыню першаступнявага значэньня, часам паднімаючыся вышэй над старымі...

Новы зборнік чытаецца з неаслабнай увагай і захапленьнем зьявамі сучаснага жыцця, колізіямі жыцця і сьмерці, барацьбы й рэвалюцыйнай утомы, над чым усё-ж такі пануе радасць новага жыцця „Пад сонцам“. Зарэцкі—наш пісьменьнік, наш у сэнсе пакаленьня рэвалюцыі. Адчуваецца, што многае з таго, што ім напісана, ня вымушана ім, а самым перажыта.

З паасобных апавяданьняў можна лічыць найбольш удалымі два першыя: „Кветка пажоўклая“ і „Дзіўная“. І абодва яны

звязаны адно з адным тым, што пабудаваны на сужэце колізіі, у першым выпадку—колізіі паміж пачуццём дачкі і пачуццём каханкі-рэволюцыянеркі, у другім—колізіі паміж пачуццём маткі і пачуццём будаўніцы новага жаночага жыцця. Гэтыя колізіі йграюць ракавую ролю ў жыцці гераінь апавяданняў. Таму-та „жоўкне“ кветка Гарнона, таму-та „дзіўнай“ робіцца Шумава. Але гэтыя колізіі і надаюць асаблівай колёрытнасці апавяданням. І, што асабліва варта, тутакі няма шаблёну, што часам выступае ў іншых пісьменьнікаў.

Троху ўступае двом першым трэціе апавяданне—„Сьмерць“, з сужэтам: перажыванні старога рэволюцыянера перад сьмерцю. На мой погляд, з боку маладога пісьменьніка рызыкаўна брацца за такую тэму. Старасць і маладосць—дзве рэчы дыямэтральна процілеглыя—і ніколі малады ня зможа перажыць таго, аб чым думае і чаго жадае стары. З псыхалёгічнага боку я лічу зусім не натуральным, што Раговіч перад сьмерцю сярод цяжкіх раздум'яў аб канцы йдзе ў дзіцячы дом і гэты візыт прымірае яго са сьмерцю. Як сьляпяя—ворагі відучных, глуханямыя—ворагі моўначутных, гэтак старасць ня выносіць дзяцінства...

Апошняе апавяданне „Радасьць“ ляпей было-б назваць „вершам у прозе“. З мастацкага боку яна ня ўступіць вершам у прозе, што маюцца ў расійскай літаратуры.

Вельмі гучная й прыгожая, чыстая й зразумелая мова аўта-

ра. Калі выдаюць часам новатворы, дык яны пабудаваны з сэнсам, а рэдкія русізмы, якія дзёні-дзе трапляюцца, наогул ня псуюць мовы апавяданняў.

Прыгожая вокладка адпавядае сужэтам малюнка асноўнаму сужэту зборніка.

М. Байкоў.

І. П. Фурман. Віцебск у гравюрах С. Юдовіна. *Выданьне Віцебскага Акцыюнага Таварыства Краязнаўства. Віцебск, 1926 г. In fol. 8^о, ст. 45.*

У беларускім друку была адмечана першая кніжка І. П. Фурмана—„Крашаніна“, дзе аўтар у прышынню і вельмі дакладна паказаў рысы беларускага народнага мастацтва, якія адбіліся ў крашаніне. Цяпер аўтар выпусціў новую кніжку, якая ставіць мэтай паказаць, як адбіўся Віцебск у творчасці мастака С. Юдовіча. У кніжцы дадзены каля 20 гравюр, якія малююць будову Віцебску, яўрэйскія тыпы, працу яўрэйскіх рамеснікаў і інш.

У тэксту да гравюр І. П. Фурман дае цікаўныя, хаця вельмі кароткія, рысы аб культурным уздыме Віцебску ў першыя гады пасьля Кастрычнікавай Рэволюцыі, калі ў Віцебск прыехалі працаваць выдатнейшыя музыканты, мастакі вучоныя, і інш. Высьвятляе пуцявіны, па якіх пашло мастацтва ў гэтыя часы, чаму гравюра ў гады рэволюцыі так была пашырана. Далей аўтар застаўліваецца на біяграфіі С. Юдовіна, дае агульныя рысы яго творчасці і ў канцы спыняецца на яго гравюрах, якія малююць Віцебск

і апавядаюць аб яго жыцці. Гэта апошняя частка ў кніжцы даецца таксама і на нямецкай мове.

Кніга напісана добра вытрыманай, мастацкай беларускай мовай.

Гэта праца І. П. Фурмана ўносіць каштоўны ўклад у літаратуру па беларускаму мастацтву. Праўда, С. Юдовін, як нацыянальны яўрэйскі мастак, у сваіх гравюрах, якія паданы ў кніжцы, дае выключна яўрэйскія мотывы. Але гэтыя мотывы зьяўляюцца мотывамі Беларусі. У іх адбываецца жыццё, настроі часткі Беларусі. Аўтар гравюр сам з Беларусі: яму знаёмы больш за ўсё той асяродак, у якім ён вырас, і ён яго дае ў сваіх малюнках.

Кніжка выдана вельмі мастацка. Вокладка і ўсе кніжныя аздобы зроблены самім С. Юдовіным. Мастацкую частку рэдагаваў Е. Мінін. Да кніжкі дадзена кароткая прадмова М. Каспяровіча. Кніга І. П. Фурмана па свайму мастацкаму выданьню можа служыць прыкладам ня толькі да краязнаўчых арганізацый, але і для Д. В. Беларусі. М—а.

Рукі на сонца прасьдёр.

Янка Бобрык, Алесь Зволак, Янка Туміловіч. „Пунсовае раньне“. Выданьне ЦБ Маладняка. Менск, 1926 г.

Беларуская літаратура, а асабліва песня, за вельмі кароткі час прашла амаль усё ступені развіцця сусветнай літаратуры, вядома, у прымітыве. Яна ня мае ярка акрэсленых па-

асобных гісторыка-літаратурных напрамкаў, бо яе гісторыя (бярэ з часоў адраджэньня)—вельмі кароткая—лічыцца проста днямі. Затое-ж пра яе можна сказаць: „Маладая, ды з ранніх“. Расьце яна нязьмерна—недасяжнымі крокамі. Сумна-сьлёзна-горкая, вырваўшыся з наба-леўных грудзей лепшых сыноў-адзінак у часы адраджэньня, яна ўвашла ў буру, перанесла яе, сама ў ёй перарадзілася і, калі хмары расплыліся па-за небасхілам, вышла йнакшай і маладой, жыццярадаснай і жыццятворчай. Усьміхаючыся, выглянула сваім прыгожа-сьвежым, маладым, бы майская краска, тварам, расхіліла чорнакудрую чупрыну і хаця з васільковай журбой у прадоньні вачэй, з журбой у марах аб праднавальнічна-сумотным захадзе, аб роднай Белавежы і наогул аб усіх прыгнечаных працоўных, усё-ж вясёлым пераборам струн пад камэртон жыцця прагрымела ў сто галасоў.

Сьпяраша прабуяніла, прабурапеніла па беларускім бруку, зарыкала раніцай пад вясковай пунькай, потым кінула погляд туды, дзе кіпарысы, заглянула ў сугарэньне і, зжахнуўшыся, сумна зашумела трысьцём. Але ўвесь час ня сышла з сонечнай сьцежкі і, угледзеўшы прозалаць будучыны, запела вясной аб чорнакудрай радасьці, што срэбра жыцця на першым паўстанку ўсьміхаецца пад песні зурновыя ў пунсовае раньне.

Вось пра „Пунсовае Раньне“ я і хачу сказаць некалькі слоў.

Гэта—зборнік песень трох маладых пачынаючых песня-

роў—першая спроба даць сваю песьню на суд шырокім колам працоўных.

Я разьбярў іх творы паасобку кожнага ў парадку зборніку.

Першым стаіць Я. Бобрый. У яго творах з лёгкага бягучага выгляду кідаецца ў вочы глыбокая закаханасьць у прыгожыя вобразы, прыгожыя малюнкi Палескае краіны. Гэта—як бы асноўны мотыў яго песьні. Але, глянуўшы глыбей, мы ўгледзім шмат інакшага багатшага, высьвятляючага сьвядомасьць поэты. Гэту сьвядомасьць мы пазнаем праз яго погляды на жыцьцё, на песьню і на характэрны прыроды. Ён грунт вельмі цьвёрды і надзейны. Ён укленчыў на камень, укленчыў, каб ня хістацца, каб чужь пад сабою цьвёрдасьць і каб смела і надзейна пайці да мэты. Ён з запалам у маладых, поўных жыцьця і сіл, грудзёх

„Руки на сонца прасьдёр“...

Хоць сымболічна—але яскрава. Яскрава й прыгожа, як лепш ня трэба, высьветліў поэта ў гэтых словах сваё поэтычна-пролетарскае „я“.

Калі-ж ён зачароўваецца вольнасьцю на Палесьсі, то зачароўваецца толькі затым, што прастор „замоўк“, але толькі замоўк часова, а не „застыў“. У гэтыя словы ён таксама ўкладае сонечную думку. Яго „прастор“ у сэнсе сусьвет не „застыў“ і ня можа застыць. А калі часова замоўк, то гэта маўчаньне нядоўгавечнае і дзесьці ў прасторы яно скоры павінна выбухнуць да-чырвана нагрэтай расплаўленай жыватворнай лывай. Ён нязьмерная ра-

дасьць, што прастор не застыў, пранізвае ўсю яго песьню. Ні жалю, ні суму ні кроплі, ні на хвілінку, а поўная шчырай усьмешкі вясёла-бадзёрая юнацкая песьня.

Больш яскравей высьвятляе ён сваю існасьць у словах:

„Люблю я раніцу ў восень,
бо раніцу люблю ў жыцьці.
Праз кучаравасьць стромкіх
сосен

да сьветлых дзён
плысьці...
плысьці...“

З імпэтам, з запалам у грудзёх ён імкнецца плысьці да сьветлых дзён. Ён глядзячы на тое, што заўтрашняе заўсёды туманна, заўсёды невядома, заўсёды—„Рэбус“ ён усё ж імкнецца „Плысьці ў прастор на шлях нязнаны“.

На нязнаны шлях, бо
„Нязнанасьць і ў жыцьці
вядзе“.

У гэтым яго філэзофскі погляд на жыцьцё. Цікава, куды заплывае poeta са сваёй нязнанасьцю? Можа яна завядзе яго на крывы непраходны шлях?—Не! Яго нязнанасьць спыняецца там і тады, калі

„...лілёвасьцю засланы,
Вынікне ў пазалоце дзень“.

А ён ужо вынік!

Гэтыя думкі бурляць, крыніцаць радасцю аб дасягеньнях „Кастрычніка“ ва ўсьмешцы маладога прыгожага „Пунсовага Раньня“.

Поэта вышаў на „Касавіцу“, на вялікую касавіцу

„Касіць з хлопцамі поплаў
мужны“.

Наўкол сябе ён бачыць толькі раздольле шырокае. Размахнуць-

ца і ўшыр і ўдале, колькі куды хочаш! Плешчуць песьні званлівыя налева і направа, а

„Ў сэрцы радасьці, радасьці столькі,

Колькі сонца яскравага ў травах“.

І песьні званлівыя ад перабору струн цымбалаў яго душы вырываюцца іскрамётнай птушкай на лёгкіх крыльях гэтай радасьці. Для яго песьня— „жыцьця асалода“. Дык трэба спадзявацца, што і для працоўных створаная ім песьня будзе асалодаю жыцьця. Ня песьня для песьні і ня песьня ад „няма чаго рабіць“, а будзем спадзявацца, каб

„Песьня і праца ў адно сугалосьце

Зьвіліся...

Зьліліся...“,

як для яго самога песьні перапляліся з працаю і весела

„Бруяцца ракой“.

Ён весела пье, бо любіць жыцьцё, любіць родны край, любіць так моцна, што ня можа нацешыцца з яго малюнкаў. Яго неахопна-поэтычныя пачуцьці, здаецца, ахапілі шчырым каханьнем і ласкаю.

Колькі моцы, шчырасьці і хараства ў яго словах

„Ашчаперыў лес я рукамі,

Вачыма ўпіўся ў прастор.

А потым укленьчыў на камень

І рукі на сонца прасьцёр“.

Яго шлях сонечны, бадзёры і просты. І калі поэта настроіць свае струны на сацыяльна-бытавыя мотывы, хоць-бы сабе ахіленьня „гольямі каліны“ і лірыкай, то дасьць працоўным сапраўдную званліваю песьню—

жыцьця асалоду, бо пад нагамі ў яго „камень“, а ўперадзе ўсьміхаецца яскравае сонца ў пунсовае раньне.

* * *

Крышку іначай гучыць песьня А. Звонака, яго перабор струн глыбей крануў мотывы сягонешняга. Яго песьня з пункту гледжаньня сацыялёгічнага эквіваленту, вядома, судзячы па гэтаму зборніку, стаіць вышэй песьні Я. Бобрыка і Я. Туміловіча. Яна адгукаецца на сумныя хаўтурныя весткі тэлеграфу, якія трывожна зьвіняць у вушшу аб панаваньні бізуна, астрогу і крывавай расправы карабінам над нашымі братамі. Але ён ня схіляе голаў і ня губляе надзеі, што

„...прыдзе час

І змоўкнуць ланцугі“

Няхай! Няхай

Загінуць сотні сёньня!

Але паўстаньня хваль крывёю ня спыніць.

На зьмену ім

Прыдуць другіх мільёны“.

Прыдуць, паўстануць на змаганьне, настане новая інакшая пара.

„А тады сусьвет будзе айчынай...“

Зацьвіце чырвонаю калінай
Новага

жыцьця

зара

Тады ўбачым мы пару,

Аб якой бацькі ня сьнілі нават“.

У гэтых словах адчуваецца сьмеласьць барацьбіта, які не

палохаецца ахвяр, якія ўсё бліжэй вядуць да мэты, калі сьвет будзе айчынай.

Гледзячы на сучаснае жыццё ў нас, поэта повен буйнай звонкай радасьці, што

„Ня тыя сёньня дні“..., што
„Нават у вёсцы дальняй і
глухой,

Новым гоманам жыццё
бурлівіць,
Новы сьпеў у жалейках
пастухоў

Зарасло мінулае быльлём“

Так праўдзіва хораша і яс-крава выказвае поэта ўсе свае думкі, паказвае сваю душу.

Мы гаварылі пра бадзёрасць і радасьць, але-ж у А. Звонака маецца і „жытнёвая туга“.

Успомніўшы аб роднай, далёкай, глухой, саламяна-кудрава-залатой вёсцы, поэта няк ня можа пазбыцца гэтай „жытнёвай тугі“. Яго вабяць да сябе вольныя, сэрцу любяыя блізкія пад і гаі.

Ён кажа:

„Хай цяпер радней мне
гулкі горад...“

Усё-ж я помню, помню я
прасторы,

Бо і я ў палёх тваіх бра-
дзяжыў“.

І далей ён ня ведае, дзе яму застацца, што выбраць—ці гулкі горад, ці хмурую рахманую вёску.

Блукацца з бярозавым кіем ад вёскі да гораду ён не рашаецца. Ну, а як-жа быць? Што перацягне? Вёска ці горад—горад ці вёска?

Яго часта вабіць „пах пахучай ночкі“. Ён хоча „у лугавінах у асочна-сочных“, у травах патануць.

А нарэшце ўсклікае:

„Ня шумеце, вольхі мала-
дыя!..“

Не магу я
З вамі доўга быць.

Я ад вас пайду...“

Пайду туды я,
Дзе граніт і сталь
Грыміць“.

Але ў яго душы так моцна пераплецены абедззве гэтыя плыні (горад і вёска), што і пасля рашэньня ён яшчэ хістаецца.

„Пайду...“

А мо' ня варта

Раставацца з нівай зала-
той?!“

Нарэшце, ўсё-ж ткі цвёрда і як-бы канчаткова рашае:

„Але не!

Затым, бадай, што з рана
Піў атруту я падвальных
сьцен,

Не магу застацца з вамі
травы,

А пайду, дзе сталі звон
расьце“...“

Пашоў у гулкі горад! Але, думаецца, як сказаў так ужо зразу і вырваў з свайго сэрца і думак вёску?—Не! Ня так лёгка! І не для таго пашоў ён у горад, каб забыцца пра вёску, бо забыцца пра яе ён ня можа. А пашоў ён туды, каб разам з чумазым горадам прыйсьці ў вёску, каб

„Зазьвінела поле у мато-
рах
ды каб засьвяціў сьвет
у лісьці ліп“.

Гэтым ён прымірае сваю нутраную барацьбу і можа лічыць

сябе здаволеным толькі тады, калі разам з горадам пойдзе ў вёску перабудоўваць яе жыццё на новы лад. І поэта спадзяецца, што скоро, вельмі скоро вернецца ў рахманую вёску.

„Я сказаў „бывайце“!..
далям мглістым

Хутка зноў скажу ім:
— Добры дзень!“..

Разам з гэтым крыніцаю яго тугі зьяўляецца Заходняя Беларусь.

„Ці-ж забыць, што стогнуць
беларусы...“

Але за тое—

„Поўны сіл мяцежна мала-
дых,

Не пакінуць працу нашы
рукі“.

А працай мы ўсё здужаем, бо ў працы і змаганні наш лёс, і як—

„Паўстануць мільёны на
змаганьне.—

...Заўтрашнім усьміхнецца
раньне“.

Мотивы песьні А. Звонака амаль выключна соцыяльныя, і калі ёсць малюнкi прыроды і нават каханьня, то яны ні ў якім разе ня ёсць „чыстыя“. Напр.: Ён ўспамінае пра каханую дзяўчыну разам з „вясною жыцця“, якое прышло да яго ўвосень з лістотай залатой.

* * *

У той час, як Я. Бобрыка захапілі пераважна малюнкi прыроды, у якіх ён умела паказвае сваю душу, пераламляе гэтыя малюнкi праз „прызму“ свайго лірычнага „я“, у той час, як Звонак п'яе на соцыяльныя мотивы ў большасці перамеша-

ныя з лірыкай і ахілення жытнёвай тугой пра Заходнюю Беларусь, а разам з тым вядзе дыскусую ў сваім нутраным раздвоеным „я“, аб тым, куды пайці—то нешта трохі інакшае мы бачым у Я. Туміловіча.

Аб'яднае іх усіх трох тое, што, даючы пераважна малюнкi прыроды, яны паказваюць свой ідэалёгічны твар, сваё соцыяльнае „я“.

Але кожны дае свайму малюнку асаблівы колёр, укладае ў яго сваё асаблівае, яму толькі ўласцівае „я“. Гэта асаблівае прыкмячаецца ў тых шляхох, якія кожны з іх сабе наменціў. І вось шлях Туміловіча, ня глядзячы нават на тое, што ён напісаў такі верш як „Завод“, усё-ж такі вядзе яго ня туды, дзе сталь грывіць, а туды, дзе коўдрай зелены разаслаліся мурожныя пасьцелі, дзе ў полі льецца-грае на новы лад жалейка.

Гэта сапраўдны верны сын лапцюжна-гарапашнай вёскі, і калі прышоў у горад, то толькі для таго, каб „паспяшыць у атаку на вучобу“. Калі ён кажа, што ня пойдзе ў бор смалыны, што яго маніць дымны горад, то гэта „не пайду“ гучыць ось як:

„Не пайду я сягоньня“...

Толькі на сягоньня вабіць да сябе дымны горад выскоўца-поэту, бо трэба засесці за „Маркса“ і „Леніна“, трэба грызануць гэтага граніту маладымі зубамі.

Пераважным мотивам песьні Туміловіча зьяўляюцца малюнкi прыроды. Але гэты мотив у увесь час дэсна пераплятаецца то з мотивам каханьня дзяўчыны-красуні, то з мотивам соцыяль-

ным, калі ў „Ліпнёвы вечар“ ён успамінае разам з комсамольцамі,

„Як палалі сялянскія стрэхі
і туляўся у лясох карабін,
Белапанскі салдат з паце-
хай

Абсыпаў мужыка даж-
жом кпін“.

Цяпер-жа яны весяляцца, сабраўшыся ў клубе, бо могуць смела ўспамінаючы сказаць:

„Апантаных паноў мы за-
весілі“...

Калі-ж узяць настрой, то мы ўбачым, што не прамінула жыццё і Туміловіча. Разам з невялікім сумным настроем па малай дзяўчыне ў яго

„Ныццё навалніцы,
Ныццё!!“

І гэта ныццё затым, што там,

„...дзе разгульны Нёман,
дзе шуміць
каля рэчкі трысьце
цяпер...
Шляхтай думка скована,

.....

Бізунамі красуе Польшча“

Ён протэстуе, крычыць, пагражае і ўсё-ж верыць, цвёрда верыць, што

„Ускалыхнуцца
Комуны колёны,
Успаветраць
Варшавы
Жвір!“

Калі-ж поэта піша аб заводзе, то мы бачым, што ў яго цвёрды грунт пад нагамі, грунт з пролетарскай глебай.

Ён добра бачыць, як
„Асілак сталёвы горнам
Пачаў распяляць новы лёс
нам“.

Новы лёс куд асілак завод, куд з буяным гоманам, распяляе, формую і гартую так, што

„Паняслося рэха ў аколіду“.

І ў той час, як „Горад заводам бурболіцца“, у той самы час „Грае сталёвае жніва“.

Поэта добра знае вартасць рабочага, знае, што толькі ідучы за ім селянін прыдзе на светлы шлях сталёвай, яскрава-сонечнай будучыны. Разам са ўсім гэтым ён угледзеў, як абмытая свежымі кроплямі расы, усьміхаючыся яму

„Паглядае прыгожая раніца“.

Вось і ўсё, што можна было сказаць аб тэмах, мотывах і ідэалёгічнай вартасці бадзёравасёлага „Пунсвага Раньня“.

Я. Шчасны.

З. Бандарына, Н. Вішнеўская, Я. Пфляумбаум. Вершы.
Выданьне ЦБ Маладняка. Менск, 1926—46 стар.

Зборнічак вершаў поэтак маладняковак зварачае на сябе ўвагу ўжо таму, што гэта першы за час рэволюцый зборнік жаночае творчасці. Вядома, што нашыя кабеты сарамяжныя і іх трэба парадкам раскачаць, каб яны пачалі выяўляць сябе ўраўне з мужчынамі. Праўда, некаторае выяўленьне ў беларускай літаратуры жаночая творчасць знашла сабе яшчэ да рэволюцый. Да гэтай катэгорыі належаць зборнік Канст. Буйло і вершы Цёткі, аднак, калі ня лічыць вельмі скромнай па сваіх размахох. Хмаркі чамусь у час рэволюцый нашыя кабеты маўчалі ды маўчалі..

Зборнічак вершаў Бандарынай і К^о навочна паказвае, што

беларуская комсамолка выходзіць на шлях шырокай грамадзянскай дзейнасці. Грамадзянскія мотывы асабліва выразна чуваць у вершах Бандарынай. У яе-ж „гул фабрычны прывітаньне сьпявае“. І зноў—

„Семнаццаты... Бура.. Кастрычнік“.

Вершы Вішнеўскай і Пфляумбаум больш лірычны па свайму зместу, прычым у першай мае перавагу, я-б так казаў, лірызм *суб'ектыўны*, а ў другой— *об'ектыўны*, — замілаваньне да роднай краіны.

Наколькі высака стаяць праявы творчасці поэтак?

Большасць вершаў можа вытрымаць крытыку. Беларускія поэткі паказалі, што яны могуць пісаць ня горш, а часам, калі мова датыча жаночых інтарэсаў, жаночае долі-нядолі, лепш за іх таварышоў-хлопцаў.

Праўда, як першыя спробы маладога пярка, вершы маюць і бракі.

Да бракаў належыць *шаблённасьць* пабудовы вершаў. Можна было-б і поэткам ня тупацца на сьцежках зьбітых літаратурных кшталтаў, а скарыстаць на манер Дубоўкі, Труса, Вольнага й Пущчы ўдалыя новыя формы структуры вершу...

Падругое, не заўсёды ўдалая й рытміка. Нібыта залішне „жабрачых“ рытмаў („даждём—сярпом“, „рукі—грукат“, „часінай—загінуў“, „палі—далін“ і г. д. у Бандарынай; „нябёсаў—убралося“ „сьлёзы—росы“, „падняволья—сонца і г. д. у Вішнеўскай; „вадой—дарагое“, „глыбокай—недалёкай“ і г. д. у Пфляумбаум).

Але ўсе-ж такі зборнічак робіць вельмі прыемнае ўражаньне і зьяўляецца гарантыяй поспехаў поэтак у далейшым.

М. Байкоў.

Хроніка

У літаратурнай камісіі ІБК

Акадэмічнае выданьне твораў

* Літаратурная камісія ІБК займаецца падрыхтоўкай да акадэмічнага выданьня твораў беларускіх пісьменьнікаў. У першую чаргу будуць выдадзены творы М. Багдановіча.

У выніку гэтае працы падрыхтоўка першага тому твораў М. Багдановіча ўжо скончана.

Тут будзе зьмешчана 309 вершаў поэты; сярод іх налічваецца звыш 100 нідзе нявыдрукаваных, ня лічачы адрыўкаў і чарнавых накідаў. Апроч вершаў у першы том увайдзе прадмова і нататкі да гісторыі тэксту.

Для другога тому сабрана матэрыялу прыблізна на 15 друкаваных аркушаў. У склад яго ўвашлі два разьдзелы: мастацкая проза і артыкулы нябожчыка.

Сярод апавяданьняў знаходзіцца 7, яшчэ ня быўшых у друку, „3“ закончаных і 4 адрыўкі.

Артыкулы падзелены на групы: з гісторыі беларускага грамадзянства, з гісторыі беларускай літаратуры, крытычныя нарысы і эцюды, артыкулы па гісторыі і этнографіі славянства, на соцыялёгічныя тэмы, розныя рэцэнзіі і нататкі.

Трэці том, па думцы камісіі, павінен зьмясціць у сабе лісты поэты, біяграфічныя і, калі

мажліва, крытычныя матэрыялы аб поэце. Пакуль што для апошняга тому сабрана матэрыялу прыблізна на 8—10 друк. аркушаў.

* Літ. Камісіі стала вядома, што М. Багдановічам была напісана поэма: „Каханьне і Сьмерць“, якая разам з яго некаторымі лістамі захоўваецца ў архівах Заходняй Беларусі. На жаль, ніякіх сьлядоў аб гэтым цікавым творы ні ў літ. камісіі, ні ў бацькі поэты не знаходзіцца.

* Акрамя вышэйпамянёнага, Літ. Камісія падрыхтоўвае да выданьня творы А. Гаруна і Цёткі.

* Літ. Камісія ІБК клапоціцца аб далейшым зьбіраньні аўтографуў беларускіх пісьменьнікаў.

З паступіўшых у камісію матэрыялаў вызначаюцца аўтографы Насовіча і прысланыя з Віцебску т. Касьпяровічам аўтографы А. Гаруна ў асобным сшытку, уласная папка Ядвігіна. Ш. з рознымі лістамі на паасобных аркушах і 5 зьнімкаў, сярод якіх ёсьць знімак А. Гаруна; артыкул М. Багдановіча „Забуты Шлях“ з шасьцю яго вершамі і інш.

Бюлетэнь ІБК

Дзеля папулярызацыі дзейнасьці ІБК і падагуленьня працы, — прэзыдыум Інбелкульту пастанавіў распачаць выданьне

штомесячнага бюлетэню. Першы нумар бюлетэню выйдзе ў маі г. г.

У „Маладняку“

* Маладняковец Сымон Музыка (Калінінская філія) напісаў п'есу „Купальне“. П'еса з вялікім поспехам прашла ў Клімавіцкім гарадзкім тэатры.

* 4-га красавіка Барысаўская філія адсвяткавала 1-ю гадавіну свайго існавання. Адбыўся вялікі вечар з удзелам розных мясцовых арганізацый, а таксама прадстаўнікоў ЦБ.

* 18-га красавіка г. г. ў г. Гомелі адбыўся вялікі вечар беларускай поэзіі і музыкі.

У вечары прымалі ўдзел маладнякоўцы, проф. БМТ т. Сялях і артыстка БДТ Полло.

* У сучасны момант ЦБ распрацоўвае і рассылае па філіях тэзісы дакладаў на тэму: „Літаратура ў марксыцкім высвятленьні“.

* У хуткім часе ў кніжніцы маладняка выйдучь з друку зборнікі перакладаў сучаснай Украінскай прозы і поэзіі.

* Маладняковец Іл. Барашка ўклаў брошуру, прысьвечаную памяці памёршага ў 1921 г. сакратара ЦБ КП(б)Б т. Сьцяпана Булата.

* У вапошнія часы вышлі з друку наступныя кніжкі малад-

някоўцаў: М. Зарэцкі—„Голы Зьвер“ (аповесць), Крапіва—„Біблія“ (вольны пераклад), К. Чорны—„Па дарозе“ (аповяданьні), Іл. Барашка—„У прасторы“ (аповяданьні).

* Падрыхтаваны да друку зборнік вершаў М. Дубовіка „Залатаструньні“.

Мастацкія весткі

* З будучага бюджэтнага году на тэрыторыі БССР будуць працаваць 4 дзяржаўных тэатры: беларускі дзяржаўны тэатр і яўрэйскі дзяржаўны тэатр—у Менску, беларуская дзяржаўная студыя—ў Віцебску і вандруючая трупа (Галубка).

* Пры ЦП саюзу прац. мастацтва Беларусі арганізавана фото-кіно сэкцыя. Задачы яе—распрацоўка пытанняў вытворчага і профэсійнальнага характару ў галіне фото і кіно.

* Беларускае пасрэдніцкае бюро саюзу прац. мастацтва арганізавала колектыў расійскай драмы з беспрацоўных.

Колектыў абслугоўвае рабочыя клубы і ваколіцы Менску.

* Рэжысэр дзяржаўнага яўрэйскага тэатру ў Маскве Граноўскі і артыст таго-ж тэатру Міхаэльс атрымалі званьне заслужаных артыстаў рэспублікі.

З Ь М Е С Т

Стар.

Літаратурна-мастацкі аддзел

М. Зарэцкі—„Двое Жвіроўскіх“ (апавяданьне)	3
Я. Пушча—„Светлых дзён хараво“ (верш)	20
„ — * * * „ —	21
„ — * * * „ —	22
„ — * * * „ —	24
Янка Бобрык—„Агі... лісьце“... (верш у прозе)	25
Ал. Дудар—„Скрыжалі“ (цыкль вершаў)	27
Анатоль Вольны * * * (верш)	29
Валеры Маракоў—„Я верыў тады“ (верш у прозе)	31
Паўлюк Трус—„Ой, пайду“ (верш)	33
Я. Туміловіч—„Ці ж ня ты?“ (верш)	34
М. Лужанін—„Беларусі“ (верш)	35
Крапіва—„Ліха яго разьбіраў“ (апавяданьне)	36
Ал. Звонак * * * (верш)	41
Сяргей Дарожны * * * (верш)	42
Я. Відук * * * (верш)	44
А. Траецкі—„Апошні дзень“ (апавяданьне)	45

Чужаземная літаратура

Байрон—„Сьцімнела на душы“ (пераклад Ю. Гаўрука)	74
„ — „Твой плач я бачыў“ (пераклад Ю. Гаўрука)	—
Джэк Лёндон—„Нязвычайны адрываў“ (пер. Мардвікі)	76

Грамадзка-політычны аддзел

Антон Паннекук—„Марксызм і дарвінізм“ (пераклад з ангельскай мовы Парэчына)	85
Ўс. Ігнатоўскі—„Увагі аб вынікнасьні белар. руху“	98
І. Нозік—„Юнацкі рух на Захадзе“	109
М. Кіея—„Электратэхнічная будоўля“	118
Л. Цвяткоў—„Наша сялянства, яго прыцелі й ворагі ў літаратурным адбіцьці“	122
Ул. Майзэліс—„Аб рэволюцыйных помніках і савецкай архітэктуры“	138
С Кнігапіс	141
Хроніка	151

Чытайце і пашырайце

ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦНУЮ І ГРАМАДЗКА-ПЛІ-
ТЫЧНУЮ ЧАСОПІСЬ

„МАЛАДНЯК“

У ЧАСОПІСІ ПРЫМАЮЦЬ УДЗЕЛ:

Александровіч А., Адамовіч Я., Бабарэка А.,
Бобрык Я., Бандарына З., Барашка Іл., Вольны
Ан., Вішнеўская Н., Гурло А., Гессэн, Глебка П.,
Галавач П., Гаўрук Ю., Дубоўка Ўл., Дудар А.,
Дарожны С., Дуброўскі М., Дубовік М., Жы-
луновіч З., Зарэцкі М., Звонак А., Зімін Н.,
Ігнатоўскі Ўс., Крапіва, Крыніцкі, Каплан, Ку-
пала Я., Колас Я., Лужанін М., Лясны А., Ма-
ракоў В., Майзэліс Ул., Пфляумбаум Е., Пушча
Я., Парэчын Г., Плаўнік Із., Трус П., Туміловіч
Я., Траецкі А., Хадыка Ўл., Чарот М., Чорны К.,
Чарнушэвіч Н., Чарвякоў А., Шлюбскі, Якімо-
віч А. і інш.